

Tartalom

HARKAI VASS Éva: Naplóversek	3
JÓDAL Kálmán: The Young Gods, later (próza)	6
KOMÁROMI Dóra: Holnap indulok (próza)	10

BALÁZS Imre József: Szilágyi Domokos művei az avantgárd és neoavantgárd kontextusában (tanulmány)	14
--	----

Jelena LENGOLD: Vásári mutatványos (elbeszélés) (OROVEC Krisztina fordítása)	27
---	----

Jelena LENGOLD: Lehettem volna (elbeszélés) (OROVEC Krisztina fordítása)	36
---	----

BÁNYAI János: A merénylet meg ami megelőzte meg követte (kritika)	44
--	----

Svetislav BASARA: A merénylet angyala (regényrészlet, I.) (JUHÁSZ Attila fordítása)	48
--	----

REFLEXÍV TEREK

Sava STEPANOV: Egy különleges eset: Moholy-Nagy László (tanulmány) (NÁRAY Éva fordítása)	74
---	----

BORDÁS Győző: Könyv a szerb–magyar képzőművészeti kapcsolatokról (Sava Stepanov: <i>Umetnost bez granice</i>)	80
---	----

PISZÁR Ágnes: Kellenek-e még a lázadók? (Fenyvesi Ottó: <i>A szabadság foglyai</i> ; Virág Zoltán–Orcsik Roland: <i>Masírozó angyalok</i>)	86
---	----

KLAMÁR Zoltán: Az önazonosság építőkövei – reflexiók egy konferenciakötetről (Szőke Anna szerk.: <i>Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén</i>)	91
---	----

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

A fedőlapon és a számban Bezseg Gyula fotóit közöljük

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2016. február. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Futura Nyomdában, Péterváradon.
– YU ISSN 0350-9079

Naplóversek

2015. szeptember 20. vasárnap

dalí után (1)

maurits ferencnek

dalí távol
figueresben maradt
beázó fekete limuzinjának
párás légterében
lélegző szobanövények
és aranyló meztelen
női szobrok között
kik minden nap
egyenként leereszkednek
alászállnak utána vissza
ki-ki saját kőbe vájít
profán magánoltárába
várva az idegen de nem
közömbös tekinteteket
figueresben a világ
aranyló meztelen nők
formás szépsége
végtelen szürreális álom
szétfolyt idő amelyben
fél napra vendégek vagyunk

minden vendégség
véges és rövid

2015. október 1. csütörtök

dalí után (2)

kedves móri szörföltem
a világhálón és ráfutottam
a webcímre ami utólagos
virtuális sétára hív
a figueresi színházmúzeumba
kívül-belül s betekintést
nyújt dalí műveibe és
installációiba (tudod a nagy
piros száj és a fekete limuzin)
meg a két szép belső terasztérbe is
érdemes megnézni a püboli kastélyt
ahol a festő tűzeset miatt
égési sebeket kapott
s a tengerparti medencés
hófehér port lligat-i
házát ahol megrendezte
őrült performance-ait
van egy körkörös nyíl ha rá-
kattintasz magától fordul a kép

olykor egy billentyűkattintásra
köröttünk forog a világ

2015. szeptember 24. csütörtök –
október 1. csütörtök

tenyérforma törékeny kagyló

vannak törékeny
tárgyak elejtéd eltörök
egy ideig de nem a végtelenségig
összeragaszthatók – csirizelhetők
a repedések a karcolások a varratok

tenyérforma törékeny
kagyló a kézben

n elutazott én itthon maradtam
hogy ne bonyolítsam a helyzetet
meg írom ezt a verset is
réce-ruca a tavon oda sem
megyek itthonról látom
hasítja víz felszínét
párnahuzatot
a hullámok játékonyan
elmoszák a vízen ejtett sebet
marad a rés a párnán
mi nem közös
a szakadás a már össze-
illeszthetetlen részletek

legfeljebb száll a toll

The Young Gods, later

Sietek. Pedig akár ráérősen is császkálhatnék.

Csak ide megyek, egyköpésnyire.

Az Arany Jánosba.

Mármint az Arany János utcába.

Somolygok egy halványat.

Biztos, hogy az ott lakók közül már rég meghalt az utolsó perszóna is, aki tudta, kiről is nevezték el az utcáját, amelyben éldöglődik.

Veszek valami lehetetlen nevű gyorskaját egy szintúgy lehetetlen fantázianevű kajakioszkban, és morogva örölni kezdem a fogaimmal.

Már rég hozzászoktam, hogy minden, amit valaha ismertem, a felismerhetetlenségig módosult.

Az „Arany János” is.

Közben mint mindenki, kikerülök egy vérben-vizeletben tocsogó, nyöszörgő-hörgő kétes figurát, éppen semmire sem gondolva.

Végül is ez a hagyomány.

Ha én fetrengenék ugyanígy, engem is szintúgy kerülgetnének, míg nem jönne – ha jönne – az eltakarítóbrigád.

Üres tudat.

Ez kell.

Az agytekervényeim helyét immár rég szeszélyesen összesodort ragasztószalag-kilométerek töltik ki.

Ismét somolygok.

Rágcsálva az olajban és csípős öntetekben tocsogó vegyszeres szart.

Közben a szemközti irányban eldübörög egy rózsaszínre mázolt irdatlan pop-art tank, Hupikék Törpikéket és szexin pózoló, kivégzendő ellenségeket szállítva a fedélzetén.

Elnevetem magam.

Most épp ki is az ügyeletes ellenség? Fogalmam sincs, nyugtázom fel-szabadultan.

Talán még csilingelő kacagásra is képes lennék, mint egy infantilis, maskulinvariáns plasztiksellő.

Maga a kérdéses utca nem sokban különbözik az enyémtől.

Egyformán otthonosan viszolyogtató és szorongáskeltő mindkettő.

Egy úgazdagok emelte giccsház videokamerájának szenvedélyesen vonzó, fluoreszkáló bigyját nyomogatom.

Ez a Hóféherke háza.

Netán a Csipkerózsikáé?

Dunsztom sincs, sosem volt erős oldalam a Grimm-mesék tömege.

S végül is lényegtelen.

U-Vox, a féldenevér haverom már biztos megérkezett a drogdíler szipirtyóhoz, aki már sok-sok évszázada képtelen volt megszúrni az ujját a rusztikus orsóján.

Már ha egyáltalán tudta, mi is az és mire is való.

Ronda, mint a bűn, és vigyortabikat árul kilószámra, amiktől szétperzselődik a szürkeállomány.

Már aki rendelkezik vele.

Azt sutyorogják róla, fekete mágiában utazik.

Bugyután berregve kinyílik a kapu, és belépek a giccsmese-voodoobarlangjába.

U-Vox fogad a hallban egy jajvörös, márványutánzatú ógörög torzó előtt, keresztbe font karokkal és kicsattanó magabiztossággal.

A vénasszony sokszorosan megcsonkított teteme hever szertesét szórva a perzsaszőnyegen.

Olyan érzésem támad, mintha valami társasjátékba csöppentem volna anélkül, hogy bárki megkérdezte volna, akarom-e.

– Mi ez a szar, te nyomorult?

U-Vox felvihog.

– Tulajdonképpen semmi. Csak ráuntam. Mindenre. Rá is, rád is, magamra is, bárki másra is. Tudtam, hogyan lehet vele végezni. Bozótvágo késsel egyetlen mozdulattal le kell metszeni a fejét, majd varázsigét mormolva ki kell csupálni a szívét. Azért persze földugtam neki az orsóját is. A gyomráig, hehe.

– Ugye engem is kinyírsz? – szólok két falat közt.

Dundi denevérhaverom amőbaszemei részre szűkülnek.

– Nem. Mára ennyi elég volt.

– Aha. – Vállat vonok. Rég feladtam. Még születésem előtt. Bármit. Hogy bármit, bárhogy is megértsek. Hogy bármi értelmesben részt vegyek. Már rég, nagyon rég csak a szuperragasztó és a belém dobozolt áramkörszendvicsek tartanak egyben.

U-Voxra pillantok.

– Kérsz egy harapást? Csípős öntettel kértem és zöldsalátával.

– Ne szórakozz velem. Ki akarom élvezni a mai estét. Veled. Na, ne képzeld be magad, csakis azért, mert senki más nincs kéznél. Tegnap életemben először láttam az aggastyán apámat meztelenül. Borzasztóan szégyenlős. Amióta csak az eszemet tudom, mindig vigyázott, hogy ne lás-sam, ha nem muszáj, még gatyában sem. De tegnap rosszul lett a kádban. Nos... nemcsak hogy nem akarom megérni a korát, túlélni sem akarom. Már biztos, hogy nem lesz gyerekem. Ahogy immár neked sem. Nem aka-rom megélni a holnapot sem. Ahogy nagyon te sem. Ismerlek, bunkó.

– Anyád bunkó.

– Mit akarsz azzal a vén szemétládával?

– Semmit. Éppen semmit. De... te bármikor átrepülhetsz az üveghe-gyeken túra. Úgy módosultál. Amiért kimondhatatlanul irigyellek.

U-Vox leroskad az egyik bőrfotelbe. Arca mint az összegyűrt nyomta-tópapír.

– Nincs ott semmi, csótányom. Semmi. Érted? Éppen semmi.

Bekapcsol valami lehetetlen hangulatvilágítást, és felém nyújt egy ra-kás színes bogyt.

– Először is löjük szét a maradék agyunkat. Hoztam ezt-azt. Csúcs lesz, meglátod.

Bevesz egy félmarékka. Aztán felém nyújtja a szintetikus álomherken-tyüket. A Bauhaus feliratos trikóm alá nyúl, és tapogatni kezd.

Félig kisuhanok magamból, úgy érezve, csak egy egészen távolról is-merős állétű bábuval történik mindez.

U-Vox dörmögve próbál duruzsolni, már ahogy a szétcsúszott szemé-lyiségéből képes bármi hasonlóra.

– Te anorexiás, én túlsúlyos. Kiváló.

Kiborítja a zsákja tartalmát. Épp minden akad köztük. Lesegíti ró-lam a trikót. Ő már félmeztelen. Vadászkéssel belevág a mellkasomba, és rátapasztva az ajkait, szürcsölni-nyeldesni kezdi a hemoglobindúsan szí-várgó sebből a rég agyonvegyszerezett, módosított akármit, amire azt is ráfoghatjuk, hogy a vérem. Aztán magát kezdi szabadalni. Ujjbegyeinkkel egymás sebeiben kotorászva egymásra firkálunk olyasmiket, hogy öröm, élvezet, bűn, halál stb. Leccsatolja a nadrágszíját, és a nyakamon átdobva magához húz. Aztán eltol. Kitalálom a gondolatát. A motyójából előhalá-szok és felccsatolok az ágyékomra a nadrágomon keresztül egy fekete, recés műhímtagot. „Ezt már csak a begerjedt kétségbeesés hajtja... már ha egy-általán tudja, épp melyik bolygón fetreng”, gondolom. Aztán a vállába ha-rapok, és vadászkésével átvágom a torkát.

A bőséges vértócsából, amit arccal a perzsaszőnyegre vágódva magából kibocsát, a falra firkálom:

ITT VOLTUNK.

TALÁN.

Észreveszem, hogy izzó hologramkarika világít a fejcském körül, akár egy cyberszentnek.

„Lám, lám. Az utak kifürkészhetetlenek.”

Aztán jobban megnézem a denevérszárnyait, és felvihogva konstátálom: le- és felcsatolhatóak.

Felmászok a kivénhedt, züllött mesealak toronyszobájába, és közben magamban morfondírozok:

„Sehol semmi... Olyan nincs. Az üveghegyeken túl is lennie kell valamiféle világoknak. Ez a kretén úgysis spirituálisan vak volt bármi hasonlóra.”

A toronyszoba annyira piszkos és elhanyagolt, mintha évszázadok óta nem lépte volna át senki a küszöbét. Megpróbálok felfeszíteni egy kincsesládát, végül sikerül is, de... hátrahőkölök valami alattomosan, a gerincemen felkésző borzalomtól.

Ahogy jobban körülmélelem a szobát, látom, az ablakok bedeszkázva, a szellőzőnyílásokon szögesdrót feszül, olyan, amilyeneket a lezárt marhavagonokban láttam valamelyik rossz emlékű előző életemben.

Üres tudat, üres tudat, mantrázom, míg nem leszek ismét pofozható.

Megsimítom a frissen zsákmányolt szárnyaimat:

„Repüljetek sebesebben mint a gondolat!”

Gondtalanul, gondolattalanul lesétálok, vissza a földszinti hallba, felnyalábolom a Bauhaus feliratú trikómat, majd egykedvű mosollyal kilépek a fojtott levegőjű Arany János utcába. A semmibe.

Holnap indulok

Lehetnék, mondjuk, világutazó, biciklis. Sok képet láttam már róluk az újságban, a cikk legtöbbször arról szólt, hogy mikor Szerbiába értek, ellopta valamelyik zseni a járműüket. Egyszerűen csak lepattintotta róla a zárt, és már vitte is. Nem kellett hozzá sok, csak egy jobb fémvágó. Az enyémet senki nem lopná el. Legalábbis senki olyan, aki ért a bringákhoz, maximum a megélhetési bűnözők, akiknek minden héten több kiló fém tapad a kezükhöz, a gumikat külön adnák el, valami olyan helyen, ahol olcsó alkatrészeket vesznek, majd valamennyivel drágábban gyorsan továbbadnak rajtuk. De az enyémet senki nem lopná el, még én se, az értéke szinte a nullával egyenlő. Bezárni sem érdemes az egykor kék biciklit, a kormányja valamikor régen állítható volt, mára a rozsdá miatt alig mozgatható fel-le, de nem is szükséges, csak én hajtom, más nemigen fanyalodik rá. Még a nagyapámé volt a csotrogány. Az elejére egy baglyos matricát ragasztott lámpa helyett, mondván, ő a sötétben is tökéletesen lát, amit meg nem, azt majd a bagoly látja és kész.

Világutazó leszek. Bár ezzel a géppel kicsit nehéz lesz elkezdni, folyamatosan kattog a lánc, hiába olajoztam, vittem el a mesterhez, aki kicserélte, mert szerinte már megnyúlt, de hiába, csak kattog. De nem érdekel, akkor is az leszek, nem kell sokat gondolkodnom, csak bicikliznem mindenfelé. Tekerni naphosszat, néha posztolni valamit, ide vagy oda egy képet, kicsit manipulálva, most mindenki ezt csinálja. Aszfalt, tás és a többi. Remélhetőleg előbb-utóbb felfedez majd egy bicikligyár, és rávennének, hogy használjam az általuk gyártottat, mondjuk egy Hercules márkájút, azokat bírom. Azt is fényképezzem le néhány helyen, sziklák mellett, folyóparton, épületek előtt (*természetesen* úgy, hogy látsszon a márkajelzés), mintha csak egy nő lenne, de ennek nem kellene mondani, hogy pózolj, mosolyogj.

Mindig is utáltam a nevemet, nagyapám után kaptam, mintha csak valami csökevényes leszármazottja lennék, aki belőle nőtt ki, és még arra se érdemes, hogy saját nevet kapjon. De nem tehetek mást, hallgatok rá, már megszoktam. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy ennyire elkúrt legyek. Az ő hibájuk, nem neveltek meg rendesen, már ők is belátták, hogy az öregnek volt igaza, és le kellett volna baszni egyszer-kétszer egy kurva nagy pofont.

De most éhes vagyok. Még az elkúrt embereknek is kell enniük. Cipőt kell húznom, mert a faluban új rendőrök vannak. Kirendeltek, nem ismerem őket, de jó biznisznek tartják a biciklisek büntetését is. Mióta bejött az új törvény, hogy nem tekerhetek papucsban, kínosan ügyelek erre. A részeg bicikliseket csak ritkán büntetik meg, inkább túráztatják őket, menjenek végig a vonalon, érintsek meg az orrukat, ha viccesebb kedvükben vannak, még meg is táncoltatják őket.

A patikám mellesleg jól szolgál. Márkás darab, Nike airmax. A múlt nyári fizetésemből vettem még, amit a górézással kerestem. Eredetileg csak beugró lettem volna, de amilyen jól dolgoztam, a csoport befogadott, és velük voltam egész végig. Közben persze folyamatosan azt hallgattam, hogy a nagyapám az milyen jó ember, meg mikor ők kicsik voltak, a lovas kocsin vitte őket, meg cukorkát kaptak tőle.

De kibírtam. Az összes történetet a kedvességről meg minden másról. Valahogy nem tudtam elképzelni azt az embert, akit ők lefestettek nekem. Már magát az arcát is nehéz volt elképzelnem, csak halványan láttam, ahogy tekeri a biciklit, és közben szid minden létezőt és nem létezőt. Ő nem indult volna csak úgy el, nem volt benne elég akarat. Amikor elindult, akkor a szomszéd faluig jutott legmesszebb. Oda is csak verekedni. Azt hiszem, ez a tulajdonságom a Tibi névvel jött.

A boltban nem volt nagy sor, de mire megtaláltam az olajat, a frász kerülgetett. Nem a férfiak dolga a bevásárlás, legalábbis palacsintához nem. Egyszerűen természetellenes, úgy értem, ha húst akarok sütni, bejövök, végigmérem a terepet, kiválasztom a legszebbet. De egy palacsinta az mégiscsak egy palacsinta. Semmi hozzávalóból csinálják. Most is majd elvesztem a sok hozzávaló között, mert természetesen az olaj csak egy fedőnév volt arra a tömérdek mennyiségű dologra, amit anyám egy fehér cetlin nyújtott át. Só, cukor, szóda meg pár mellékes dolog, ami csak úgy kell a háztartáshoz, mert miért ne kellene a légyirtó, a WC-izelő meg a mosogatószer. Szerencsére a listán ezúttal nem volt betét. Komolyan mondom, mintha direkt azért csinálná anyám mindezt, hogy induljak már el arra a híres világ körüli utamra.

Húsz perc. Ennyit vett el az életemből a bolt. Tízet az exosztálytársnőmmel beszéltem. Egyszer megvolt. Hozzá is a bicikli vitt el meg fél

üveg Jack Daniel's. Nem ellenkezett, sőt marhára lelkes volt. Az egyetlen rossz dolog az volt, hogy szex közben a nyaklánc zavart, folyamatosan a számba ért az a bagoly. Legszívesebben leszakítottam volna, de nem szól-
tam neki, túl sértődékeny.

Mindenesetre a fizetés után gyorsan haza akartam érní a boltból. Ki akartam törölni a komputeremből az előzményeket. Anya kölcsönkérte délutánra, mivel a másik gép elromlott. A biciklit a bolt falához támasztot-
tam, mert a tartó már tele volt, nem zártam be, nem éreztem lényegesnek.

El is lopták. Nem találtam, hiába néztem meg a bokrokban, kérdez-
tem a bolt mellett a padon ülő embereket, nem hallottak és nem is láttak
semmit. Nem tehettem mást, gyalog indultam haza, patikáim közvetlenül
érintették a talajt, bizonytalanná vált a mozgásom, önkéntelenül is dülön-
géltem, nem csak a zacskók súlya miatt. Már nem éreztem olyan közeli-
nek szabadulásom a faluból. Pedig már megvettem a térképet. Elég na-
gyot, minden ország főbb városai rajta vannak. Ezt nem akartam magam-
mal vinni, a szobámban szerettem volna hagyni, a falra akasztva. Ebből
tudhatnák, hogy elmentem, és ne számítsanak rám a bevásárlásnál. Út-
közben néha felhívnám anyámat, hogy hol vagyok, merre járok, meg hogy
mi van otthon, de cseppet sem érdekelne. Csak azért hívnám fel, hogy je-
lölje be a térképen az éppen aktuális tartózkodási helyem. Nem azért, mert
ezt neten keresztül ne tudnám, csupán azért, hogyha egyszer mégis haza-
mennék, az elem táruló látvány lenyűgözzön. Az összes pecek ahol jár-
tam, a nagyapám pedig még álmodni sem mert, és talán nem is akart róla.

A hazafelé vezető úton minden egyes lépésnél búcsút intettem a vágya-
imnak. Pótolnom kell a biciklit. Nem maradhatok ezen a szeméttelenen.
Kiszámoltam, még két nyarat kellene dolgoznom és történeteket hallgat-
nom, hogy vehessek egy sportbiciklit. Lehetséges. Meg tudom csinálni.
Bár furcsa lenne egy újjal útnak indulni.

A patika biztosan kopott valamennyit a haza vezető úton. Soha nem
értem még ilyen gyorsan a házunkhoz, mégsem éreztem, hogy gyorsabb
lettem volna. A Stephen D. kocsmánál is csak úgy elmentem, nem figyel-
tem a benn ülőkre, csak a járda repedéseit néztem.

Átadtam anyámnak mindent, ami a zacskóban volt. Majd közöltem
vele a tényt, hogy egy ideig még én veszem a betéteit. Mire ő gúnyolód-
ni kezdett, hogy ezt eddig is tudta, és örül, hogy én is beláttam, hogy itt
a helyem.

– Nem, nem itt van! – válaszoltam, majd elmondtam, hogy csak azért
függesztem fel nagyra törő világjáró vágyaimat, mert nincs többé a nagy-
tata biciklijé.

– Mi az, hogy nincs?! – kelt ki magából. – Miért nem ezzel kezdted?
Keltsd fel apádat, lefeküdt a szobában. Menjetek a rendőrségre!

Azt tettem, amit mondott, felébresztettem és elmondtam neki a lopást. Először nem reagált, másodszor is közöltem vele kissé hangosabban, akkor már felfogta és röhögött. Nem értettem, nem ez a normális reakció, de nem is számítottam másra.

- Kisfiam, biztos vagy te benne, hogy nincs meg az a bicikli?
- Kelj már fel, nincs még hajtásim, és be kell mennünk a rendőrségre.
- Hajtsd ki az autót! Addig átöltözöm.

A kocsi a garázsban volt. Bár még nem volt engedélyem, tudtam hajtani. Kinyitottam a garázsajtót, és ott volt a kétkerekűm. Csak álltam, nem igazán értettem, mi történt, ugyanolyan állapotban volt, mint mikor a boltba mentem vele, nem hiányzott semmije. Mint később megtudtam, nem véletlenül került haza. Az elkövető a saját apám volt, ugyanis semmi kedve nem volt a kocsmából gyalog hazajönni. Látta, hogy pár házzal arébb a bolt falához támasztom örökségem, és úgy gondolta, azzal gyorsabban hazaér, mint gyalog. Meg sem fordult a fejében, hogy ő lovasította meg. Nem igazán tudtam mit kezdeni a helyzettel, inkább bementem a szobámba, és bevágtam az ajtót.

Holnap indulok...

Szilágyi Domokos művei az avantgárd és neoavantgárd kontextusában

Amikor megjelent *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban* című összefoglaló munkám¹, egy érdeklődő a könyv tartalomjegyzékének átlapozása után csalódottan tette le a kötetet, és azt kérdezte: hogyan nem szerepel benne Szilágyi Domokos? Annak a könyvnek a válasza, az avantgárd, illetve a neoavantgárd/experimentalizmus terminusainak elkülönítésének következtében természetesen az lett volna, hogy Szilágyit egy neoavantgárdval (valamint későmodernnel és posztmodernnel) kapcsolatos könyvben kellene keresni. A kérdést inkább az árnyalja, hogy azoknak a magyar szerzőknek a jelentős része, akiket az irodalomtörténeteszek *neoavantgárd*ként írnak le, önmagukra nézve inkább az előtag nélküli *avantgárd* definíciót tekintik érvényesnek – érveiket most nem sorolom. Az viszont kétségtelen, hogy a hatvanas–hetvenes évektől kezdődően Szilágyinak és nemzedéktársainak a költészetét több értelmező kapcsolatba hozta az avantgárddal, illetve neoavantgárddal, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1981-ben kötetbe került *avantgarde* szócikkében is felbukkan Lászlóffy Aladár, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos és Hervay Gizella neve a „neoavantgarde” címke kíséretében², és hosszabb szünet után újabb, a 2000-es években írt értelmezések is újra felvetik a neoavantgárd terminusának relevanciáját a Szilágyi-költészet irodalomtörténeti elhelyezhetősége kapcsán.³ Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy – egy korábbi, első *Forrás-nemzedék és az avantgárd témájában írt tanulmányom* gondolatmenetét felhasználva és azt kiegészítve⁴ – recepciótörténeti súly-

¹ Balázs Imre József: *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*. Mentor, Marosvásárhely, 2006

² Szilágyi Júlia: *Avantgarde*. In *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. Balogh Edgár. I. Kriterion, Bukarest, 1981. 108–111.

³ *Magyar irodalom*. Főszerk. Gintli Tibor. Akadémiai, Budapest, 2010. 1002–1010. A kézikönyv e részét Schein Gábor jegyzi szerzőként.

⁴ Balázs Imre József: *Az avantgárd hatástörténete és a Forrás-nemzedékek*. Korunk 2011/11. 29–35.

pontú összefoglalást nyújtsak arról, ahogyan a Szilágyi-befogadás a költő avantgárdhoz való viszonyát tárgyalta, majd pedig körvonalazzak egy olyan szövegkorpuszt a Szilágyi-életművön belül, amelynek kapcsán az irányzati összevetés poétikailag és a konkrétumokat tekintve a leginkább releváns lehet. Már tanulmányom bevezetőjében előrebocsátom, hogy az avantgárd/neoavantgárd terminust nem tartom a Szilágyi-életmű teljességére vonatkoztathatónak, inkább az életmű egy bizonyos vonulatában/korszakában tűnik számomra hangsúlyosnak az avantgárddal való szemléleti/poétikai azonosulás. A kérdést ugyanakkor a Szilágyi-kanonizáció eddigi helyzete szempontjából szimptomatikusnak érzem: úgy gondolom, a későmodern/neoavantgárd/posztmodern költészettörténeti átmeneteinek ellentmondásos leírásai, illetve a magyar avantgárd és neoavantgárd sajátos befogadástörténeti helyzete egyben a Szilágyi-életmű irodalomtörténeti elhelyezésének bizonyos anomáliáit is magyarázza.

Befogadástörténeti csomópontok

A hetvenes évektől a magyar irodalom korabeli fejleményeinek leírására egyre gyakrabban használta a kritika és az irodalomtörténet-írás a *neoavantgárd* terminust.⁵ A romániai magyar irodalom szűkebb kontextusában programatikusan Sóni Pál *Avantgarde-sugárzás* című 1973-as kötete állapít meg folytonosságot a korai avantgárd és a neoavantgárd törekvések között⁶, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* már említett szócikkében pedig Szilágyi Júlia a következőképpen fogalmaz: „Az 50-es évek irodalmi dogmatizmusának felszámolása során új szerephez jutott az avantgarde. Méliusz József életművének a pályakezds indítékaihoz visszanyúló, új lendülete, főképpen pedig Lászlóffy Aladár, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella neoavantgarde lírája új szakaszt jelöl. A hazai magyar avantgarde reneszánszában részt kér a költő Király László, Palocsay Zsigmond újtó merészsége, [...] a versben, kritikában »szöveget« író Szöcs Géza, Egyed Péter, Cselényi Béla új formabontása. Korszakok, irányzatok, nemzedékek járulnak hozzá a mozzanatosból szervessé alakuló folytonossághoz.”⁷ Ennek a leírásnak az alapja lényegében a tradicionális/formabontó dichotómia, amely felől a formabontás tényének megállapítása volt döntő a művek neoavantgárdhoz sorolásakor. Mint a lexikonszócikk is utal rá, az erdélyi magyar irodalom irodalomtörténeti konstrukciójában elsősorban Méliusz

⁵ A szakmai diskurzusban a terminológia elterjesztése többek között Szabolcsi Miklós nevéhez kapcsolódik, aki 1971-es könyvében épp a folytonosság és különbség kérdéskörét járta körül. L. Szabolcsi Miklós: *Jel és kiáltás. Az avantgarde és neoavantgarde kérdéseiről*. Gondolat, Budapest, 1971

⁶ Sóni Pál: *Hagyomány és újítás mai líráinkban*. In Uő: *Avantgarde-sugárzás*. Kriterion, Bukarest, 1973

⁷ Szilágyi Júlia: *Avantgarde*, i. m. 110.

József személye jelenti azt a sajátos kapcsolódási pontot, amely révén a fiatalabb generációk (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár stb.) a két világháború közötti avantgárdhoz kötődnek. Méliusz költészete egyfajta „emlékezés az avantgárdra” a hatvanas–hetvenes években is, és Szilágyi Domokossal való személyes kapcsolata, illetve e kapcsolat levéldokumentumai⁸, valamint mindkettejük 1968 körüli újvidéki publikációi és ismeretségi hálója⁹ arra utalnak, hogy Méliusz és Szilágyi avantgárdhoz való viszonyát érdemes a *Híd* és az *Új Symposion* körüli alkotók avantgárd elkötelezettségének kontextusában vizsgálni. Más, korábbi kutatások egyébként inkább azt valószínűsítik, hogy a hatvanas–hetvenes évek (romániai) magyar neoavantgárdja nem közvetlenül, hanem igen nagy mértékben a nyugati történeti és újavantgárd hagyományon keresztül kötődött előképeihez.¹⁰

Mára körvonalazódni látszik egy olyan konszenzus, amely a magyar neoavantgárd terminusának¹¹ vonatkozási körét olyan szerzőkre vonatkoztatja, mint Erdély Miklós és Hajas Tibor, a párizsi *Magyar Műhely* köre (például Nagy Pál), az újvidéki *Új Symposion* (kiemelten Tolnai Ottó), vagy a washingtoni *Arkánium* (például Kemenes Géfin László). Ezek az alkotói csoportok és szerzők épülnek be végre, megérdemelten *A magyar irodalom története*i című kézikönyv harmadik kötetébe¹², ők állnak a *Né/ma?* című többszerzős tanulmánykötet elemzéseinek centrumában¹³, egy 2010-es reprezentatív irodalmi kézikönyv pedig négy szerző nevét emeli alfejezet-címbe a *Neoavantgárd költészetpoétikákat* tárgyalva: Erdély Miklósét, Hajas Tiborét, Tolnai Ottóét és Szilágyi Domokosét.¹⁴

⁸ *Visszavont remény. Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez.* Szerk. Ágoston Vilmos. Szépirodalmi, Budapest, 1990

⁹ Ezt a vonatkozást részletesen összefoglalja a következő tanulmány: Szilágyi Zsófia Júlia: „Jó vers és rossz vers”. *Adalékok Szilágyi Domokos neoavantgardizmusához újvidéki publikációi kapcsán.* *Híd* 2015/4. 68–81.

¹⁰ Martos Gábor: *Avantgárd a mai erdélyi magyar lírában.* In *Uó: Éjgyenyűség.* Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 2000. 59.; Deréky Pál: *A magyar neoavantgárd irodalom.* In *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből.* Szerk. Deréky Pál–Müllner András. Ráció, Budapest, 2004. 2.

¹¹ Dánél Mónika egyik írása egyébként, épp a posztmodernhez hangsúlyosabban viszonyító megközelítésében a *posztavantgárd* terminust javasolja (részben a sajátos, fragmentumokat görgető intertextualitás jellegzetességét kiemelve), amely mintegy közvetlenül megelőlegezné a posztmodern a magyar irodalomban. Dánél Mónika: *A közönytiség alakzatai. Magyar neoavantgárd szövegek poétikájáról.* *Magyar Műhely* 2002/2. (121. szám), 27–54.

¹² *A magyar irodalom története*i III. Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály. Gondolat, Budapest, 2007

¹³ *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből.* Szerk. Deréky Pál–Müllner András, i. m.

16 ¹⁴ *Magyar irodalom.* Főszerk. Gintli Tibor, i. m. 1002–1010.

A történetiséget és térbeliséget tekintve e négy életmű más-más módon kapcsolódik neoavantgárd törekvésekhez, maga az összefoglalás is jelzi, hogy tulajdonképpen több helyszín és tendencia összjátékát¹⁵ kell esetükben nyomon követnünk: „Nem egyszerű megállapítani, mikor jelent meg a magyar kultúrában és azon belül az irodalomban irányzatként a neoavantgárd. A történeti visszatekintések általában a '60-as évek végére helyezik a kezdőpontot, az irányzatszerű szerveződés azonban ennél nyilvánvalóan korábbi. Bonyolítja a helyzetet, hogy a neoavantgárd művészet, akárcsak a történeti avantgárd, nem ismeri a művészeti médiumok szétválasztását, tehát az irodalom képzőművészeti, zenei, színházi és filmes kísérletekkel együtt jelenik meg. Mindemellett azzal is számolnunk kell, hogy a neoavantgárd művészeti közösségek egymástól függetlenül különböző földrajzi helyeken szerveződtek, így például az '50-es évek végén Budapesten Végh László környezetében, a '60-as évek végén Újvidéken és ugyanebben az időben a párizsi *Magyar Műhely* környezetében. Így tehát a magyar művészeti kultúra esetében többes számban kellene beszélnünk a neoavantgárról, abszolút kezdetet nem érdemes kijelölnünk.”¹⁶ A bemutatás rögzíti a tényállást, hogy „még távol vagyunk attól, hogy megalkothassuk a magyar neoavantgárd mozgalmainak történetét”¹⁷ – ezzel egyetértve néhány olyan kanonizációs mozgásra szeretném felhívni a figyelmet, amely Szilágyi Domokos e kontextusban való szerepeltetése miatt releváns lehet, másrészt támpontokat ad a történeti avantgárd/neoavantgárd vonatkozások romániai történetéhez.

Grendel Lajos például Szilágyi Domokos „népi-realista poézis jegyében” történő indulásáról beszélt nemrég megjelent irodalomtörténetében (nézetem szerint tévesen, hiszen ez legfeljebb a szinte egy évtizeddel korábban induló Kányádi Sándor esetében volna tartható tézis), Szilágyi Adyt idéző önostorozó magyarságszemléletét pedig egy olyan polifon konstrukcióból, a *Hogyan írjunk verset* című többszóteles műből vett idézettel szemléltette, amelyben a megszólalás több áttételen és maszkon keresztül történik.¹⁸ Korábban Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete helyezte el Szilágyit egy hasonló vonatkozási rendszerben: „Az erdélyi Szilágyi Domokos egy személyesebb hangnemű vallomáslírai alakzattal tett formakultúra és artisztikus jelhasználat tekintetében is alkalmas-

¹⁵ Adalékként ehhez lásd még: Takáts József: *Avantgárd utazások*. Jelenkor 2011. 9. 935–945. A tanulmány az avantgárd/neoavantgárd szempontból jelentős hatvanas-hetvenes évekbeli Újvidék–Bukarest–Párizs–Budapest-hálózatra hívja fel a figyelmet, meggyőző adatokkal és esettanulmányokkal.

¹⁶ *Magyar irodalom*, i. m. 1002.

¹⁷ Uo. 1003.

¹⁸ Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*. Kalligram, Pozsony, 2010. 474.

sá a korszerűbb létszemléleti tartalmak kifejezésére. Az örökölt újnépies szerepformáktól és az ideológiailag védett »kriticista« beállítódástól fokozatosan jutott el egy formagazdag, intellektuális – s egyes darabjaiban bölcséleti igényű – költészet szemléletvilágáig. Lírai beszédmódján éppúgy érzékelhető a régió sajátos irodalmi nyelve, mint a 20. századi magyar költészet formai experimentalizmusának ihletése. Korai halála azt a kérdést hagyta megválaszolatlanul, vajon sikerült volna-e úgy szintetizálnia a különböző látásmódbeli és hangnemi komponenseket, hogy egy Határ Győzőre emlékeztető formanyelven – önmagát megújítva – szólalhasson meg a Nagy László-típusú lírai mentalitás.¹⁹ Ebben a bemutatásban az egyik reflektálatlan axióma alighanem „a 20. századi magyar költészet formai experimentalizmusának ihletése”. Már a hatvanas–hetvenes évek Szilágyi-értelmezései is kiemelten kezelik ugyanis egyrészt a „nem-irodalmi”, különösen zenei hatásokat (Honegger, Mozart, Bartók stb.), illetve a modern angol nyelvű líra ihletforrásként való jelenlétét.²⁰ T. S. Eliot verseinek sajtó alá rendezőjeként, a fordítások lektoraként²¹, illetve Walt Whitman kötetének fordító-válogatójaként²² joggal feltételezhetjük ezt a hatást (és a Szilágyi-versek angol intertextusai, utalásai a feltételezést megerősítik). Kántor Lajos és Láng Gusztáv egyébként a romániai magyar kritika egyfajta konszenzuális értelmezését is rögzítve a kiindulópontot József Attila és Szabó Lőrinc költészetében jelöli meg, említi a Weöres Sándor-i játékoság és nyelvi fantázia jelenlétét, a szintézisteremtő igyekezet kapcsán Juhász Ferenc és Nagy László pályavonalát, és végül az erdélyi magyar irodalom két világháború közötti időszakának kísérletezőivel is kapcsolatba hozza a Szilágyi-verseket: „az Áprily, Dsida, Bartalis nevével fémjelzett sajátos erdélyi lírát az elioti kísérlettel oltja be, különös, groteszk, de jól termő hibridet hozva létre”.²³ Jól látható, mennyire tágas az a vonatkozási kör, amelybe a hatvanas–hetvenes évek kritikai fogadtatása beleolvassa Szilágyi költészetét, ennek beszűkülése figyelhető meg Kulcsár Szabó vagy Grendel rövid összefoglalójában. Ezekhez képest Schein Gábor bemutatása, amely a neoavantgárd hatókörében helyezi el (újra) a Szilágyi-életművet, figyelemre méltó fejleményt jelent.

¹⁹ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története. 1945–1991*. Második kiadás. Argumentum, Budapest, 1994. 145–146.

²⁰ Összefoglalóan is: Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom. 1944–1970*. Második, javított kiadás. Kriterion, Bukarest, 1973. 150–152.

²¹ L. T. S. *Eliot legszebb versei*. Albatrosz, Bukarest, 1970. „A szövegösszeállítást és a jegyzetek összeállítását Szilágyi Domokos végezte.”

²² *Walt Whitman legszebb versei*. Válogatta, fordította, az előszót írta Szilágyi Domokos. Albatrosz, Bukarest, 1975

²³ Kántor–Láng, i. m. 155.

Itt két olyan aspektus szorul inkább helyesbítésre, amely a történetiséggel kapcsolatos. „Sajátos oldalhajtása a magyar neoavantgárd irodalomnak Szilágyi Domokos költészete. Távol minden olyan központtól, ahol a neoavantgárd mozgalomszerűen, egy folyóirat köré csoportosulva jelenhetett meg, Erdélyben, közelebről Kolozsvárott, [...] a '70-es években lényegében egyedül dolgozott ki olyan poétikai formákat, amelyek sok tekintetben rokoníthatóak a neoavantgárd bizonyos kezdeményezéseivel. A versszerűség konvencióit lebontó, terjedelmes költeményeinek egyik jellemzője a nyelvek és regiszterek egymásmellettisége, kereszteződése. [...] A '60-as évek végétől Szilágyi Domokos egyre erőteljesebben használja a vers mediális megjelenésében rejlő tipográfiai lehetőségeket, és egyre nagyobb szerepet játszik költészetében egyfajta abszurd humor, amely váratlan színesztéziákból táplálkozik, és egy másik metszéspontra, a nyelv anyagi valóságának és az anyagtól függetlenedő jelentések nyugalmának semmiképpen sem mondható metszéspontjára helyezi a verset.”²⁴

Az idézet egyik problematikus pontja Szilágyi törekvéseinek „magányossága”. A „neoavantgárd” jegyeket tekintve Szilágyi életműve semmiképpen nem tekinthető egyedülinek vagy magányosnak a korszak erdélyi/romániai magyar irodalmán belül, még akkor sem, ha egyedi sajátosságai kétségtelenek. Költészete Lászlóffy Aladáré, majd Hervay Gizelláé közvetlen közelségében bontakozik ki, Bukarestben Méliusz József és általa az avantgárd folytonosságának inspirációja meghatározó számára²⁵, és társszerzős műveinek jelentős száma is utalhat az avantgárd szerzők kedvelt kollaboratív, anonimitás felé mutató, elszemélytelenítő alkotási technikáinak inspirációjára (*Fagyöngy* – 1971, Palocsay Zsigmonddal; *Pimpimpáré* – 1976, Vermesy Péterrel; *Öregek könyve* – 1976, Plugor Sándorral) – ezek közül a *Fagyöngy* egyes verseiben figyelhető meg leginkább a szöveg vizualitásának jelentésképző szerepe, illetve a montázsszerű, fragmentumokból összeépített struktúra.

A másik vitatható pont a „neoavantgárd” Szilágyi-életműben való felbukkanásának időzítése. Az első idézett passzusok a hetvenes évekről beszélnek, majd az 1967-es *Garabonciás* című kötetről esik szó. És noha a két 1967-es Szilágyi-kötet (a *Garabonciás* mellett *A láz enciklopédiája*) valóban beszédmódbeli áttörést jelentenek az életműben, amelyet az 1969-es *Bűcsú a trópusoktól* is visszaigazol, azt is megkockáztathatjuk, hogy az 1962-es debütökötetben olvasható *Halál árnyéka* című többszóteles, polifon szerkesztésű rekviem is hasonló poétikai elképzelések nyomait hordozza.

Felmerülhet tehát egy poétikai, a nyilvánosság korlátait fokozatosan és részlegesen áttörő neoavantgárd létezésének hipotézise a hatvanas évek ro-

²⁴ *Magyar irodalom*, i. m. 1009–1010.

²⁵ L. *Visszavont remény. Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez*, i. m.

mániai és jugoszláv közegében (és ezzel nagyjából egy időben az 1962-es alapítású párizsi *Magyar Műhely* körül), és egy másik, hosszabb ideig az undergroundban létező, 1968 utáni, politikailag és életformákat tekintve radikálisabb neoavantgárd működése (és ennek a változatnak lennének paradigmikus képviselői Erdély Miklós vagy Hajas Tibor). Ezeknek az irányoknak az összemosása azért sem szerencsés, mert jellegüket talán pontosabban megérthetjük az időbeli kibontakozás történeti-politikai kontextusait figyelembe véve, másrészt mert különben további olyan csoportok (például az erdélyi „harmadik Forrás-nemzedék”, tehát Szócs Géza, Egyed Péter, Cselényi Béla, Darkó István stb.) munkája sikkadhat el, akik koncepciójukat tekintve alighanem közelebb állnának az Erdély–Hajas-típusú neoavantgárd paradigmához.

Széles Klára 1974-ben *Egy neoavantgarde költő természetrajza* címmel közöl tanulmányt a *Korunkban* Lászlóffy Aladáról, egyben azt a korabeli konszenzust is megjelenítve az írás címében, amely szerint Lászlóffy a neoavantgárd körében értelmezhető és értelmezendő, formai kísérletei, diktója pedig amellet, hogy irányzati besorolást nyernek, egyben a teljes nemzedék esetében meghatározóak.²⁶ Utólag visszatekintve Lászlóffy indulására, Széles Klára interpretációjában felerősödik a vizsgált versnyelv történeti avantgárd felfedezésére vonatkozó mozzanata, és a szabadvers-formák, szabad asszociációk használata mellett expresszionista és szürrealista jellegű képek jelenlétéről is beszél. Ugyanakkor hangsúlyt kap az is, hogy ez nem egyszerű folytatásnak minősíthető, hiszen egyéni látásmód, új típusú alkotásmód kapcsolódik ezekhez.²⁷ Izgalmas adalék ugyanakkor, és a recepciótörténeti elmozdulást is jelzi, hogy ugyanaz a Széles Klára-írás, amelyik címében a *neoavantgarde* terminust vonatkoztatta Lászlóffy műveire, 1993-as kötetbe szerkesztésekor *Egy modern író természetrajza* címmel jelent meg.²⁸

Abban az elmozdulásban, amely a nyolcvanas évektől kezdődően egyre kevésbé azonosította a *Forrás*-szerzők poétikáját (Szilágyi Domokosét vagy Lászlóffy Aladárét) neoavantgárdként, alighanem része lehetett Cs. Gyimesi Éva költészetelméleti szempontból is útkereső, Hugo Friedrichre, Bahtyinra, strukturalista versértelmezőkre hivatkozó 1978-as kötetének²⁹, amelyik a tárgyiaság terminusát tekintette olyan közös

²⁶ Széles Klára: *Egy neoavantgarde költő természetrajza. Lászlóffy Aladár költészetéről négy tételben*. *Korunk* 1974. 6. 758–765.

²⁷ Széles Klára: „Mit látsz egy íróasztalon?” *Lászlóffy Aladár világa*. Napkút, Budapest, 2007. 27.

²⁸ Széles Klára: *Egy modern író természetrajza. Lászlóffy Aladár költészetéről négy tételben*. In *Uő: Szeged–Kolozsvár 1955–1992*. Pesti Szalon, Budapest, 1993. 75–94.

²⁹ Cs. Gyimesi Éva: *Találkozás az egyszervivel. Kísérlet mai líránk értelmezésére*. Kriterion, Bukarest, 1978.

elemnek, amely egyesítette a modern költészet több poétikai irányát bizonyos megoldások érvényesülése révén, egyben pedig összeépíthetőnek mutatta a Szilágyi, Lászlóffy, de akár a Kányádi Sándor vagy Király László költészetét is az *Újhold*-hagyomány vagy a József Attila–Szabó Lőrinc későmodernségének vonulatával. Gyimesi arról az extenzív többértelműségről beszél a vizsgált tárgyiasság-formákon belül, ahol a „költőiség” szövegimmanens feltételektől függ ugyan, „de nem annyira az egyes közlésegségek (teszem azt, mondatok), hanem inkább a szövegstruktúra függvénye. Ez a tendencia már az avantgarde egyes változataiban is jelentkezik, mégpedig kétféleképpen”.³⁰ Ehhez a verstípushoz az értelmező egyaránt talál példákat Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor vagy Szócs Géza költészetében. A kétféle megvalósulás az összeférhetetlen ítéletmondatok egymás mellé kerülése (tehát logikai), illetve a reális/irreális szférák össze nem illése révén különíthető el Gyimesi szerint.³¹

Fogalmi szempontból a kérdés tehát az (és ez alighanem további kutatásokat igényel), hogy a korabeli nyugati (és tegyük hozzá: orosz) mintákra is épülő hatvanas évek eleji kísérletező költészetet a neoavantgárd körében kezeljük-e, vagy úgy konstruáljuk meg a fogalmat, hogy ez inkább a hetvenes évek akcióinak centrális szerepét tételjeze. Bármelyik variáns tisztul is le az irodalomtörténet-írásban, a probléma felvetése fontosnak tűnik, hiszen olyan elő- és utóidejűségek csúsznak különben egymásra, amelyek (ahogyan a tanulmány első részében ismertetett kézikönyv-megfogalmazások esetében) óvatosságra intenek a terminus használatával kapcsolatban.

Poétikai és intertextuális vonatkozások

Egy 1960-as datálású Szilágyi-verset ezzel a címmel közöl Kántor Lajos az *Élnem adjatok* című kötetben: [*Részletek egy Kassák-stílusú Szilágyi-versből*]. Az avantgárd poétika megidézése ebben a szövegben (még) egyértelműen parodisztikus, elsősorban az abszurd társítások komikus regiszterben való működtetése jellemzi: „kicsi szeretőm rézbelű nadrágot húzott / s én talpamon kergettem 3 tetűt / 3 ó 3 tetű + 1 bolha = 1 db vers / itt van szerk. bácsi hozza le a labba / mert nagymamám mindig nylon kombinét szeretett volna / s az unokája nem húzza le a vizet a vécén”. Noha maga az avantgárd is vonzódott a komikum hatáseffektusai, illetve az anyagi-teszt elv hangsúlyozása iránt, itt a paródia (főként a szerkesztőre és a publikálásra történő utalásból kiolvashatóan) inkább magára a poétikára, a „Kassák-stílusra” vonatkozik. A korai Szilágyi Domokosnál tehát valószínű-

³⁰ Cs. Gyimesi, i. m. 43.

³¹ Uo.

síthető egyfajta távolságtartás az avantgárdal szemben – természetesen nem csupán ebből a rögtönzött szövegből kiolvashatóan, hanem egybevetve első kötetének domináns poétikai jegyeivel, ahol a szabadversforma hangsúlyosan van ugyan jelen, de az asszociatív, távoli képzeteket összekapcsoló képiség kevésbé jellemző.

Hasonlóan komikus regiszterű az az 1962-es rögtönzés is, amelyik ezúttal Méliusz József stílusát parafrázálja, s a szerző magának Méliusznak szánta a szöveget: „Ülök / az idő méregzöld mécsese alatt, / szívogatván pipaszívú, bodroskedvű pipámat, / [...] Ülök barnahuzatú, csillogó széken, az idő bársonycsillaga alatt. / Az utcáról párhuzamos csendek állítanak be a szélesre tárt nyitott / ablakon keresztül” (*Méliusz József: Békét az emberiségnek. Szilágyi Domokos parafrázisa*). A nagy ívű kompozíciókat, a groteszk ellenpontozású expresszionista pátoszt Szilágyi versében magának a címbe emelt szlogennek az újrakontextualizált szerepeltetése vagy az ilyen jellegű utalások idézik meg: „(A következő 263 sor egyelőre elmarad.)” Ezek a játékok jelzik, hogy Szilágyit foglalkoztatta az avantgárd szövegahagyomány, Méliusz József közelségében pedig, a *Visszavont remény* című kötetben összegyűjtött levelezésből is érzékelhetően, ez az érdeklődés erősödött. Legexpliciten módon egy 1969-es, Méliusznak írt levélben fogalmazódik meg ez az összefüggés: „Ha – állításod szerint – Aladár meg én »forradalmat csináltunk, mit szóljon az ember olyan helyzethez, amelyben ennyi is forradalom, te jószagú isten. [...] Annyit mondogattad rám az avantgardistát, hogy a végén csakugyan az leszek. Isten legyen nekünk irgalmas.”³² Ezekre az évekre tehető a két szerző jugoszláviai szerkesztőkkel, szerzőkkel történő kapcsolatfelvételének és kapcsolattartásának egy intenzív időszaka, amelyet személyes találkozások, látogatások, az *Új Symposion*ban és a *Híd*ban megjelent publikációk is fémjeleznek.

Szilágyi Domokos neoavantgárd jellegzetességeket mutató szövegeinek korpuszát főként 1967 és 1971 között megjelent kötetekben (*Garabonciás, A láz enciklopédiája, Búcsú a trópusoktól, Fagyöngy*) kereshetjük, anélkül azonban, hogy e kötetek minden egyes versét vagy minden egyes költői eljárását neoavantgárdnak tekintenénk. A *Garabonciás*ban ugyancsak találunk explicit utalást egy avantgárd irányzat nevére, a kapcsolódást és a kontextusteremtést következésképpen reflektálnak tekinthetjük, mint amelyek magukban a szövegekben is működnek: „mert mégis – dadaista képzeletű múltjával faekét vonszoló / asszonyokkal johannák s brunók máglyafüstjével föld körül / keringő nappal caesarok mindennapi kenyérével [...] / mégis a fejlődő természet legsikerültebb műalkotása az ember” (*Árnyék*). Irányzati-poétikai értelemben Dánél Mónika (részben Peter Bürger nyomán, akitől a leírásbeli idézetek is származnak) a következő-

képpen írja le a neoavantgárd szövegeket a klasszikus modern, történeti avantgárd, későmodern és posztmodern kontextusában: „A jelhasználat szempontjából a neoavantgárd eltérni látszik a történeti avantgárdtól, ugyanis kiemelt szerepet kap a nyelvi, kulturális hagyomány, és ez a klasszikus modernhez kapcsolja, ugyanakkor a posztmodern irányába mutat. A kollázstechnika, amely a történeti avantgárd poétikájából eredeztethető, viszont olyan intertextualitással társul, melynek révén a hagyomány szerepe ismételtelen megnő, és mert az avantgárddal ellentétben nem tartja legyőzhetőnek vagy megtagadhatónak, ez ismét a posztmodern felé közelíti. Ugyanakkor a kollázstechnikából következően a fragmentaritás lesz a meghatározó, a »mű már nem egy szerves egészként jön létre, hanem töredékekből montírozott«, a nagy elbeszélés lehetetlennek bizonyul, »a stílusok és eljárás módok történeti sorrendje a radikális különbségek egyidejűségébe transzformálódott«. Azonban míg a posztmodern paradigma sajátossága a decentralitás az intertextuális hálózatban, addig a posztavantgárd szövegekben az énbe vetett hit megőrződni látszik. Viszont az olyan sajátosságok, mint a magas- és tömegkultúra szétválasztásának ellehetetlenítése, vagy a műfogalom feloldása, az »opera aperta« (Umberto Eco) kialakulása, a különböző írásrendszerek, műfajok, műnemek keverése, ötvözése, vagy a különböző kultúrák, nyelvek viszonyba állítása, összekapcsolása – mindezek olyan sajátosságok, amelyek a posztmodern paradigmában folytatódnak. Továbbá a neoavantgárd a médiumok egymásrahatását is kiaknázza, új műfajokat, kifejezésformákat teremt ezáltal, a technika eredményeit funkcionálisan beépíti művészetkoncepciójába.”³³ Mindezekre a jegyekre találhatunk példákat a Szilágyi-szövegekben is, és amiben a kései kötetek (*Felezőidő* – 1974, *Tengerparti lakodalom* – 1978) eltérnek az 1967–1971 közöttiektől, az épp a fragmentaritás-elv háttérbe szorulásaként írható le, miközben az intertextualitás, parafrázis, egymásba íródó kulturális regiszterek továbbra is meghatározóak maradnak; ugyanakkor dominánsabbá válik a decentralitás a beszélői identitások maszkyszerű, olykor polifon megsokszorozásával. Dánél Mónika terminushasználata és szempontjai alapján is valószínűsíthető tehát egy fokozatos elmozdulás az életmű vége felé a posztmodern paradigma irányába, miközben a jelen szövegben kitüntetettnek tekintett 1967–1971 közötti időszakra vonatkozóan egyfajta későmodern/neoavantgárd kontaminációról beszélhetünk.

Jelen tanulmány recepciótörténeti súlypontja miatt nincs tere ezúttal bővebb szövegelemzéseknek, amelyek a fentebbi jellegzetességeket ráérósen, működésük közben mutathatnák meg – inkább utalásszerűen villantanám

³³ Dánél Mónika: *A közöztiség alakzatai*, i. m. 36–37.

csak fel néhány olyan elem jelenlétét az említett korszak Szilágyi-verseiben, amelyek az avantgárd/neoavantgárd közegében relevánsan vizsgálhatók.

A *Garabonciás* című kötet (1967) áradó szabadverseiben a fragmentumszerűség többféle szinten, többféle értelemben jelenik meg. A *Vasárnapcska* például a „talált szöveg” lehetséges modalitásaival játszik, szintaktikailag hiányos, pontosabban lezárulatlan mondatrövidékeket helyez egymás mellé. Egy közösségi tér sokszólamúsága jelenik itt meg, és nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ebben a polifon, nem egyetlen megszólalóhoz kötődő beszédben ismét megjelenik egy (neo)avantgárd irányzat (op-art) neve: „főúr két fröccs / apám behúzom a kuplungot leveszem a gázt hát az a marha mégis / ide a fülembe hogy aszongya kecskebéka felmászott a fűzfára / az op art kérlek szépen egyáltalán nem tarthat igényt a / persze nem erről van szó”. Itt szóbeli beszédműfajok – köznapi anekdotázás, rituálisan ismétlődő, rögzült szókapcsolatokkal működő felszólítások (zenészekhez, pincérhez), rögtönzött művészettörténeti fejtegetés stb. – keverednek, a nyelvi működések heterogenitását hangsúlyozva.

A *Boszorkány*ban inkább csak két nyelvi szint (egy archaikus-rituális és egy jelenbeli-köznapi) kerül montázszerűen egymás mellé és keveredik el egymásban szétválaszthatatlanul. A rituális szöveg-előképek a mában létező boszorkány hihetővé válását segítik elő az olvasó számára. Ugyanakkor a szöveg polifóniája az értékjelentések billegésével is összefügg a versben: nem csupán a régies szintaxisba ékelődő mai képzetek, hanem a hozzájuk kapcsolt viszonyulások sokrétűsége tágitja ki a szöveg értelemléhetőségeit: „száguldozván jaguárban kendőd lobog viselsz kétágú nadrágot / miként gonosz lelkek sátán gurította autóban / [...] kedves az te alakod buszgatásod kellemetes a kerge elméjüeknek / játszadozol radioaktivitással kitalálsz nékik új / halmazállapotokat hogy álmuk legyen lidérc ébrenlétük vívódás / [...] kegyes böjti boszorkány / virágom virágom”. A *Garabonciás* egyik ritkábban emlegetett/elemezett verse, a *Vonaton* legizgalmasabb sajátossága az, ahogyan vershelyzetének konkrétsága, köznapisága (egy éjszakai vonatút leírása) összekapcsolódik egy, a helyzethez idomuló „poétikával”. Az itt inkább mérsékeltnek mondható fragmentaritás, töredezettség a zötyögő vonaton fel-felriadó beszélő tudatműködését modellálja, álmokban és ébrenléti állapotokban társul, egymás mellé kerülő köznapi és mitikus képzeteket jelenít meg. Ebben a versben leginkább az expreszszionizmus szövegműködésének analógiáit fedezhetjük fel, amely sokféle tartó, egyvidejű különműségeket érzékeltető tömbökre, felsorolásokra bomlik, ebben a versben pedig szinesztézia szerűen kapcsol össze látványt, hangzást, tapintást, újra és újra megakasztva a szöveg előrehaladását: „belebarnul az ember a bársony éjszakába a kattogásba belepistul / [...] pendül az órház korog az alagút cirpelő csillagok vonító holdfény”.

Az *Emeletek avagy A láz enciklopédiája* (1967) kötet szerkezetként válik többszólamúvá, nem annyira az egyes verseken/szövegrészekben belül. Ahogy Benyovszky Tóth Anita írja róla: „A vers polifonikusságának lényege a folyton változó, emeletről emeletre »felsőbb« rétegekbe kerülő szabad vers, amely minden »lépcsőfordulónál« megszakadni kényszerül egy-egy betétként bele illeszkedő szövegegység miatt.”³⁴ Magára a teljes szövegtömbre vonatkoztathatjuk leginkább a kortárs zene analógiáját. Kifejezetten irodalmi neoavantgárd jellegű szövegműködéssel a szintaxis helyett az ábécérend esetlegességei által összefűzött nyelvi talált tárgyban, a (*Don Quijote végrendelete*) című szövegben találkozhatunk.

A *Búcsú a trópusoktól* (1969) emblemikus szövege, a *Hogyan írjunk verset* egyfajta „költészettörténeti” áttekintést is tartalmaz, amely parodisztikus regiszterben példázza a különféle verskoncepciók alapján megírható verseket. A „modernség” kategóriájához érkeve így hangzik a példázó szövegrész: „piros gömbökből pirkadó hajnali gyé- / kényszatyrok fohása” – kissé emlékeztetve az 1960-ban írt Kassák-stílusparafrazisra. Az episztemológia pedig, amelyet a vers a modernség szövegeihez rendel, a meglévő nyelv elégtelenségének tapasztalatát szólaltatja meg, a „kísérleti” formákhoz a megértési lehetőségek iránti nyitottságot rendelve: „Mi az, hogy érthető? Mindent érteni kell? Igen. Csak a kiindulópontonra vigyázzunk! Az ismeretlent megközelíthetjük az ismeretek, de a lehetőségek felől is. Az ismeretek hajlamosak arra, hogy csak azt a jövevényt fogadják be, amelyik rájuk üt, logikájukhoz igazodik, kialakult törvények szerint él és ítél. A lehetőségek némi bátorságot és képzelőerőt igényelnek; innen nyílik az érthetőség visszaútja.” A *Búcsú a trópusoktól* fragmentumszerű építkezésének hátterében tehát minden bizonnyal egy ezzel analóg ismeretelmélet áll, a vizuális elemek jelentésképző szerepe pedig a sajátos fragmentumszerűség mellett azt támasztja alá, hogy ez az ismeretelmélet egy neoavantgárd poétikán keresztül nyilatkozik meg.

A *Fagyöngy* című kötetben (1971) szintén hangsúlyos a vizuális jelentésképzés, ráadásul a kötet szövegeinek anonim jellege további decentrálo elvként hat: a kötet első kiadása alapján nem megállapítható, hogy az egymással dialógusba lépő szövegek közül melyeket írta Szilágyi Domokos és melyeket Palocsay Zsigmond. Ez a játék tovább erősíti a szövegek beszédműfajok szerinti heterogenitását. *A fogalmazás kaptatóin* című, utóbb a Szilágyi-életműkiadásokban helyet kapó ars poetica-szerű versben Korpa Tamás azonosítja „a performancia elvű olvasás térnyerését: az olvasó nem

³⁴ Benyovszky Tóth Anita: *A verstől a szövegig. Polifónia és intertextualitás Szilágyi Domokos költészetében*. In *Értelmezések az elmúlt századból*. Szerk. Kálmán C. György-Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs, 2002. 215.

kizárólag és nem elsősorban az egyes szavak jelentésére, de nem is a szavak összességének jelentésére figyel, hanem a megnyilatkozás modális és pragmatikai összefüggéseire, a használt szavak közötti jelviszonyok (prozódiai, szintaktikai, retorikai és szemantikai viszonyok) lehetséges többértelműségére. Szilágyi Domokos poétikai teljesítménye – ebben a líra-történeti kontextusban – azért is vonzó lehet különböző irodalom-értelmező praxis megértési érdekeltsége számára, mert eltérő hagyománytörténeti, nyelvszemléleti kondicionáltságú effektusok, kódolási műveletek egyidejűségét viszi színre (mindez a szövegek retorikai és textuális működésében, történeti, műfaji szituáltságában argumentatív módon megragadható). *A fogalmazás kaptatóin* – recepciótörténetileg is releváns – mediális-transzformatív effektusai, (helyenként) szubverzív szövegműködésai (poétikailag azóta inflálódott megoldásaival együtt) a befogadás (reflexió) új kérdésirányait hívta elő.³⁵ Az említett mediális-transzformatív effektusok nagymértékben a tipográfiához kötődnek a versben: „A szöveg tipográfiai reprezentációja utalhat a költemény (és a költeményben megkezdett poétikai képletek, képzetek) legalábbis részleges diszkontinuitására. Az egyes szövegtömbök között 12 fekete négyszög konstituál egyfajta sajátos cezúrát, avagy határt. [...] A retorikai, pragmatikai, tropológiai szinten inhomogén formációként történő szöveg térbeli/tipográfiai reprezentációjában való öt törésével önmaga heterogenitására is felhívhatja a figyelmet.”³⁶

Úgy gondolom, a fenti vázlatos áttekintés alapján is alátámasztható, hogy Szilágyi Domokos e korszakának szövegei jelölt módon szituálják önmagukat avantgárd szöveghagyományok és művészetközi átjárhatóságok kontextusában. Neoavantgárd poétikákra vonatkoztatott értelmezésük kétségkívül legitimnek tekinthető (akkor is, ha egy későmodern típusú ironia működését tételezzük az életmű e szeletében is, mint például Cs. Gyimesi Éva *Álom és értelem* című monográfiája³⁷, vagy a posztmodern felé mutató kései poétika előzményeit ismerjük fel helyenként), különösen amennyiben távlatilag sikerül a magyar neoavantgárdra vonatkozóan is kimunkálni egy olyan, poétikailag is differenciáló történeti variánskatalógust, amely a magyar történeti avantgárd irányzati bontásával (futurizmus, expresszionizmus, konstruktivizmus/elvont avantgárd költemény, dadaizmus, szürrealizmus) egyenrangú és egyenértékű.

³⁵ Korpa Tamás: *Szilágyi Domokos nyelvszemlélete és a recepció ambivalenciái*. Látó 2011/2. (<http://www.lato.ro/article.php/Szil%C3%A1gyi-Domokos-nyelvszeml%C3%A9lete-%C3%A9s-a-recepci%C3%B3-ambivalenci%C3%A1i/1938/>)

³⁶ Uo.

³⁷ Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Kriterion, Bukarest, 1990.

Vásári mutatványos

Egy kósza gondolat, hogy ma délután meghágja őt, az ablakon keresztül pontosan a billentyűzetére vetülő, az ujjait simogató napsugár és egy halom vad, szenvedélyes szó, melyeket valójában soha nem mondott végig, míg a karjai között tartotta őt, itt voltak valahol, ezek a szavak, s vártak, mint a dugó a pezsgősüvegben, hogy valaki kihúzza őket, s robbanjanak, folyjanak, és ez a zavaros emlékezet is, mint egy gyorsított film, millió pergő filmkockával, csiklandozza belülről a derekát, enyhe borzongás, ilyesmi érzés, és már egyre jobban fészkelődött annál a dolgozóasztalnál, aztán felkelt és nézett ki az utcára, ahol éppen bútorokat rakodtak ki egy teherautóból a szomszédos ház előtt, szinte érezte a tenyerén a nő mellének hullámzó lágyágát, igen, a nő megfogta a férfi két ujját, azt a kettőt, amelyet addig a pillanatig a nőben tartott, és a szájába vette, megnyalta, majd a férfi megcsókolta őt, mélyen, hosszan, és ennek a csóknak olyan illata volt, mint a nő lába közének, micsoda csók volt ez, egy percre azt hitte, utoljára csókolja őt, de erre már korábban is gyakran gondolt, s utóbb mindig kiderült, hogy nem volt igaza, hála istennek, csak félelem volt ez, közönséges emberi félelem, hogy mindennek vége szakadhat, mert semmi sem tart örökké, ugyebár, majd visszament az asztalhoz, és tovább írta neki a levelet, drágám, gépelte, annyi levelet írtam már életemben, és szeretném, ha az utolsót neked írhatnám, bármennyire is hosszú legyen, nem vágyom többé nőknek írni, belefáradtam ebbe, és valóban, valóban fáradt volt a levélírástól, a félreértésektől, a sok csalódott, dühös női arctól, az autó félhomályában rá meredő könnyes szempároktól, de egyszerre csak a szemei előtt megjelent ő, amint hátradönti az autó ülését, hátát ívesen hátrafeszeíti, kigombolja az ingét, s látja önmagát, amint a nő felé fordul, manőverezik abban a szűk térben, térdelve a hátracsukló feje fölé kerül, nincs még egy olyan, nincs még egy olyan hang a világon, mint amilyen a nő lágy torokhangja, miközben csókolja őt, a férfi rövid kérdéseket tesz föl neki sem-

miségekről, de a nő nincs abban az állapotban, hogy válaszolni tudjon, csak néha hallat valami rekedt hangot, mmmmm, igen, elfelejti azt is, hogy van saját keze, elfelejti megölelni, túlzottan is arra összpontosít, amit a férfi művel vele, nyugodt, mintha hipnotizálnák, húzni fogom a haját, szövögeti tervét a férfi, húzni fogom, míg fájni nem kezd neki, ám tudja, hogy nem tesz ilyet, csak képzelődik, megragadom a hajánál fogva és húzni fogom a padlón, meztelenül, hiszen mindig azt mondta, tetszik neki minden, amit csinálok vele, hát ez is kell, hogy tesszen, tényleg hülyeség lenne, ha most kiverném, gondolja, ha már megdugom őt ma délután, de a megzabolázhatatlanul előtörő gondolatoktól olyan merevedése lett, hogy már szinte fáj, igyekszik valami másra gondolni, bemegegy a konyhába, bekapcsolja a vízfóralót, mindössze egy perc után hangosan buzog a víz, s ez valahogyan megint eszébe juttatja azt a hangot, ami a nő torkából jön, reggel volt, és a nő ébredt föl először, mindig ő ébredt föl először, de valójában mit tudok én arról, hogy mikor szokott ébredni, csak néhány éjszakát töltöttünk együtt, de micsoda éjszakák voltak ezek, istenem, mindig ő ébredt föl először, a nő azt mondja, nem tud aludni sem mellette, annyira szerelmes belé, tehát a nő fölébredt, és odatörleszkedett a férfi mellé, háttal, a fenekét pontosan oda nyomta, pontosan oda, ahol már lüktetett neki, és megfogta a férfi kezét, a mellére húzta, a másik keze már a nő lába között volt, vajon hogy tud mindig ennyire nedves lenni, ez valódi rejtély, és akkor beszélnek, mondják azokat a bizonyos mondatokat, a férfi arra gondol, hogy filmen látott, ponyvaregényekben olvasott ilyesmiket, valójában irigyelte azokat a nem létező embereket, azt hitte, hogy ilyesmi soha, sehol nem történik meg a valóságban, és tessék, egyszerre csak megtörténik, itt, ebben az ágyban, amelyben ő ébred, a nő tényleg kimondja ezeket a dolgokat és a férfi is, és cseppet sem vicces, cseppet sem patetikus, cseppet sem tűnik felszínesnek, rádöbben, hogy mindezt régóta magában hordozta, felmerült benne a kérdés, lehetséges-e, hogy mindannyian magunkban hordozzuk ezeket az elcsépelet szavakat és mondatokat, tégy a magadévá, tégy a magadévá erősen, az enyém vagy, adj mindent, semmit se tarts meg, engedj el, most, most, most, lehetséges-e, hogy mindannyiunkban él ez a giccs-állat, aki éppen ezektől a szavaktól haldoklik, zihál és élvez, milyen furcsa ez, gondolja, sohasem telek be az orgazmusaival, sohasem telek be azzal, ahogyan nyüszít a sötétben, félhomályban, reggeli verőfényben, bárhol, az a pillanat, amikor remegni kezd, az a pillanat, amikor teljes hatalmam van felette, amikor tudom, hogy az életét tartom a kezemben, néha próbára kell tennem, leállítom a kezem, elválasztom a nyelvem és a testem a testétől, ekkor ő azonnal reszketni kezd, még kér, mert majdnem elélezett, s ez kizárólag tőlem függ most, lehetséges-e, hogy mindez csak egy

adok-kapok hatalmi játék, talán csak megjátszom, hogy adok, miközben valójában kapok, a hatalom érzését kapom, bármit, bármit is, de teljességgel ellenállhatatlan dolgot, az ujjam hegyével megsimítom, milyen csodálatosan vonaglik ettől, néha odateszi a kezem valahová, s mondja is, itt, itt, itt, és akkor én megadom neki ott, amit akar, és akkor megint leállok, csak hogy újra próbára tegyem, és mindig beválik, mindig akar még, hányszor tudnám ezt megtenni, kérdezi magától, meg lehetne-e ily módon ölni valakit, és miért tenne ilyet az ember, van-e ócskább párhuzam ennél, szenvedély és halál, szex és halál, annyira elkoptatott frázis, de tényleg úgy tűnik neki, megölné így őt, ha számtalanszor abbagyána akkor, amikor a leginkább van rá szüksége, a férfi azt mondja neki, akarom, hogy könyörögj, akarom, hogy kérj, és ő, természetesen, nyögve válaszol, kérek, kérek, adj még, ne hagyj abba, annyira jólesik, annyira bután fontosnak érzem magam tőle, ő itt reszket a kezem alatt, a nyelvem alatt, tényleg reszket és tényleg könyörög, nem csalás, nem ámitás, a nő tényleg így érez abban a pillanatban, és akkor a férfi azt mondja neki, mindig az enyém leszel-e, igen, igen, suttogja a nő, alig sikerül kimondania, a férfi megint próbára teszi, mindig, tényleg mindig, igen, igen, mindig, csak folytasd, és itt van, a nő már helyezkedik is, ráül újra, közben erősen megszorítja a vállát, ezúttal nem engedi, hogy leválassza magáról, lovagol rajta, a testét a férfi testéhez nyomja, néha leereszkedik hozzá, hogy a férfi a szájába vehesse a mellbimbóját, aztán fölrántja magát, a férfi érzi, ahogyan a nő teste belülről szorítja őt, a férfi megemeli a csípőjét, hogy még mélyebben belé hatolhasson, egészen odáig, ahová más nem jutott el soha, kik lehettek azok a rohadékok, akik előttem kefélték őt, esküszöm, hogy fogalmuk sem volt, hogy kell ezt csinálni, biztosan nem tudták ezt kihozni belőle, nekik biztosan nem remegett és vonaglott így, nagyon lelombozná, ha kiderülne, hogy a nő mindig így élvezett, szörnyű lenne, ha megtudná, hogy a többieknek is ugyanilyen hangon könyörgött, csinálják még, ilyesféle gondolatok gyötrik a férfit, és érzi, hogy egy pillanatra alábbhagy a merevedése, de ez valójában kapóra jön neki, hogy újra kicsússzon alóla, és a hátára fordítsa a nőt, aki most egy kissé csodálkozva néz rá, halkan zihál, a szeme úgy ragyog, mint egy örült junkie-é, a pupillája óriási, két fogát az alsó ajkába akasztotta, mintha önmagát készülné megharapni, és nézi, nézi a férfit, nem szól egy szót sem, és a férfi arra gondol, másokra is ugyanígy nézett, talán még aznap vagy előző nap, talán épp a férjére, ki tudja, talán a férjét is ugyanígy nézi, az ember sose tudhatja, mindig azt hisszük, különlegesek vagyunk valaki számára, s végül kiderül, az egész csak hatalmas önámítás volt, a férfi lassan iszogatja a teát, és most már biztos benne, hogy nem fogja kivenni, s az is lehet, hogy ezt a megkezdett levelet sem fejezi be,

jut, amikor ültek az asztalnál a nő és ő, egymással szemben, még régen, és a nő szinte kigúnyolta őt, vásári mutatványosnak nevezte, a férjem jobb ember, mint te, mondta egészen komolyan, és a férfi látta a nő szeméből, hogy őszintén így gondolja, mit jelent ez, az ördögbe is, mit jelent az, ha valaki jobb ember, mivel mérhető ez, vajon ő is meg szeretne ölni téged a nyelvével a lábad között matatva, vajon ő is ugyanezt szeretné-e, mert én egészen biztosan ezt szeretném, és meg is teszem egyszer, mert ilyesmit csinálunk mi, vásári mutatványosok, ebben vagyunk mi jók, szeretne-e ő is úgy a magáévá tenni, hogy belehalj, vagy csak azt szeretné, hogy belékarolj és elsétálj vele még egy családi ebédre, egyébként én is ilyen voltam egykoron, a fületem a feleségem pocakjára tapasztottam, füleltem a benne növekvő gyermekünket, nézegettem a pocakján húzódo barna csíkot, mely napról napra egyre sötétebb lett, és azt gondoltam, ez az, ez kell nekem, tényleg ezt gondoltam, a férfi újra leül, folytatja a levelet, tovább írja neki, a nőnek, aki ugyanabban a városban él, ahol ő, csak néhány kilométer választja el őket, azt írja a nőnek, nézz meg minden fát, amely mellett elhaladsz, nézz meg minden levelet a fákon, mind arról beszél, hogy szeretlek, üzentem neked a növényekkel, a levegővel, a rovarokkal, a madarakkal, figyelj a járdára, ugyanezt fogod hallani minden alkalommal, amikor a cipőd sarka koppan, örült dolgokat ír neki, bár tudja, hogy valószínűleg látni fogja őt, még mielőtt a levelet elolvashatná, nem is fontos, de legszívesebben megszorítaná a nyakát, és benyomná neki jó mélyen mindenét, amiye van, és megkérdezné tőle, miért jobb ember a férje, honnan veszi ezt, és miért jön akkor őhöz, és miért hagyja, hogy mindezt megtegye vele, miért remegnek az ujjai, miközben kigombolja a nadrágját, miért hagyja, hogy arra kényszerítse, hogy elé térdeljen és a szájába vegye őt, miért kéri tőle, hogy húzza a haját, miért nyeli be olyan mohón, ha az a másik jobb, legszívesebben megfojtaná a nőt, így, a torka legmélyéig nyomná le neki, és nem engedné el, amíg el nem jutnak együtt a lehető legmélyebbre, mert már többször is úgy hitte, ennél mélyebbre már nem lehet, de kiderült, hogy van még mélyebb és még annál is mélyebb, a férfi érzi, hogy megint megkeményedik, és lassan dörzsölni kezdi a nadrágon keresztül, talán kivethetném csak egy kicsit, gondolja, nem verem ki teljesen, csak egy kicsit ledőlök ebbe a fotelbe, míg várom, hogy elérkezzen az idő, és a tenyerével végigsimít a tojásain, libabőrös lesz ettől, érzi minden egyes pórúsát, a nő mindig azt mondja, szereti a férfi tojásait, mert súlyosak, és szeretkezéskor kellemesen verdesik a nő hátsóját, a férfi tenyerébe veszi a tojásait és a súlyukat méregeti, megpróbálja elképzelni, milyen lehet nőnek lenni, milyen lehet, amikor beléd hatolnak, milyen lehet, amikor széttárod a lábad és hagyod, hogy valami beléd hatoljon, és szinte sikerül neki, szinte érez valami

rést a lábai között, szinte úgy tűnik neki, ő a nő, s a nő pedig valami többenemű lény, amely beborítja, szorítja, tépi őt, nem fogom kibírni, hogy ne verjem ki, gondolja a férfi, miért is ne, olyan jó érzés az, föl-le húzogatni, föl-le, föl-le, majdnem olyan ez, mintha a nő szájában lenne, a férfi megnyalja az ujját a másik kezén, a nedves ujját a makkjához érinti, s elképzeli, hogy ez a nő nyelve, amely megérinti, miután a szájába vette őt, de az ő nyelve mindig sima és nedves marad, az én ujjam pedig máris száraz, a férfi újra megnyalja az ujját és megérinti magát vele, a másik kezével nem szakítja meg azt a ritmust, milyen jó lenne, ha most a nő itt lenne, most, ebben a pillanatban, ha egyszerűen megjelenne, mint egy harmadrangú pornóban, és ha kiderülne, hogy nincs rajta bugyi, és ha egyszerűen rám ülne, nem sokat beszélne, sőt, inkább nem beszélne egyáltalán, milyen jól megverdesném most a tojásaimmal, amiket úgy szeret, a vásári mutatványos tojásaimmal, ült ott fontoskodva, nagy lendülettel beszélt az önfegyelemről, arról, hogy szerelemben esni akarát és személyes döntés kérdése, és a férfinak kedve lett volna ekkor egyszerűen fölállni és távozni, földadni az egészet, de ekkor rátört valami, valami dacosság, nyüsztíteni fogsz, nyüsztíteni, gondolta, még fogsz kérni, és a nő tényleg könnyörgött, a férfi abba hagyta egy pillanatra, mert érezte, hogy ha csak még néhány mozdulatot tesz, kitódul belőle, és ő nem szeretné, ha ez megtörténne, megőrzi a nőnek, megígérte neki, hogy mindet megvigyázza neki, és akkor arra gondolt, mit jelent valójában, ha azt mondjuk, szeretlek, mi minden van benne ebben, mi marad végül a férfi *szeretlekjében*, annak melyik része pazarlódik el erre a dűhre és erre a bosszúszomjra, mely része pazarlódik el arra a hatalomérzetre, amelyet a nő ad neki minden egyes sóhajával, mely része pazarlódik el a vetélkedésre azzal az emberrel, aki a nő állítása szerint jobb, mint ő, mi marad meg ebben a *szeretlekben* tényleg *szeretleknek*, vagy talán mindez a szerelem része, ki tudná ezt megmondani, vajon ki találta ki azt a gyerekmesét, hogy a szerelem makulátlanul tiszta érzés, s nem érintheti, nem szóheti át semmilyen istentelen felbuzdulás, és azt mondtam neki, hogy a birtoklási vágy rettenetes dolog, és én soha nem leszek ilyen, ennek vége, mondta, lezárult ez a fiatalkori szerelmeimmel, az ember máshogy szeret ötveneseként, mondta neki, régen bolond voltam, mindig rettegtem, hogy elveszítem, akit szeretek, de téged illetően annyira nyugodt vagyok, nem rettegek, veled kapcsolatban valahogy tudom, hogy itt vagy és akárhányszor is elmégy, mindig visszajössz, még akkor sem tört rám túl nagy pánik, amikor egész délután nem jelentkeztél a telefonon, persze aggódtam, hogy nem történt-e veled valami, de miattunk nem féltem, remélem érted a különbséget, és ez volt a legnagyobb hazugság, amit valaha mondtam neki, az ember valójában mindig retteg, és minden újabb félelem erő-

sebb az összes előzőnél, soha nem szokjuk meg a félelmet és a fájdalmat, csak valami pillanatnyi eltompulás történhet meg néha-néha, az érzékek látszólagos elhalása, csalóka látszat, ami néha átejt bennünket, és ő tényleg hisz ebben, míg beszél róla a nőnek, de most, itt, míg egyedül van és az erekcióját szorítja a markában, tudja, hogy hazudott, naná, hogy létezik az a félelem, ugyanaz, amit húszévesen is érzett, amikor egy nyáron az a lány elment az óceánon túlra, nekem meg nem maradt más, mint hogy egy eltévedt beduinnál is elkeseredettebben összevissza kóboroljak a városban, hogy bosszút forraljak, azon törjem a fejem, magam vagy őt öljem-e meg először, s hogyan tegyem ezt meg, tényleg, minden következő félelem erősebb az összes előzőnél, s ugyanígy minden következő szenvedély hevesebb, talán azért, mert folyamatosan tanulunk a történelemből, talán valaki azt gondolná, azért van ez, mert nem tanultunk meg semmit, de a férfi úgy hiszi, pont fordítva van, azért van ez, mert tanulunk, azért van ez, mert most pontosan tudjuk, meddig tart a fájdalom, tudjuk, hogy keresni fogjuk őt az utcákat róva, és minden nő órá fog hasonlítani, tudjuk, hogy úgy fog tűnni, az ő hangját halljuk az ablak alatt, és úgy tűnik majd, hogy az ő autója tűnik el a szemafornál, és izgatott várakozással bontjuk ki a leveleket, s minden alkalommal, amikor megszólal a telefon, átsuhan a fejünkön, hogy hátha mégis, és így megy ez éveken át, ki ne rettegne ettől az átoktól, de én azt mondtam neki, hogy nem félek, és annyira bízom benne, hogy az már valószerűtlen, az összes többi nő nyugtalanságot ébresztett bennem, mondta a férfi, te viszont békét hoztál az életembe, és tényleg szeretett volna hinni saját szavaiban, mert elege volt már abból a nyugtalanságból és abból a rettegésből, jól van, gondolta a férfi, most visszatehetem a nadrágomba, sikerült nem elélveznem, pedig annyira közel voltam, a tea már teljesen kihűlt, hány óra van, negyed négy, még fél óra és indulhatok, ha elég lassan megyek, akkor pontosan fél ötre érek oda, de közben tudta, hogy nem kell több tizenöt percnel, hogy odaérjen, s mégis, szeretett korábban indulni, mert abban a pillanatban, amikor elindult, valami módon már együtt volt a nővel, ez az indulás előtti várakozás volt a legszörnyűbb, mindig fennállt a lehetőség, hogy valami történni fog, valaki megváltoztatja a terveit, valami váratlanul közbejön, de mikor végre elindult, úgy érezte, többé már nem áll fenn ez a lehetőség, az elindulás része volt annak a találkozásnak, elindult oda, őhózzá, közben azon gondolkodott, vajon bizonyos emberek arra születnek, hogy örökösen hűtlenek legyenek, vagy pedig csak véletlenül eltévelyednek, de hogyan lehet eltévelyedni, ha az ember akkora figyelmeztető jelekbe botlik folyton, mint a Disneyland kapuja, ilyesmit mondana a felesége, hogyan lehetséges egyáltalán eltévelyedni, s továbbra is hinni a szép álomban, a monogámiában, az örök sze-

relemben, abban, hogy valakit mindörökkre szeretnél magad mellett tudni, az ágyban, ugyanúgy, mint a legelső napon, nos ekkor, ekkor, éppen ekkor, amikor eltévelyedsz, bárhogyan is történt, elkezdenek történni olyan dolgok, amik zavarnak téged, nem tudod, mihez kezdj velük, megesik például, hogy a közös fotóitokat nézegetitek, a boldog időkből, a harmincadik születésnapod, mindenki mosolyog, nem tudják, hogy már akkor egyre jobban rád nehezedett valami súly, nézed a feleséged gyerekkori képét, ott van az a kislány kopott nadrágban, óriási gombokkal díszített pulcsiban, s ez a gyerek később, egy adott pillanatban, a kezébe helyezte az életét, vagy te helyezted az életed az ő kezébe, mindegy is, itt van még néhány fotó, amin egy matracot fújtok föl a strandon, a hasad feszesebb, ezt csak most látod, pedig évekig rejtegetted ezt a képet, mert úgy gondoltad, rosszul nézel ki rajta, de lám, idővel mennyire viszonylagossá válik minden, aztán itt van az a fotó, amin tolod a babakocsit, körülötted mindent belepött a hó, a baba ki se látszik a temérdek takaró, sapka, pólya közül, csak az látszik, hogy milyen erősen markolod a kocsi tolókarját, mintha az életed kormánykerékét ragadtad volna meg, s tudnád, merre kell tartanod az előtted fekvő kicsi lényvel együtt, a férfi ilyesmikre gondol, lassan, ráérősen lépked, hogy ne érjen oda túl korán, mert tudja, hogy a nő nem fog előbb érkezni, késni sem fog, de egy perccel sem jön előbb, vajon hány percet vesztegettem el életem során nőkre várakozva utcasarkokon, parkokban, padokon, mozi termek előtt, buszállomásokon, belépőjegyet szorongatva a kezemben, a zsebemben, és a kibaszott virágot, amely lassan hervadozott a várakozás során, esőben, hóban, szélben, tűző napsütésben, vajon hány hónapot tenne ez ki egy emberi életben, ha összeadnánk az összes várakozást, ezen töpreng a férfi, de ha már itt tartunk, azt is kiszámolhatnám, életem során összesen hány percig vártam liftekre, s erről semmiképp sem a nők tehetnek, egyébként is, én szeretek várni azokra a nőkre, akik eljönnek, ez a gondolat megmosolyogtatja, én tényleg szeretek rájuk várni, különösen azokra, akikről tudom, hogy eljönnek, mint ahogyan ő is el fog jönni, és amikor megjelenik, az arcára lesz írva, hogy semmit sem akar elrejtteni, ő már régóta nem rejteget semmit, régóta átadta magát teljesen, vásári mutatványos, hogyne, meg fogom várakoztatni, várjon az érintésemre, tervezi a férfi, hagyni fogom, hogy dobálja a haját, hogy kinyomja a mellét, hogy mosolyogjon, végignézem az összes önkéntelen mozdulatát, melyekkel hív és kér engem, mert minél tovább várakozik, minél tovább vágyakozik, később annál hevesebben adja oda magát, s ő olyan jól tudja magát odaadni, s mindez emiatt van, nemde, minden csak azért a pillanaterért, egy egész élet visszavezethető erre az egy dologra, a pillanatra, amikor valaki odaadja magát, minden más csak előjáték, minden

más csak díszletállítás, bemérés, csak keretfaragás ehhez az egyetlen képhez, itt van, megérkeztem, tizenöt perccel korábban, a férfi kicsit haragszik önmagára, de nem túlzottan, a tekintete folyton arra az utcasarokra téved, ahonnan a nő fog majd befordulni az autójával, de nem most, még legalább tizenöt percig nem, de ő mégis folyton oda-odanéz és nem bír huzamosabb ideig semmi mást nézni, azokat a fákat sem, amelyek egyszer időközben virágba borultak, míg ők ketten félreeső helyeken csókolóztak, még tíz perc, a férfi magára ölti a kissé mogorva arckifejezését, s így is marad egészen az első csókiig, egészen addig, míg meg nem érzi azt az illatot, amely mindig az alma illatára emlékezteti, egészen addig, míg meg nem hallja az első sóhajt, ekkor újra elárad benne a nő feletti hatalmának tudata, s a hatalom paradox módon nagylelkűvé teszi, a férfi rabszolgájának nevezi a nőt, míg csókolja, és arról beszél neki, hogy ő az egyetlen rabszolganő, aki uralkodhat felette, és akinek minden kívánságát meghallgatja, de ettől nem válik kevésbé rabszolganővé, mert a nő hatalma nem létezik önmagában, hanem csakis amiatt létezik, mert a férfi ezzel a hatalommal megajándékozta őt, ilyen badarságokról beszél a nőnek, a nő pedig komoly arccal néz rá, és azt mondja, mindig erre vágytam, mindig arról álmodoztam, hogy valakinek a rabszolgája legyek, de senki sem tudta ezt megtenni velem, senki sem volt képes ezt kihozni belőlem, a férfi magasra emeli és a falhoz nyomja a nő mindkét kezét, így tartja néhány percen át, mintha odabilincselné, a nő nem is próbál megmozdulni, nyugodt, szelíd, mintha tényleg csak az övé lenne, mintha nem menne mindennap más emberek közé, mintha egész életében csak valami ablakok mögött ülne, elzárva, s várná, hogy a férfi eljöjjön, csodálatos archetípus vagy, gondolja a férfi, míg a nő karjait a háta mögé hajlítja, de nem akarja fennhangon kimondani, mert ez a szó nem illik a szexhez, de a férfit csodálatosmód felizgatja, te archetípusa vagy mindannak, aminek a nőnek lennie kell, és éppen azért vagy ilyen, mert én hatni tudok rád, nem voltál ilyen soha ezelőtt, nem voltál ilyen másokkal, ismerd be, hogy nem voltál, és egyre erősebben csavarja hátra a karjait, de a nő nem hallja a férfi gondolatait, csak érzi, hogy lefelé nyomja őt, egyre lejjebb és lejjebb, és ekkor letérdel a férfi elé, megint, mint minden alkalommal, és átöleli a lábát, lehúzza a nadrágját, a térdhajtatait nyalja, mindent megtesz, hogy kiengesztelje a férfit, hogy csillapítsa dühét, melynek okát nem is akarja kideríteni, mindig akad valami, ami kiváltja a férfi archetípus dühét a nő archetípusa iránt, a nő ezt ösztönösen érzi, és meleg nyelvvel a combja felé halad, enyhítván mindezt, a dühöt, a retteget, a fájdalmat, azt a sok elvesztegetett időt, tényleg, hány óra lehet, még három perc, mindjárt megérkezik, a férfi megint odanéz, egy autó, még egy és egy harmadik, ez sem, ez sem, ez sem és ez sem az, és a követ-

kező sem, hol van már, az ördögbe is, újra érzi a mocorgást a nadrágjában, megkefélem, nemsokára megkefélem, ez sem az, egyszerre csak előbukkan majd, felismeri a kis piros motorháztetőt, fürgén befordul majd a sarkon, és tudni fogja, hogy már a nő is látja őt, mert a férfi mindig itt vár rá, ugyanezen a helyen, a férfin felmerül a kérdés, vajon a nő is erre gondol-e, míg felé közeledik, vajon most már a nő is reszket-e így belül, és tudja, hogy nemsokára megkérdezi ezt a nőtől, aki meg fogja mondani neki, hogy pontosan melyik utcasaroknál kezdett el nedvesedni, nem, itt nincs helye a hazugságnak, mint ahogyan nincs helye akkor sem, amikor a nő könyörög neki, hogy ne hagyja abba, a nő a férfi mellé parkol majd, ránéz az ablakból, egy kívülről ez a tekintet nem mondana semmit, de a férfi érti, a nő kinyitja az ajtót, kilép először az egyik lábával, aztán a másikkal is, ilyenkor a férfi tekintete mindig a nő vádlijára siklik, melyeken oly sokszor pásztázott végig a nyelvével, ajkaival, majd újra a nő arcát nézi, s azt a szempárt, mely mindig a férfi tekintetére szomjazik, és ő végignézi, míg a nő kilép az autóból, bezárja az ajtaját, és odaáll a férfi mellé, egy szót sem szól, egyszerűen csak várakozik, órá, a vásári mutatványosra, hogy magával vigye őt valahová, bárhová, ezért néz a férfi oda, abba az irányba olyan kitaróan, szemrebbenés nélkül, vár a nőre, mint holmi zsákmányra, mellyel majd jóllakhat, morzsolgatja magában ezt a várakozást, számolja a pulzáló, szűrő másodperceket, a délutáni napsütés a tarkójára tűz, a férfi lassan mérgezett nyíllá változik, pattanásig feszülő íjban fekszik, lassan, lassan mondogatja magában, nesztelenül feszíti magában még tovább azt az íjat, visszafojtott lélegzettel néz megint oda, arra az utcasarokra, ahol bármely pillanatban megjelenhet valami, aminek egyszer el kell jönnie.

Lehettem volna

Orovec Krisztina fordítása

Ha csak néhány perccel előbb születek, Viktor lennék.

Minden alkalommal, amikor a repülő a levegőbe emelkedik és a tömegvonzás az üléshez tapaszt, bánom, hogy nem ő vagyok.

Viktornak van egy kis gyógyszerháza a város peremén. A patika mellett egyik oldalról órásműhely van. A másik oldalról pedig trafik, minden reggel ott vesz újságot. Még gyógyszerész szakos egyetemi hallgató korában Viktor arról ábrándozott, hogy egy szép napon rendezgetni fogja majd a tiszta, fehér polcokon a különféle gyógyszeres üvegcséket, s ismerni fogja minden egyes gyógyszernek a pontos rendeltetését, felhasználásának módját.

Volt valami a gyógyszerekben, ami gyermekkorától lenyűgözte. Emlékezett rá, hogy nagyjának meg nagyapjának mindig sok gyógyszere volt otthon. A konyhában két méretes fiók volt tele velük, és Viktor gyermekfejjel úgy nyitogatta a veszély és tiltás világának eme ajtajait, mint más gyerekek a meséskönyveket.

Voltak itt egyszerű tabletták, különböző színű kapszulák, kenőcsök, piros ragtapasz-korongok, átlátszatlan jódos üveg a hozzá tartozó kis parafa dugóval, orrcseppek, lázmérő kopott karton csomagolásban, tapasztok a nagymama tyúkszemeire meg mentolos cukorka illatú folyadék, amivel a homlokot kellett masszírozni, ha az embernek megfájdult a feje, s voltak itt rég lejárt szavatosságú gyógyszerek is, de a nagyszülők nem dobták ki őket, mert sose tudni, kellhetnek valamire.

Viktor meg volt róla győződve, hogy éppen itt, e fiók mellett tanult meg olvasni, a dobozkákat sorra bontogatva és az orvosságok használati utasításait böngészgetve.

Kedvenc játék volt, hogy egy üvegcsébe különböző kapszulákat gyűjtött össze. Volt itt mindenféle kombináció, voltak átlátszó falú, belülről szemcsés kapszulák, s voltak olyanok, amelyeknek a tartalmát átlátszat-

lan műanyag burok rejtette, voltak kisebbek és nagyobbak. Minél több különböző példányt sikerült összegyűjtenie, annál gazdagabbnak érezte magát. Kezébe vett egy-egy kapszulát, gyengéden megrázogatta a füle mellett, s hallgatta az apró szemcsék csörgését. Nem mindegyik csörgött egyformán. Viktor még gyermekfejjel kitűzte maga elé a feladatot: pusztán a hangja alapján, csukott szemmel tudni megállapítani, melyik gyógyszer tartalmazta a kezében.

Nagyanyját ez a gyűjtemény elborzasztotta, folyton rászólt: még véletlenül sem szabad az orvosságokat meginnia. Viktor szemében ez a figyelmeztetés abban az időben teljességgel értelmetlennek tűnt, mert a dolog lényege számára nem e gyógyszerek megízlelésében rejlett, hanem a birtoklásukban, abban, hogy megtapogathatja, szétválogathatja őket, s hogy – a maga gyermeki módján – uralkodhat felettük.

Uralkodott az orvosságok felett, az orvosságok pedig uralkodtak az élet felett. S a halál felett – amelyről akkor nem beszéltek, de amely igen határozottan jelen volt ezekben a hatalmas, ólomsúlyú fiókokban.

Később, mikor Viktor valóra váltotta gyermekkori álmát és saját patikát nyitott, úgy érezte, minden a helyére került. Egyszerűen: reggel felkelt, s semmi másra nem vágyott, csak elmenni a patikába. Teljes elégedettségben töltötte ott az idejét, s mikor elérkezett a zárás pillanata, nem érezte, hogy kellemetlen napi kötelezettségből szabadul. Ellenkezőleg, a hazamenetel valami elkerülhetetlen rossz volt, amely, ha csak átmenetileg is, de elválasztotta őt attól, amit igazán szeret.

Erről beszélek tehát.

Ez az ember – Viktor – lehettem volna én, könnyen megeshetett volna. Míg a polcokon szépen elrendezett életét szemlélem, cseppet sem iszonyodva rádöbbenek, hogy egészen jól feltalálnám magam ebben a rendszerben. Felismerem ezt az illatot. Felismerem ezt a végtelen, azonos ismétlődést, látom magam, amint kellemes hangulatban várakozom a következőre, aki belép a gyógyszertáramba, és receptet nyújt felém. Felismerem ezt az örült reményt, hogy ezen a világon minden dologra, ami fáj, van gyógyír.

Néha, mikor hazaérek, úgy tűnik, kicsúszik a lábam alól a talaj, nem tudok mindent elvégezni. Itt van a sok határidő, a komplikált kapcsolatok, a beféjezetlen dolgok, a bonyolult űrlapok, az utazások, amiket meg kell tervezni, a tárgyalások, amelyeken higgadtnak kell maradni. Néha mindez túl soknak tűnik, egyetlen életbe beleszoríthatatlannak. Ekkor beveszek egy Bensedint. És elmegyek zuhanyozni. Múlnak a percek, csurog rólam a meleg víz, és érzem, feloldja bennem a görcsöket. Lassan távozik minden a lefolyón át. A mogorva arcok, az érthetetlen szavak és a feszült beszélgeté-

sek. Az éles körvonalak lágyabbá válnak. Immár semmi sem olyan sürgős és bizonytalan. Visszatérnek lassan a színek. Tíz perccel később az élet lényegesen másmilyennek látszik. Lényegesen elviselhetőbbnek.

De, jaj, nem. Nem születtem néhány perccel korábban, nem lettem Viktor; pontosan abban a pillanatban születtem, amikor azok születnek, akik mindig rohannak valahová, és akik gyakran utaznak repülővel.

Egyesek számára felfoghatatlan lehet, hogy valaki mindig repülővel utazik, és közben mindig repülési fóbiától szenved. De ez felszínes szemléletmódra utal. Mert: mi más adna értelmet egy utazásnak, ha nem a félelem?

Tulajdonképpen soha nem tudjuk pontosan, a tengernyi vágy és félelem közepette merre tart az életünk. Engem például főként az ösztönök ereje vezérelt. Az ösztönök és a véletlen. Az ösztönök, a véletlen és a sors.

És akkor abban a három-négy órában a félelmemnek szentelem magam. A repülőgépek nem eléggé kényelmesek, sem aludni, sem olvasni, sem filmezni nem lehet rendesen. Persze, a fülembe biggyeszthetnék egy MP3-lejátszót, a térdemre állíthatnék egy laptopot, de – ez nem én vagyok. Nem kellene, hogy tudja senki sem, de én magam tudnám, hogy hazudok. Nyolcezer méter magasságban sokkal jobb vagyok a saját erőszakos halálom kitervezésében, mint hathavi pénzügyi jelentés gépelésében.

De tulajdonképpen mi is a jó ezekben a fülhallgatók lejátszóiban? A zene egykor olyasmi volt, ami *hallatszik!* Olyasmi, amit óhatatlanul megosztunk a környezetünkben mindenkivel, akinek van füle. Amikor szólt a rádió, amikor énekelt valaki, amikor a gramofon forgatta a lemezt, esély sem volt rá, hogy az ne hallatszódjon, ez volt a zene lényege. A szomszédok verték a falat, átjöttek, hogy elcsendesítsenek, kihívták a rendőrséget, tojásos dobozokkal kellett betapátázni a falakat, mindez megtörtént, éppen azért, mert a zene hallatszott.

Az alapján, hogy ki mit hallgat, tudni lehetett, ki milyen, honnan jött, milyen stílust követ, mi a fájdalma... Most viszont nem lehet tudni semmit. Ezek, akik ilyen néma zenét hordoznak a fülükben, úgy érzem, inkább olyan emberek, akik nyíltan el akarnak határolódní – tőlem, természetesen, kitől mástól! –, semmint autentikus zenekedvelők. Nem lepődnék meg, ha kiderülne, hogy a fülhallgatóikban valójában semmi sem hallatszik, vagy csak valami csepp-csepp-csepp, egy himalájai barlangbéli sztalaktit olvadásának a hangja, ilyesféle perverzió, ilyenek ugyanis ezek a fülhallgatók emberek. Nagyon furcsák.

Egy zongorista barátom nemrég szomorú dologról mesélt nekem: ma már léteznek néma zongorák is! A repülő éppen egy sötét felhő felé halad, érces hang figyelmeztet bennünket: csatoljuk be az öveinket, mert ki-

sebb turbulenciára számíthatunk – én meg elképzelem a hangszer mélyén lapuló beidomított zongorahúrokat, amelyek valahogyan belülről, önmagukban muzsikálnak. A zongorista ott ül a zongora előtt, végzi a korábbról már ismert mozdulatokat, úgy viselkedik, ahogyan még Domenico Cimarosa is viselkedett, élénken grimaszol, de hang egy szál sem. Csak fülhallgatók meg az elégedett szomszédság. A zongorista muzsikál és muzsikál és muzsikál, és semmi sem történik. Csak az ő fülében. Prioritás a környezetében levők nyugalma.

Van még egy örületes dolog. Több országban is létezik egy nagyon különös mozi. Nem tudom, nevezhetjük-e egyáltalán mozinak. Mert – nincs is mozi. Bemész, jegyet váltasz, leülsz, a székek mindig rendkívül kényelmesek, a fény tompa, kellemes, és minden, amit az elkövetkező órákban hallani lehet: a csendes, nyugtató muzsika. Hihetetlen, de vannak országok, ahol az ilyen mozik egész nap teltházások. Mindig vannak, akik két órán át csak ülni akarnak és valami unalmas Claydermant hallgatni vagy valami hasonlót, ami egyébként csak liftekben szokott szólni.

Be kell vallanom, ők sokkal furcsábbak, mint a fülhallgatók. Ugyanúgy bezárkóznak, hogy diszkrét, politikailag korrekt módon hallgathassanak zenét, de az egészet megtoldják további két mozzanattal: a lazítással, ami minden bizonnyal a pszichoanalitikusaik első számú javaslata, és a hozzájuk hasonlók gettójába való bezárkózással.

Nem merek belegondolni sem, mi jöhet ezután. Milyen lesz a zenehallgatás a jövőben.

Ellenben: a legkevésbé sem szeretném, ha úgy tünne, hogy nosztalgiazom. Nem akarok azok közé tartozni, akiknek mindig jobb volt, ami *régen* volt. Fenét volt jobb! Persze, hogy nem volt. Nem adnám ezt a mai technológiát a világ semelyik néprajzi múzeumáért sem. Szégyen, de igaz. De azért néha megijedek, hogy bizonyos dolgok túlzottan is önmagukért vannak, túl messze kerültek a nyomokban még fennmaradt, csendes emberiségtől, még az én ízlésemhez mérten is.

Nos, hát ezért nem hallgatok zenét a repülőn, ezt akartam mondani. Ha nem hallgathatjuk mindannyian együtt, hogy legalább két-három sornyi ember ringatózson ugyanarra a ritmusra a repülőben, akkor semmit sem ér az egész buli.

Ezért aztán csak ülök és hallgatok. Ők hallgatnak, én hallgatok. Ők bámulják az előttük levő szék háttámláján pergó reklámot, én szintén.

Ismerek néhány embert, akik évek óta győzőgetnek arról, hogy egyszerűen *imádnak* repülővel utazni! Ablak melletti ülést kérnek és élvezetesen elégedett arcot vágnak, amikor meghallják a hatalmas kerekek forgásának zaját, olyan vidámak és mosolygósak, mintha valaki éppen ott biriz-

gálná őket, ahol a legkellemesebb nekik. Én meg nem tudom felfogni, mi imádnivaló van ebben. Lehet az ember közönyös a repülés iránt, érezheti szükséges rossznak, túlteheti magát rajta, de imádni – hát ez szerintem egészen furcsa dolog.

Hogyan is imádkozhatnám a tényt, hogy tízezer méter magasan repülök, s nem vagyok sem madár, sem felhő, sem úrhajós? Vagy éppen *ennek ellenére*, hogy nem vagyok mindez, kellene, hogy örüljek a nagy magasságnak, melyben leledzem?

Nem tudom, sose voltam jó ebben az „ennek ellenére” dologban. Tekintsék ezt komoly jellembeli hiányosságnak. Nem szeretek semmit, ami valami ellenére van. Félek a valami ellenére létező dolgoktól. Igyekszem elkerülni a valami ellenére fennálló helyzeteket. Az, ami logikus, az sem túl könnyű, ha engem kérdeznek. Még csak az „ennek ellenére” hiányzik nekem. Átengedem az én „ennek ellenére”-met azoknak, akik unják, és túl szűknek érzik saját magától értetődő dolgaikat.

Bim-bam! Kialudt a fejünk felett a kis piros lámpa. Kioldhatjuk öveinket. Újra látjuk a lenti, valószerűtlennek ható világot, újra ott sötétlenek a hegycsúcsok. Így fest az élet fentről nézve. Sötét, ellenséges, kietlen.

Rögtön a hegyászok jutnak eszembe. Azok a legelvetemültebb megszállottak, akik heves szélfúvásban és csontig ható fagyban is felkapaszkodnak a magas hegycsúcsokra. Kilépnek meleg szobájukból, fűtött szalodájukból, eltávolodnak a kandallótól, otthagyják a teáscsészét és felhúzzák azt az úrruhát, kezükbe veszik a botokat, százkilónyi holmit emelnek a hátukra, és megindulnak. Jól megkenve különféle ujj- és fül-leesést megakadályozó kenőcsökkel.

Lehetetlen, hogy bárki is meggyőzzön róla, hogy ez normális. Lehetetlen, hogy az emberiség éppen ezáltal fejlődött, az ilyen embereknek köszönhetően. Nem hiszek ebben.

S akkor mégiscsak kinyitom az újságot, míg várom, hogy a felszolgálás a széksoromhoz jusson. Lapozok, lapozok, lapozok, és akkor egyszerre csak ott van ez a hír. És a fényképek. „*Megölték az újszülöttet.*” Nézem az arcukat. Az utcán simán, mit sem sejtve elmennék az ilyen arcok mellett. Fiatal nő és a nő apja.

Az izompacsirta utaskísérő megjelenik mellettem.

Mit szeretnék?

Sírni szeretnék, de nem helyénvaló ilyesmit mondani.

Azt mondom:

– Kávét.

– Tejjel vagy tej nélkül? – kérdezi.

Hát most valakinek fontos ez, hogy én milyen kávét fogok inni.

Tovább olvasom. A nőnek már volt két gyermeke az első házasságából. Az apjával és a gyerekeivel él. Nem dolgozik sehol, az apja tartja el. Terherbe esett egy szomszéd falubeli férfitől. Abortuszra nem volt pénze. Az apja ragaszkodott hozzá, hogy a szülés után már másnap elhagyja a kórházat, így is tett. Karjai között tartotta a gyermekét, egy négy és fél kilós egészséges kisfiút.

Igyekszem megvigasztalódní. Igyekszem elhítenni magammal, hogy egy négy és fél kilós egészséges kisfiú még aligha ébredt öntudatra.

A nő apja az erdőbe vitte őket. Félretúrta a füvet meg az avart. Megengedte neki, hogy utoljára megszoptassa a babáját. És akkor elvette tőle a kisfiút és eltemette. Élve.

A nő azt mondja, nem mert szembeszegülni az apjával.

Az apa azt mondja, nem volt pénze, hogy eltartsa a lánya harmadik gyermekét is.

A bírósági szakértők azt mondják, a babát valószínűleg fölfalták a kóbor kutyák az erdőben.

A szomszédok azt mondják, tudták, hogy terhes, és látták, hogy gyermek nélkül tért haza.

Az utaskísérő várakozik.

Válaszolok:

– Tejjel.

Valami édeset kell ennem. Minél édesebbet. Elviselhetetlenül édeset. Valamit, amivel sikerül elfojtani magamban ezt az érzést.

Van egy iszonyú rossz tulajdonságom: azzal gyötröm magam, hogy magam elé képelem mindazt, ami fáj. Látom annak a kisbabának a pici száját, amint utoljára az anyja emlőjére tapad. Érzem a felkotort avar és fű illatát. Hallom a fű alól kiszűrődő gyöngécske nyöszörgést, miközben azok ketten távoznak. Azon kapom magam, hogy furcsán ringatózom előre-hátra, mint Hitler a nevezetes 1936-os olimpiai játékokon, úgy hintázok, közben igyekszem nem sírva fakadni itt, valami ismeretlen hegység fölött, s remélem, hogy a tejeskávém elég meleg lesz és elég édes, és valahogyan majd sikerül ezt a hírt is kitépni magamból.

Az egész történetben a kóbor kutyákat gyűlölöm a legkevésbé. Elképzelem, amint megtalálták a kisbabát, félretúrták a füvet meg az avart, megszimatolták a tej és az újszülött-könnyek finom illatát, s végül két gyengéd harapással mindezt fölfalták, magukba fogadták, megszüntették a szenvedést.

Valamelyik erdőben, talán éppen ebben, amely itt sötétlik tíz kilométerrel alattam, futkos egy jóllakott kutya. Itt, kicsivel feljebb üldögélek én, és kávé iszok, tejjel.

Nincs ilyesmihez eléggé édes ital. Mélyen lélegzem, és nézem az eget. Kék, áttetsző, üde.

Nincs rá esély, hogy a héten abbahagyjam a dohányzást.

Amint kiszabadulok ebből az átkozott repülőgépből, rágyújtok egy cigire. Viktor nem tenne ilyesmit, tudom, de én nem vagyok Viktor, nekem muszáj lesz.

Két fiatal nő ül mellettem, és szüntelenül beszélnek, csak most lettem erre figyelmes. Egyikük pont úgy tartja a bögrét, ahogy szeretem, két kézzel. Mintha azzal melegítené magát. Ettől mindig elérzékenyülök.

Néhány beszélgetésfoszlányt sikerül meghallanom.

„...Most már minden világos számomra. Sokáig zsonglörködött három labdával egyszerre, mígnem rádöbbedt, hogy az egyiktől meg kell válnia, mert különben mindegyik kipotyog a kezéből. Kiderült, hogy pont én vagyok az a labda, amelyiktől, úgy döntött, megválnak...”

„...Ügyetlenül, közösen megszegik azt a hatalmas esküvői tortát, s mindenki lelkesen ujjong, villognak a vakuk, a rokonok sóhajtoznak! De hát mire föl? Megszegtek egy egyszerű tortát: puha massa, tojásos töltelék meg tejszínhab, nem vasbetont szegtek meg, úgyhogy nem értem, minek ennyire lelkesedni! Hát nem...?”

„...Amikor kevered a neszkávét, megvan, hogy pontosan hány csepp vizet kell hozzátenni! Ha csak egy cseppel többet teszel bele, már nem az igazi. Akkor az már csak formátlan anyag marad. Bármennyire is igyekeznél, bármeddig keverheted, nem fog már kifehéredni a kezed alatt. Egyszerűen nem engedelmeskedik neked többé...”

„...Ne becsüld túl! Ne állítsd be jobbnak, izgalmasabbnak, mint amilyen valójában! Ellenkezőleg, kevesebb esélyt adj neki mint másnak. Törölj is a repertoárjából néhány dolgot. Nos, ha ezzel megbirkózik – akkor tényleg emelem a kalapom előtte...”

„...Nem gondoltam, hogy valaha ilyesmit mondok: szeretem a verejtéke szagát...”

„...Legszívesebben visszakérném tőle az összes orgazmust is, amit tőlem kapott...”

„...Ha nem létezne rossz szerencse, egyáltalán nem lenne szerencsém...”

„...Hja, én is folyton kikapcsoltam a telefonom, mígnem egyszer rádöbbedtem, hogy többé már nem is keres engem senki...”

„...Azt álmodtam, hogy beszélgetek valami nővel, egy pszichoterapeutával, azt mondom neki, hogy mindig átölelem a párnám, úgy alszom. Ő megkérdezi, mióta alszom így, s én megjátszom, hogy nem tudok rá visszaemlékezni, mióta. Magamban pedig arra gondolok: tudom, azóta alszom így, amióta férjhez mentem...”

„...Az összes többi nélkül szomorú voltam, de nélküle ideges vagyok, ez jelentős különbség...”

Itt elveszítem a fonalat. Nem hallok már őket. A fülem teljesen bedugult, nem segít sem az ásítás, sem a szájkítítás, sem a szemöldökemelgetés. Visszatérek Viktorhoz. Nézem az előttem úszó pehelyfelhőt, s elképzelem, hogy valójában egy vattapamacs. Viktor egyedül üldögél a gyógyszerárában, este van, letép néhány darabkát ebből a felhőből, s minden gyógyszeres üvegcsébe belehelyez egyet, majd óvatosan bedugaszolja őket. Amikor mindezzel elkészült, még egyszer megszámlálja az üvegcséket, a gyógyszeres szekrénybe helyezi őket, s elzárja. Nincs itt senki, de ilyenek a szabályok, a gyógyszereket el kell zárni. Viktor mindig tiszteletben tart minden szabályt. A legjobb életek egyszerű szabályok alapján működnek. A szabályok békét teremtenek. A béke szépséget teremt. Viktor élete szép. És minden betegségre van gyógyír, van rá tablettá, amely a szekrénykében arra vár, hogy gyógyíthasson.

A merénylet meg ami megelőzte meg követte

Svetislav Basara neves szerb író és kolumnista *Anđeo atentata*, magyarul *A merénylet anyyala* című regénye alcíme szerint tabloid, tehát a szenzációhajász bulvársajtó mintájára készült, s valóban van benne valamennyi a bulvársajtó jellemzőiből, itt is szenzációkat hajhász a szerző, botrányokat tereget ki és senkit sem kímél, mindenkit a tollhegyére vesz, akinek közvetlenül vagy közvetetten köze van a történelemhez, mert ezzel együtt történelmi regény is *A merénylet anyyala*, mégpedig egészében a huszadik század, részben a tizenkilencedik történéseit hozza szóba, s mindezt a bulvársajtó beszédmódját követve, így aztán mindennek a visszája mutatja meg magát, minden kifordítva, valamennyire kifigurázva jelenik meg a lapjain, minek folytán keserű mosollyal követhető a regény története, mindez nincs messze sem az iróniától, sem a satírártól, de a szarkazmustól sem, így aztán ezt a nevetésre és megmosolygásra beállított regényt kórképként is lehet olvasni, az elmúlt század kórképeként.

A regény ötletét nyilván az első világháború emlékeztörténete adhatta, hiszen akkor jegyezték az első világháború kezdetének századik évfordulóját, és se szeri, se száma nem volt sem a történelem újraírására törekvő szövegeknek, sem az egész világháború kezdetének történéseit újragondoló írásoknak, beleértve azt is, hogy vajon minek minősíthető a világháborút közvetlenül megelőző sarajevói merénylet, amikor a diák Gavrilo Princip egy-egy pisztolylövéssel terítette le Ferenc Ferdinándot és feleségét, a Habsburg-főherceget, aki Rudolf trónörökös halála után az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse volt. A Monarchia Szerbiát tette felelőssé a merényletért, azt hangoztatta, hogy a merényletet Szerbiában készítették elő, ezért aztán ultimátumot intézett a szerb kormányhoz, amit az szintén ultimátumban utasított vissza, mire a Monarchia hadserege támadást intézett a balkáni háborúban már legyengült Szerbia ellen, ám sok mindennel nem számolt, főként azzal nem, hogy időközben a szerb sere-

gek lábra kaptak, s mindjárt a háború elején súlyos vereséget mértek a Monarchia hadseregére. Később mások is bekapcsolódtak a háborúba, a háború futótűzként terjedt el Európa szinte minden részére, s nagy történelmi változásokat okozott, többek között a moszkvai bolsevik forradalmat is, majd a Monarchia széthullásához vezetett, új államalakulatokat hozott létre, többek között azt a mostanra szintén széthullott Jugoszláviát is, ahol hosszú éveken át ünnepelték a merényletet és a merénylőről utcákat, tereket, iskolákat, gyárakat neveztek el, mígnem éppen a történések századik évfordulóján mintha magának a merényletnek a megítélése valamenynyire megváltozott volna, de nem annyira, hogy a merénylet elhomályosodott volna, amit az is bizonyít, hogy felmerült annak ötlete, állítsanak Szarajevóban Ferenc Ferdinándnak emlékművet. Hát ezt a sok szempontból kétséges emlékművet építette fel Svetislav Basara *A merénylet angyala* című, mondom, fikcióra és blaszfémiára kimenő regényével.

Mert a regényben Ferenc Ferdinánd, a Habsburg-főherceg és -trónörökös szólal meg, ő számol be a merényléről, a merénylet előzményeiről és következményeiről is. Ferenc Ferdinánd Berhtoldot, halála utáni titkárát szólítja meg, „Írja, Berhtold!”, mondja neki, s innen kezdődően diktálja titkárának, ő hogyan élte meg a merényletet, a merénylet előzményeit meg következményeit. Holtában szólal meg tehát, a titkár meg költött személy, aki sohasem létezett, és nem keverhető össze Leopold von Berchtolddal, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminiszterével. Az egész regény így épül fel: a már rég halott Ferenc Ferdinánd diktál, néha törtéleti az elmondottakat, máskor azt mondja, húzza alá pirossal a diktált mondatot a titkár, és küldje el különféle címekre, leginkább uralmon levők címére, hogy tanuljanak belőle. Ferenc Ferdinánd holtában mindent lát, egészében rekonstruálja a merényletet, felidézi a lövés pillanatát, azt is, hogy mi történt Szarajevó utcáin a merénylet pillanatában, azt is, hogy miként viselkedtek az őrzésére megbízottak, miként a helyi rendőrség, hogyan kapták el a merénylőt, akire persze börtönhalál várt. Elmondja azt is, hogy miként készítették elő a merényletet, száz évvel korábban írták meg a forgatókönyvét, száz éven át készültek rá, ezt mondja el szövegének első lapjain. Majd bőven beszél arról, hogyan ünnepelték meg Szerbiában a merényletet, egész népünnepélyt rendeztek, aminek csúcspontja Basara szülővárosában, Bajina Baštán zajlott. Ferenc Ferdinánd túloz, amikor a merényletet követő történésekről beszél, s ezek a túlzások nem is annyira neki, mint inkább a regény elbeszélőjének tudhatók be, ugyanis szerepe van Ferenc Ferdinánd diktálásában az elbeszélőnek, aki valamennyire kívül a regény szövegén, a szöveg minőségéért és milyenségéért felelős, hiszen ő az, aki Ferenc Ferdinánd szavaiból kibontja a huszadik századi történéseket, s mind-

ezeket visszájukra fordítja. Nem maga a diktáló főherceg, hanem a regény elbeszélője építi rá Ferdinánd szavaira azt a többletet, amit iróniának vagy szarkazmusnak mondunk, ezzel együtt persze a bulvársajtó beszédmódjának is. Ferenc Ferdinánd halálában nem rosszkedvű, senkit sem vádol a sikeres merénylet miatt, legfeljebb a sofőrjét, aki ahelyett, hogy gázt adott volna, megállt, így aztán jó célpontot biztosított a merénylőnek, és vádolja a megbízott őrzőket is, akik ahelyett, hogy a sikertelen bombatámadás után elirányították volna a díszmenetet, továbbot intettek, mintha kötelező lett volna betartani az előre lefektetett útirányt. Nem vádolja a merénylőt sem, sőt mintha némi megértéssel beszélne róla, leginkább persze a merénylő sorsára való tekintettel. Ferenc Ferdinánd holtában beszél mindarról, ami a merénylet után Európában lezajlott, bőven beszél a világháborúról, majd azt követően Hitler színre lépéséről, ami a második világháborúhoz vezetett, a szovjet nagyhatalom kialakulásáról meg mindarról, ami a Monarchia széthullása után következett. Ferenc Ferdinánd holtában is tanúja a múlt század történéseinek, valójában semmi sem kerülte el a figyelmét, mindenre odafigyelt, mindent számon tartott, s éppen ezért mondható *A merénylet angyala* történelmi regénynek, de olyan történelmi regénynek, amelyben nem számít az időrend, nem számít az, hogy mi miből következik, az sem, hogy mi minek a folytatása. Összekeverednek tehát az időpontok, Ferenc Ferdinánd előbb beszél későbbi történésekről és később korábbiakról, s ebben nem az időrendet, hanem a szövegformálás gyakorlatát követi. A regényben egy helyütt arról szól, hogy az amerikai polgárháború egyik oka Freud tanításának elterjedése volt, s amikor a titkár figyelmezteti, hogy a polgárháború kitörésekor Freud csak hétéves, akkor a főherceg felháborodva mondja, hogy valamikor az emberek gyorsabban nőttek fel, ő maga is hatévesen ejtette el az első szarvast, meg aztán, figyelmeztette már korábban a titkárt, az időrend a műveletlenség beárnyékolását szolgálja. Így lesz aztán Freud az egyik hőse a regénynek, mégpedig negatív hőse, aki azzal szerzett magának hírnevet, hogy klientúráját maszturbálásra biztatta, így nyitva utat az álmok megfejtése felé. Bécs felsőbb osztályának nőtagjai jártak Freud rendelőjébe, társasági presztízsnak számított, hogy valakit Freud vizsgált meg és Freud tanított álomfejtésre, és maga Ferenc Ferdinánd is csak nehezen tudta lebeszélni a feleségét arról, hogy ő is Freud elé járuljon. Megvetéssel beszél Freudról és annak követőiről, és ebben, ahogyan az időrend megítélésében sem ismer tréfát. Mint ahogy nem ismer tréfát akkor sem, amikor Bécs zenei életéről beszél, írókról és költőkről, főként Wagnerről, minthogy – mondja – őt magát, Ferenc Ferdinándot, mélységesen felháborítja, ha valaki a kultúráját emlegeti. A kultúra vörös posztó Ferenc Ferdinánd szemében, s megvetésében a

zenészek, a zeneszerzők járnak elől, mert – szerinte – éppen a zene készítette elő a Monarchia végét, hiszen rejtjelekben beszél, s a rejtjelek hozták el a Monarchia végét. Többször mondja azt is, hogy ő maga a Monarchia hibájának tartotta Bosznia-Hercegovina annexióját, de hiába beszélt ellene, a császár, Ferenc József, kitartott mellette, s ez nemcsak a merénylet eredményezte, hanem a Monarchia végét is jelentette. Azt nem tudom, hogy mit szólnak majd, ha netán elolvassák, Svetislav Basara regényének történelemképéhez maguk a történészek, de hogy nem lelkesednek majd érte, az egészen biztos, hiszen éppen a történészek által képviselt időrendi szemléletet bontotta meg Basara, amikor a történelemről beszél, és mindig végig arról beszél, magát a történelmet állítja szegyenpadra, márcsak azzal is, hogy semmibe veszi az időrendet. Ez a magyarázata annak is, hogy a regény végére diplomáciai levelezéseket illesztett, ezzel hangoztatva, hogy az egész regényfelépítés fikció, mert fikció az, hogy Ferenc Ferdinánd halála után jó néhány évtizeddel megszólalhat és titkárának diktálhatja a múlt század történéseinek sorát, ahogyan fikció az is, ahogyan az amerikai nagykövét diplomáciai levelét megírja meg ahogyan a szovjet nagykövét tiltakozó levelét közli, s végül az is fikció, ahogyan Tito ír levelet Sztálinnak a kiközösítés után, amely levélben Tito örök hűséget fogad Sztálinnak és a szovjet birodalomnak. Ebből következően játékosnak mondható Basara regénye, de komoly játék ez, és komolyságát a regény mottója bizonyítja, az, hogy a regény élére került Walter Benjaminsnak Paul Klee *Angelus novus* címet viselő festményének a történelem sokrétű meghatározását hozó, majdnem költői gondolatmenete.

A merénylet angyala

Bulvár szappanoperett-ária

I.

Jerikó kürtjei a Radetzky-indulót zengik

„Amit ti az én lelkem által láttok és mondotok, azt én az örökkévalóság szerint látom és mondom. Mikor tehát ugyanazokat a magatok módján idő szerint látjátok, én nem úgy látom, és beszédem sem időben esik, jóllehet ti, amit időben láttok, idő szerint beszélitek.”

(Szent Ágoston vallomásai.
Fordította dr. Vass József)

Juhász Attila fordítása

Írja, Berhtold!* Az ellenem és a hitvesem, Chotek Zsófia ellen végrehajtott merénylet előkészületei több mint száz éve folytak, ezért nem meglepő – habár a közvetlen merényletvégrehajtó egyedek a lehető legszánalomraméltóbbak, korlátoltak, alkalmatlanok és ügyefogyottak köréből kerültek ki –, de a merénylet sikerre volt ítélve. Sajnálatos, hogy a konspirátorok, a szervezők és a bűntársak hosszú jegyzékén – a legtekintélyesebb európai, német és osztrák művészek és politikusok neve mellett, akik közül néhányat még a későbbiekben említeni fogok – ott áll az én nevem is! Nem sokan dolgoztak rajta annyit, hogy eltegyenek láb alól, mint én, a trónörökös, Ferenc Ferdinánd. A merénylet körüli schlamperei dugába dőlt volna, egyszerű piaci incidenssé válik, amiből aztán Szarajevóban több tucat van naponta, ha a magam módján nem tüsténkedem, hogy sikeresen megöljenek. Amikor a merénylők első próbálkozása kudarcba fulladt – mert mi mást is várhattam volna el ezektől a hasznavehetetlen alakoktól –, én nagylelkűen felkínáltam még egy esélyt. Most így, utólag, nehézkesen megölve – ahogyan mondani szokták, a síron túlról – rálátásom van az

* Ferdinand Berhtold. Ferenc Ferdinánd trónörökös túlvilági titkára, akit nem szabad összetéveszteni Leopold von Berchtold osztrák–magyar birodalmi külügyminiszterrel.

egész történeésre, amit nem sajnálok. Értelmetlen olyan eseményen bánkódni, amely elkerülhetetlen. A szarajevói merénylet pedig az volt, a hosszú ideje tartó összeesküvés alattomosága és nagysága miatt. Ha Gavrilo Princip 1914. június huszonnyolcadikán valami okból kifolyólag Zsófiát és engem elvét, nem teketóriáztam volna egy pillanatig sem, hogy eléje álljak újra, várva – mint egy hollywoodi tucat szappanoperában, ahová műfaját tekintve az én merényletem is tartozott –, hogy az ezerszer megismételt jelenet végén végre halálosan megsebezzen. Távol állt tőlem, hogy meg akarjak halni, főleg nem ilyen távol a konopištēi kastélytól és végképp nem utolsó gyónás, áldozás és kenet nélkül. Kora ifjúságom óta arra vágytam, ha majd egyszer üt az órák, hogy lelkem visszaadjam az Úrnak, azt majd távol a világ zajától, baldachinos ágyban, feszülettel a kezemben, bíborosok, püspökök, gyerekek, unokák és a Monarchia gyászoló népeinek küldöttsége körében tegyem meg. És mi lett a vége? Úgy fejeztem, mint egy kutya, az utcán! Az is köztudott, hogy szerettem ölni, ami sokkal jobb attól, mint amikor legyilkolnak, de nem volt választásom. Ez becsületbéli ügy volt. Meg kellett tennem a kötelességemet. Ha azt a napot ép bölrel megúszom – amire a valószínűség-számítás szerint nagyobb volt az esély –, nem tört volna ki a háború, és ha mégis, akkor én azt biztosan megnyerem, a világtörténelem egészen más irányt vesz, és a csőcselék sohasem juthatott volna hatalomra. De Berhtold, egyszerűen a világtörténelem nem érdekelte meg a győzelmemet. Hagyja a történészeket, akik a személyem elleni merényletet a háború ürügyének nevezik. Összevissza fecsegnek! A halálom nem ürügy volt, hanem a háború célja! Méghozzá mindegyik hadban álló felé, beleértve a mi Osztrák–Magyar Monarchiánkat! Főleg ez utóbbit! Nem kell figyelembe venni az olyan tudálékoskodó álfilozófusokat, akik sorjázzák a bizonyítékokat arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia – idézem – romlott, meghaladott és a halálán volt. Egy monarchia szellemi alkotás. Természetéből eredőleg tehát felette áll mindenféle romlottságnak, bármiféle meghaladhatóságnak és bármilyen betegségnek. Az Osztrák–Magyar Monarchiával minden a legnagyobb rendben volt, amit viszont nem mondhatunk el a benne élő nemzetekről és az alattvalók nagy többségéről, akiket megfertőzött a nemzeti romantika vérbaja, elrontott a német és osztrák operazene, méltatlanokká váltak a Monarchiához – és az élethez is. A Monarchia volt az, ami nagy keservek közepette évszázadokon keresztül megakadályozta, hogy legyilkolják, megöljék egymást, ami már másnap elkezdődött, amint, úgymond felszabadultak. Tehát, nem bukott el az Osztrák–Magyar Monarchia – Berhtold, jegyezze fel és húzza alá pirossal –, hanem a Monarchia alattvalói romlottak le és züllöttek el annyira, hogy már a haladás és a fegyelem gondolata is elviselhetet-

len volt a számukra. Ezért a közállapotért nem hibáztatom annyira az alattvalóimat, mint amennyire az arisztokráciát, amely, a felvilágosodás istentelen filozófiájának hatására, elkezdte bátorítani a söpredéket, és ő maga is a befolyása alá került. A francia filozófia, a francia irodalom és a francia divat Ausztriának és Németországnak több kárt okozott és több áldozatot szedett anyagiakban és emberéletekben, mint az összes győzedelmes, több évszázados osztrák hadviselés. Igen, igen, Berhtold, egyre inkább azon az állásponton vagyok, hogy először az osztrák és német arisztokrácia züllött el, és a rothadás csak utána terjedt szét, mint egy fertőzés. A francia fegyvereseket többször is legyőztük, térdre kényszerítettük, de áldozatául estünk a francia kultúra mérgének. Még Nagy Frigyes sem tudott ellenállni a gallkakas-filozófusok fülbemászó kukorékolásának, habár nem fogadott el minden párizsi újítást feltétel nélkül. Még ha Nagy Frigyes valamilyen módon értékelte is a francia filozófiát, a francia konyhát és a francia szerelmet, a francia kultúrára, mint ahogyan a kultúrára általában, nem adott egy fityinget sem. Jól tudta ő, hogy a kultúra – ez az örökség, ami csupán egy mezőgazdaságtól kölcsönzött fogalom – összeegyeztethetetlen a Monarchia fogalmával. A Monarchia – a mennyei hierarchia földi leképezése – a lemondáson, a fegyelmen, az alázaton, az odaadáson és a türelmen alapul. A kultúra csak a dekadens időszakokban hatalmasodik el, a tétlenség gyermeke, és egy jól szervezett államban nincs helye a tétlenségnek. Egy jól szervezett államban van napirend, amely szabályozza mindenkinek a napi kötelezettségét. Ébresztő hajnal hasadtával, imádság, majd reggeli – egy szelet barna kenyér egy pohár hideg vízzel – utána kimerítő munka. Délben ebéd – húsledes, rindfleisch, paradicsomszós, vasárnap és ünnepnapokon bécsi szelet – utána vissza a munkához. Amikor besötétedik, vacsora – kenyér, vaj, főtt burgonya –, imádság és alvás, nyugovóra térés. Így volt ez Poroszországban már ki tudja, mióta, és így volt ez történelmi léptékkal mérve nemrég még Ausztriában is, mindaddig, amíg az osztrák arisztokraták – alaposan legyengülve a felháborító szláv és olasz vérhígítás következtében – elkezdték elfogadni a Párizsból behozott idegen módit és szokásokat. Hát, kérem szépen, van annak már több mint száz éve, hogy a Monarchia területén nem alkalmazzuk a *ius primae noctis*. Mindezt csupán azért, mert a francia filozófusok és irodalmárok azt találták erről kijelenteni, hogy az egy barbár szokás. A német és osztrák nemesség pedig – amikor ennek a híre a fülükbe jutott – abban a pillanatban a legnagyobb alázattal, fark lecsapva, elálltak ettől a szent joguktól, amely valójában sokkal inkább volt kötelezettség mint jog. Kínos, nehéz kötelezettség. Mit gondol, Berhtold, mennyire kellemes egy retkes, zsíros és bűdös parasztlánnyal lefeküdni? *Ius primae noctis*, az első éjszaka

joga nemhogy egy barbár szokás – habár úgy néz ki, ha a dolgokat a fejük tetejére állítjuk, mint ahogyan a francia filozófusok és írók teszik állandóan –, hanem a keresztény civilizáció egyik legnemesebb hagyománya. A *ius primae noctis*nak semmi köze a bujasághoz vagy a feslettséghez. Távol áll mindettől! A jóisten őrizzen ilyesminek még a gondolatától is. A *ius primae noctis* nem szexuális, hanem szakrális tett: a bevezetés szertartása. Más az, hogy úgy mondjam, ha egy pór származású leányt a szexualitás rögs útjára egy gróf vagy egy báró vezet, mintha megdugja azt egy falusi kapcabetyár, akinek csak a legalantasabb ösztöneinek kielégítése az egyetlen célja. Ezenkívül az első éjszaka jogának gyakorlásában nagyon gyakran – mondhatni szinte mindig – megtörtént a fogantatás, amivel a faji jellemzőket erősítettük és fokozatosan germanizáltuk a nemzetet. Amennyiben ilyen sajnálatos módon nem álltunk volna el a *ius primae noctis*től, számításaim szerint az Osztrák–Magyar Monarchia teljes lakossága az 1930-as évekre már teljesen kékvérű lett volna és német. Akkor, Berhtold, mi lennénk a nemesség nemzete és nem ilyen keverék senkiháziak népe, mint amivé lettünk. Egyébként én sohasem engedtem ennek a végzetes francia hatásnak. Egy istenért sem! A pubertáskoromtól a halálomig egy pillanatra és egy alkalommal sem mondtam le a Monarchia titkos törvénye által garantált szent jogomról. Rendszeresen évtizedeken keresztül a házasságkötés utáni éjszakán a mosólányok, varrónők, cselédek, fonónők, szakácsnők, szobalányok szüzességét igyekeztem elvenni, sőt még az udvari hölgyekét is, habár sajnálattal kell megjegyeznem, hogy körükben nagyon ritkán akadtam szűzre. A feslettség sajnos egyre nagyobb teret hódított Ausztriában. Nem a bocsánatos, természetes feslettség, hanem a legocsmányabb „francia szerelem” alakjában. Képzelve el, Berhtold, azt a sokkot, ami akkor ért, amikor egy leányzó a nászéjszakáján fellatiót ajánl fel kunilinguszért cserébe. Azonnal megbotoztattam. Ki is végeztettem, ha nem tartok a nemzetközi közvélemény negatív megítélésétől, amire még öfelsége Ferenc József is annyira érzékeny volt. De nem ültem karba tett kézzel. Épp ellenkezőleg! Egy bizalmas átíratot küldtem szét a leghűségesebb főuraimnak, amelyben utasítottam őket a *ius primae noctis* házasság előtti gyakorlatára, amit akkor kell elvégezni, amikor a pór származású leányok betöltik a tizenegyedik életévüket, még mielőtt ellenőrizhetetlen kicsapongásnak adnák magukat. Adják oda a nagyságnak és a Monarchiának azt, ami a nagyságnak és a Monarchiának jár – gondoltam –, utána meg azt csinálnak, amit akarnak, menjenek feleségül ahhoz a bolondhoz, aki elveszi őket. Én pedig, mint mindig, élen jártam, személyesen mutattam jó példát. Őszinte sajnálattal kell kijelentenem, hogy a tizenégy éves osztrák–magyar lányok közt, főleg a bécsiek körében, nagyon ritka eset

volt a virgo intacta. A buzgóságomnak valahogy híre kelt az udvarban és eljutott őfelsége Ferenc József fülébe, aki azonnal megrótt a pedofiliáért, ami azokban az években kezdett divatba jönni. Meglepő, Berhtold, mert őfelsége Ferenc József alapján véve egy régi vágású ember volt, de nem volt olyan őrülség, különcség vagy újdonság, ami után ne kapott volna két kézzel. Ha félretesszük a magyaroknak érthetetlenül tett engedménysorozatot és a vesztesek Monarchia iránti udvarlásának elfogadását, ami már magában előrevetítette a közelgő bukást, nem tudom, hogy mit gondoljak a vértnek a birodalom fegyveres erőinek eszköztárából való kivonásáról. Ezt az érthetetlen tettet, a mellvért használatának kivonását a hadrendből, a vezérkarban úgy magyarázták, hogy a tűzfegyverek hatástalanná tették. Ez is még egy a végzetes hülyeségek sorában. A személyes páncélzatnak nem a sérülés és a sebesülés elkerülése a feladata, a vért feladata a felvérteztség és semmi más. Sem több. Ami Kínának a kínai fal, a diónak a héja, a csigának a háza, az úrhölgynek a fűző, az igazi katonának az a vértje. Érti, hogy mire célok? Nem! Gondoltam. A páncélzat, a halálom után fél évszázaddal, ismét jelentőséget kap majd, csak a kovácsolt ötvösmunkák helyett öntöttvas gépelemekben. Jegyezze ezt fel, Berhtold, majd ha felírta, emlékeztessen, hogy el ne felejtsek erre visszakanyarodni. Térjünk most vissza Szarajevóba, a tetthelyre. El tudja képzelni, Berhtold, azt a skandalumot, mekkora botrányt okozott volna, ha fordítva történik a dolog, és ahelyett, hogy lelő, én lövöm le Gavrilo Principet? Gyerekjáték lett volna megtennem, kiváló céllövő vagyok, a pisztolyom is ki volt biztosítva, még a gondolat is átfutott az agyamon, hogy talán lőnöm kellene, de úgy sejdítettem, hogy ebben az esetben a kikényszerített önvédelem nem lett volna elfogadható enyhítő körülmény. Vannak emberek, igaz egyre kevesebben, akiknek nem illik ölni. A közvélemény darabokra szed, ha megölöm Principet! Remélem, nem a bíróságon és annak következtében Theresienstadtban kötöttem volna ki, mivel a trónörökös a bűnüldözés felett áll, de ha megölöm a gyilkost, az megpecsételte volna a karrieremet, és mindörökké eltűntem volna a történelem süllyesztőjében. Valamelyik felső-ausztriai huzatos kastélyban fejeztem volna, állandó vezeklésben, böjtölve, gót betűs, német lovagregényeket olvasva és Wagner pokoli zenéjét hallgatva. Meglepődött, hogy a regények olvasását említem, Berhtold? Hiszen köztudott, hogy Wagner zenéjét, mint ahogyan a lovagregényeket is, szívből utálok. Semmin sem kell meglepődni. Valójában a gót betűs lovagregény-olvasás és Wagner zenéjének hallgatása a vezeklésem lenne. Az én golgotám. Ezt kellene túrnöm, mint vezeklő darócot.

Általában véve, Berhtold, az alávalóság, a jelentéktelenség és a romlottság felemelkedését megelőzte a jelentéktelen és romlott szakmák feltörek-

vése. Igen, kérem szépen, a nagybátyám, Ferenc József fiatalkorában – történelmi léptékkal mérve úgy negyed órája – toprongyos koldusok voltak a költők, a színészek és a zenészek, örültek, ha uradalomról uradalomra járva – az urak és a nép unalmának enyhítésére előadhatták alpári produkciójukat, amiért kaptak pár falatot, esetleg egy-két rézgarast. Még harminc év sem múlt el, és Ausztria legnépszerűbb emberei lettek a költők, a zenészek és a színészek. Mindez csakis, kérem alássan, ő királyi és császári felsége Ferenc József engedékenységének köszönhető, aki nem átalott nyilvánosan, a bécsiek és mindenki szeme láttára, kokettálni Katharina Schratt-tal a Burgtheater színésznőjével. Enyhítő körülménynek vehetjük azt, hogy a császár ebbe a szégyenletes kapcsolatba szerelmi bűvölettel keveredett. Azt mesélték Bécs-szerte, hogy Schratt kisasszony a Lear király bemutatója után rendezett teázáson csöppentett szaliguzt[†] a kávéjába. De kérдем én, miért kell a császárnak egy harmadrangú színésznőcskével kávézgatnia? Feltételezem, Berhtold, hogy érdekli, mi is az a „szaliguz”? Kérem, nézze meg a lábjegyzetben. Milyen szerencse egyébként, hogy Schratt kisasszony volt az egyetlen, aki ilyesmihez folyamodott. A császár csípte ezt a színésznőt. És nem csak ő kokettált az illető hölgygel, hogy finoman fejezzem ki magam, mert az még a jó ízlés keretei közé fért volna. Nem tagadom, én is időnként, fiatal tisztként, megdugtam egy-egy színésznőt, de én – ellentétben a császárral, aki örülten szerelmes volt Katharina Schrattba – nem kötődtem érzelmileg egyikhez sem. Türelmesen vártam életem szerelmére, és kivártam Zsófiát. Logikus, hogy a császár természetellenes[‡] szerelméből semmi jó nem származhatott. Mint ahogyan a végén ki is derült. A Monarchia titkos törvénye jóváhagyja a *ius primae noctis*, hallgatólagosan megengedi a közönséges nőkkel való laza szexuális kicsapongást, de tiltja a pórnökbe való beleszerelmesedést. Jó oka van erre. A Monarchia titkos törvényében szépen írja (134. oldal, 25. §), idézem: „az arisztokrata és plebejus testnedvek keveredése” – ami a nemi kapcsolat eufemisztikus megjelölése – „mindig a kékvér kárára történik”. Ezt egy plebejus is igazolhatja, akit ugyancsak Ferdinándnak hívnak, igaz, a nemzetisége francia, aki úgy látszik, nem nyerte el még a lelke nyugalmát, ezért kihasználva a

[†] A szaliguz egy szerelmi bájital, amelyet a teliholdkor merített hegyi patak vizében néhány csöpp menstruációs vér feloldásával kapunk.

[‡] A Monarchia titkos törvényének rendelkezéseivel összhangban, amiből a XX. század kilencvenes éveiben nyilvánosságra került egy rész, az azonos nemű arisztokraták közti szexuális kapcsolat, habár nem megengedett (legalábbis nem nyilvánosan), nem minősült természetellenesnek, ellentétben egy nemes és egy pór közti heteroszexuális kapcsolattal, amennyiben az érzelmi kötődéssel járt, értsd alatta: szerelemmel – azt fajtalanak, természetellenesnek minősítette (a szerkesztő megjegyzése).

véletlen névazonosságot és az itteni téren kívüliséget – sűrűn-sűrűn átmegy rajtam. Bejelentkezés és kopogtatás nélkül érkezik, hallgatózik, majd amikor kedve szottyan, elmegy. Borzasztóan fokhagymaszagú – nem szagtalan még, nemrég halt meg – de igaza van, amikor azt mondja „két vér keveredésekor, egy szegény és egy gazdag esetében, sohasem a szegényebbet gyarapítja, hanem a gazdagabbat szegényíti le”. Ezek szerint ő császári felsége gazdagabb, arisztokrata testnedvei és Katharina Schratt vaginális váladéka közti több éves hígítás eredményeként nem lett a színésznőből grófnő, hanem a császárt tette amatőr ripaccsá, az Osztrák–Magyar Monarchiát pedig egy faggyúszagú, silány, vidéki teátrummá. Nyugodt lélekkel állíthatom, hogy ennek a végzetes viszonynak az első pillanatától az állam irányítását Katharina Schratt vette a kezébe, Ferenc József pedig időnként megjelent a színen egy-egy jelenet erejéig, hogy epizód szerepében önmagát alakítsa. Egy kicsit sem lepődnek meg, ha kiderülne, hogy Bosznia-Hercegovina megszállásának, majd annexiójának végzetes ötlete éppen Katharina Schratt üres fejében fogant meg. Mert az ilyen fejcskék vágyódnak arra leginkább, hogy a belső űrt valami egzotikus, orientális dologgal töltsék ki, ami módi volt azokban az években, a romantikus divatdiktátorok botor beszédjének köszönhetően. Igaz, ő császári felsége Ferenc József nem követte a divatot, de Katharina Schratt annál inkább. Nincs rá bizonyítékom, de nem lepne meg, ha ő császári felségét ez a fölöttébb céltudatos színésznőcske döntően befolyásolta volna azon területek megszállása kapcsán, ahonnan az ottománok – több évszázados sikertelen kísérlet után, hogy ráncba szedjék és civilizálják azt – fejvesztve vonultak ki. Ez is csak egy volt azon hibás döntések sorozatából, amelyeket Katharina ágyéka kipárolgásainak hallucinogén hatása következtében eltunyult nagybátyám meghozott. Hogyan magyarázhatnánk egyébként, hacsak nem a szellem és bátorság hiányával azt a kegyelmet, amelyben az 1848-as forradalom olyan sok vezetőjét részesítette? Kaszával és kapával keltek a trónfosztására, hogy a fejét vegyék, kirabolják, megkaparintsák és elfecséreljék a Habsburgok vérrel szerzett vagyonát, ő pedig – amikor már az orosz cár megmentette a seggét – az okos fejét nem tudta egyébire használni, mint a közkegyelem kiötlésére. 1853-ban már józanabban viselkedett, amikor az ellene elkövetett sikertelen merényletkísérlet elkövetőjét, ki más lehetett volna, mint egy magyar, nagy nehezen, aggodalmaskodva felakasztatta. Utólag tönkretette az egész azzal, hogy a merénylő, Libényi anyjának sanyarú sorsán meghatódva – ahelyett, hogy azt is felakasztatta volna, amiért ilyen bajkeverőt szült a világra – állami nyugdíjat adományozott neki. A Habsburg-ház családi hagyományai közé tartoznak a merényletek, de

nagybátyám felelőtlen viselkedése szinte felkérésnek minősült a potenciális császárgyilkosok felé. A következő kísérletre nem kellett sokáig várni. Az 1879-es udinei látogatáskor Donato Ragoza gyógyszerész két gránátot is dobott a császárra, aki csodával határos módon sértetlen maradt. És mi történt? Az udinei császári és királyi bíróság Ragoza urat felmentette minden felelősség alól, mivel a gyógyszerész, idézem: hazafiúi indíttatásból követte el tettét. Azért dühöngök, Berhtold, amikor azt hallom, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a népek börtöne volt. Szerintem inkább volt a Monarchia a pszichopatak vásári céllövöldéje, ahol a császár és a császárné, a trónörökös és a hercegnő voltak a mozgó célpontok. És jegyezze meg, amit mondok: a magyarok és az olaszok százszor rosszabbak a szlávoknál. A magyarok és az olaszok élen jártak a rossz példák terjesztésében. Gondolja, Berhtold, hogy mert volna a Mlada Bosna mozgalom és Gavrilo Princip a feleségem és az én életemre törni, ha nem lettek volna meggyőződve arról, hogy a szarajevói bíróság majd úgyszólván felmenti őket – mint Ragozát –, mivel „hazafias indíttatásból cselekedtek”. Ami minden bizonnyal meg is történt volna, ha Bécsben a vezérkarban nem lett volna szükség egy háborús ürügyre. No, de most tegyük félre a háborút, térjünk vissza a merényletekhez. 1882-ben Triesztnek a Monarchiához való csatlakozásának az ötszázadik évfordulója ünnepi rendezvényén Guglielmo Oberdan bombát dobott ő császári felségére, a császárra és a császárnéra, mert – ismét idézek – „az olasz nacionalisták számára a császári pár látogatása provokációnak minősült”. Berhtold, képes ön megérteni ezt a messés, olasz nacionalista agyalágyultságot? Kerek fél évezredre volt szüksége az olasz nacionalistáknak, hogy felfogják, Trieszt az Osztrák–Magyar Monarchiában van és – a késői megvilágosulásuk pillanatában – ezt „provokációként” éljék meg. Az epilógusa az esetnek!? Oberdant elfogták, elítélték, és az ítélet kihirdetése után felakasztották. Ő császári felsége úgy tűnik, az egyszer hideg, máskor meleg elven működött! Az egyik merénylőt felakasztatta, a következőt felmentette. Ez pedig, érthető módon, nem került el a potenciális gyilkosok figyelmét. Nagy valószínűséggel vélhette az anarchistának tűnő, de egyébként hétköznapi kalandor Luigi Lucheni, hogy megúszhatja a büntetést büntetlenül, amikor a korzó közepén Genfben a sétáló szeme láttára, akik közt szép számban akadtak gyerekek is, alattomosan megölte Erzsébet császárnét, aki a légynek sem ártott – ellentétben Katharina Schratt-tal – és soha nem foglalkozott politikával. A galád egy csokor virággal üdvözölte, majd reszelőt döfött a szívébe. Lucheni arra számított, hogy nem neki zsírozzák a kötelet, de elcseszte ezt a számítását. Nem kapott kegyelmet. Nem igazán ismert adat Erzsébet császárnéről, hogy fia, Rudolf herceg rejtélyes halála után kíván-

ta a halált[§], amit a bíróság Lucheni esetében enyhítő körülménynek vett, ezért kapott életfogytiglanit. A börtönben néhány évvel később önmaga hirdetett igazságot – felakasztotta magát a gatyamadzagjára –, amivel többet tett, mint az Osztrák–Magyar Monarchia igazságszolgáltatása, amely végzetesen elnéző volt a Habsburgok megátalkodott gyilkosaival. Főleg az olasz származásúakkal. Nincs ebben semmi meglepő, Berhtold, ha Gavrilo Princip véletlenségből olasz lett volna és a Bécsi Vezérkarnak, ahogy mondtam, nem kellett volna ürügy a háborúra, biztos vagyok abban, hogy a feleségem és a saját meggyilkolását megúszhatta volna egy közrend és a nyugalom elleni bírsággal. Nem a magyarok! Nem a szlávok! Az olaszok másztak a fejünkre. A végén, a jó marketingnek hála, teljesen ártatlanul kerültek ki az egészből, sőt még áldozatnak is tűntek. A világ civilizáltabb felében még manapság is az a sztereotípa él az olaszokról, hogy jó szándékúak, heves vitázók, hithű katolikusok, akiknél él az anyakultusz, éjt nappallá téve verseket olvasnak a tengerparton bort szürcsölve és az *O sole miót* éneklik mandolinkísérettel, miközben az igazság róluk az, hogy a legsunyibb, a legkegyetlenebb és a legvérszomjasabb európai nemzet. Minden egyéb csak hazugság. Ez a köpönyegforgató népség annak idején – amikor észrevette, hogy a vallásból kiváló üzletet lehet csinálni – elbitorolta a katolikus egyházat, és nekifogott a bűnbocsátó cédulákkal való üzletelésnek. Ennek a büntettnak állta útját – igen nagy árat fizetve – egy istenfélő, tisztességes német, Ágoston-rendi testvér, Luther Márton, aki bátran ellenszegült a római rothadásnak, az olasz eredetű pápai képmutatásnak és terrornak. A katolikus hitért senki sem hullajtott annyi vért, mint mi, németek, de a kereszténység két évezrede alatt csak két németnek volt része abban a megtiszteltetésben, hogy Szent Péter trónjára ülhetett, ezek közül is a második, Ratzinger, ő. p. f. XVI. Benedek, a mi szégyenünkre, tagja volt a Hitlerjugendnak. Igen, azt pletykálták az olasz bíborosok Vatikán-szerete, még ha pápa is, egy német akkor is náci marad. Ez a mi sorsunk. Bármiikor összezsugorunk Caligula és Heliogabalusz fajzatával, mi németek húztuk a rövidebbet. A reformáció – ez az eretnokség, amely kezdetben indokolt volt Luthernél – még inkább megerősítette és egyesítette az olaszokat, miközben bennünket, németeket megosztott, szétszakított és megvetette az összes későbbi bukásaink melegágyát. Luther becsületességét sokra tartom, de elítélem hitbéli kinyilatkozását. Egyébként fel kellene kutatni – megkérem önt, Berhtold, gondoskodjon erről, ha lesz rá ideje – neta-

[§] „Remélem, hogy halálom gyors és fájdalommentes lesz” – mondta egy alkalommal Erzsébet császárnő lányának, Mária Valériának. „Nem akarok az ágyamban meghalni. Szeretném, ha a lelkem találna egy kis nyílást a szívemnél, amelyen át távozhatna az égbe.”

lán nem lehetséges, hogy Luther Márton katolikus egyház elleni lázadása csupán az elnyomott szexualitás egyféle kielégítése volt? Lehet, hogy nem is volt semmi kifogása a bűnbocsátás ellen, lehet, hogy csak nem bírta el a cölibátus szigorát, ezért – mivel mégsem illett azt mondani, hogy dugni szeretett volna – megkövezte a bűnbocsátó cédulákat és a képmutatást. Jegyezze meg, amit mondok, a bűn virágának mérge járul hozzá a legjobban a nemes indítékok táptalajához. Volt, ahogyan volt, a reformáció nem hozott semmi jót a világnak, és nekünk, németeknek sem. Épp ellenkezőleg, a rendbontások, a sztrájkok, a demonstrációk, a tüntetések a nők szavazati jogáért, az abortuszra való jog és végül a fasizmus – ez a reformáció csúfos eredménye. Egyébként is, a katolikus egyházzal minden a lehető legnagyobb rendben volt, csak az alantas és korrump olaszok nem voltak jók, azt pedig könnyen megoldhattuk volna annak idején, no, nem népirtásra gondoltam (egyébként, végül is, de talán mégsem), de egy határozott művelettel a Szentszék székhelyét át lehetett volna helyezni Salzburgba. Ott fogant és hajtották végre először, épp Itália földjén, kérem, jegyezze, Berhtold, azt a hóbortos ötletet, hogy valamilyen magasztos célért megengedhető egy Istentől felkent személy megölése, a császárgyilkosság. Berhtold, Brutus volt a szellemi (és valószínűleg a biológiai) őse az összes Oberdannek, Lucheninek, Ragozának, Lebényinek és Principnek. Akinek most már – miután már átlátom a helyzetet – valamilyen módon még hálás is vagyok, hogy megölt. Ha azt a véres szarajevói Vid-napot túlélem, valószínűleg nem kerülhettem volna el második (és egyben utolsó) Miklós orosz cár sanyarú sorsát, akinek a bolsevik csürhe döntötte meg a trónját, a családjával együtt tartotta fogva egy dohos pincében, Jekatyerinburgban, majd kötélén vitték kivégezni – miután a szeme láttára szadista módon megölték a feleségét és a gyerekeit, a szárnysegédjeit és a kutyáit – egy hátulról leadott tarkólövessel. Nyilvánosan mondok ezért köszönetet Gavriilo Principnek, jegyezze, Berhtold. Azt is írja oda, hogy megbocsátok neki, mert az ő esztelenségének köszönhetően, úgy tűnik, megöltek, de legalább nem aláztak meg, mint Miklóst. Azért mondom, hogy „úgy tűnik, megöltek”, mert, ahogyan látni fogjuk, egyáltalán nem kizárható, hogy én Szarajevóban öngyilkos lettem. Elveszett számomra a földi birodalom, de az enyém lett a mennyei birodalom. Legalábbis remélem, mert a lelkem sorsának végső alakulása attól függ, megzabolázom-e pogány nyelvemet, és képes vagyok-e a földi gyűlölettel és a tárgyhoz kötöttségtől megszabadulni. Ha mégis valahogy trónra kerültem volna, nem maradt volna a számomra remény. Államigazgatási teendők, gondok, a *iuris primae noctis* rendszeres gyakorlása, a szerzési vágy, a mindennapos vadászatok, a Monarchia fennmaradására tett igyekezet – mindez eltávolított volna a szelle-

mi élettől, és a legalantasabb ösztönök örvényébe taszított volna. Ha Princip ilyen durván fel nem ráz, akkor a halálos bűnök álmába sülyedtem volna. A golyó, Berhtold, a leghatásosabb gyógyír nagyon sok betegségre. Főleg a lelkiekre. Az úgynevezett élet, az állandóság és a hagyomány – mindez csupán haszontalanság, korpa és kóc. A maradandóság is csak egy nagy illúzió, ez az első dolog, amire rájön az ember, amikor már elhunyt. Amint az idő és a tér mocsarából kicsusszan, szemébe villan, hogy csak egy pillanattal ezelőtt teremtdött a világ, de már a következőben meg is semmisül, és mindaz, ami ebben a két pillanatban történt, az csak egy rémálom, amelyből – így vagy úgy – fel kell ébrednünk.

Ígaza volt szép emlékü Erzsébet császárnénknak. A léleknek valóban csak egy kis lyukra van szüksége a szívünknel, hogy rajta keresztül lendüljön az égbe.

Folytassa, Berhtold! Ne érzelgősködjön! Ne ostorozza magát! Amikor halálos sebet kaptam, ahogy már említettem – csakis véletlenségből történhetett, mert az ügyefogyott Princip végig másra célzott –, nem adtam ki rögtön a lelkeket. Nem engedte Potiorek táborszernagy! Mondja az utolsó gondolatait, mondjon valamit, kifutunk az időből, durván ráncigált az a gyűttment szarzsák, miközben robogtunk a Beledija vagy Potiorek rezidenciája felé – a történelmi források ebben nem egyértelműek, én pedig, hogy őszinte legyek, nem emlékszem. Mondja ki az utolsó gondolatát, kérlelt a táborszernagy, és én – habár semmi sem jutott eszembe – összeszedtem az erőmet, és azt mondtam neki: Potiorek, te is és Bosznia-Hercegovinád is elmentek a jó anyád bús picsájába! Egy-két dolgot még el szerettem volna mondani, de az utolsó pillanatban megtartottam magamnak – tudva, hogy a történészek úgyis átértelmezik és rossz szándékkal kiforgatják a szavaimat –, és ha már akkor nem mondtam azokat ki, akkor most sem fogom kimondani, ön pedig, ha tudja, találja meg az időnek azt a pillanatát és lábjegyzetben írja le, hogy mit is akartam még mondani.** Potioreket, ahogy az előbb mondtam, szerbül szidtam, az a nyelv mintha a káromkodásra lenne teremtve, átok nehéz nyelv, amelyet nyelvi tehetségtelenségem ellenére mégis tökéletesen elsajátítottam, hogy megmutassam a szerbeknek, mennyire tisztellem és a Monarchia nemzetéinek sorában teljes jogú

** Nagy erőfeszítést kívánt, de kifizetődött. Alapos kutatással sikerült őfelsége ki nem mondott szavainak halvány visszhangját megtalálnom, így van szerencsém azokat átadni önöknek: „Potiorek, ha paranoiás lennék és nem melankóliás, a jelenlegi állapotom alapján megalapozott lenne a vád, hogy ön felségárulást követett el. Engem ide hadgyakorlatra hívtok! Harah autóját is maga állította le épp ott, ahol Princip várakozott (a leshelyen – B. B. megjegy.), de ennek így kellett lennie. Félek, hogy a Monarchia számára nem a halálom lesz az utolsó és a legnagyobb veszteség.”

tagnak tekintem őket. A szerbek az ellenem elkövetett merénnyel – (jó szokásukhoz híven) azonkívül, hogy önmagukat lőtték lábon – áttételesen a szerb nyelvre is rálóttek.^{††} Te is és Bosznia-Hercegovinád is elmentek a jó anyád bús picsájába, ezek voltak, Berhtold, azok az utolsó szavaim, amelyeket a történelem, érthető okokból, nem jegyzett fel. Mondhattam volna még ezt-azt, az állapotom nem volt annyira kritikus, de nem akartam beszélni. Valójában nem volt semmi mondanivalóm. Túl is élhettem volna – az aztán címlaptörténet lett volna a bulvársajtó számára –, ha egy kicsit igyekeztem volna – a seb nem volt annyira halálos –, de nem akartam túlélni. Zsófia már kimúlt. Nem volt értelme tovább az életnek. Ez a Habsburgok fatalizmusa? Egyáltalán nem! Az élet ezen a világon – a halálom előtti állapot perceiben értettem meg – Zsófiával vagy nélküle, ezerkilencszáztizennégy június huszonnyolcadikával elveszítette minden értelmét. Ez nagyon gyorsan megmutatkozott, amint kitört a háború. Nem kellett sokat várakozni a kitörésére. Abban a pillanatban, amint a nagy monarchiák – az orosz, az osztrák–magyar és a török – kártyavárként összeomlottak, a világ csőcseléke elindította csatáját a silányság, a vadság, a közönségesség és az izléstelenség végső diadala érdekében. A far, Berhtold, abban a háborúban – amely, nota bene, egyáltalán nem ért véget és nem is fog soha – végképp győzedelmeskedett a szellem felett. Lesz még szó erről, amint elérkezik az ideje. Egyelőre csak azt mondom, hogy nem a halottakat sajnálom, hanem inkább a túlélőket. Mindazok, akik kettőezer-tizennégy után akarnak (vagy muszáj) élniük, azoknak acélidegekre és jó gyomorra van szükségük. Ő császári felsége Ferenc József kinkeservesen, legmélyebb meggyőződése ellenére elélt valahogy 1916-ig – nem azért, hogy bátorítsa a demoralizált (és degenerált) Bécsi Vezérkart, hanem mert az önmagának okozott örömet – és nem a halotti anyakönyvébe beírt fikatív ok következtében, hanem bánatában a háború nivótlansága miatt. Valójában minden 1914-től a feje tetejére állt, de a háború profanizálódott a legborzasztóbban. Soha többé a háborúk nem heverik ki az én egyik királyi testemre^{††} leadott lövéseket. Berhtold, 1914 előtt a háborúkat csakis azért folytatták, hogy a csőcseléket távol tartsák; 1914-től pedig a csőcseléken volt a hangsúly a háborúban, kérem, jegyezze fel, és kétszer húzza alá piros tintával. Valaha másként háborúztak! Lovagiasan! Érzelemmentesen. A két sereg – így kell azt – felsorakozott a harcmezőn, egymásnak rontott, egyértelmű szándékkal, tiszta szívvel, szemtől szembe, mindenfé-

^{††}A trónörökös itt minden jel szerint arra a szívességre utal, amellyel Mária Terézia császárnő támogatta Vuk Karadžić nyelvi reformjait (szerk. megj.).

^{††}A középkori jogelmélet szerint az uralkodónak több test állt a rendelkezésére. Az elmélet annyira szövevényes, hogy képtelenség megmagyarázni (szerk. megj.).

le mai settenkedés és álcázás nélkül, egy-két sortüzet leadva, amelyet követett a közelharc, ember ember ellen, majd jöhetett a békekötés. Nem volt felesleges rombolás, sem áldozat. Ha van egy kis ideje, nézze meg a lábjegyzetben, hogyan nézett ki a csatatér valamikor.^{ss} Most vessen egy pillantást a mai csataterekre. Látja a különbséget? Mondtam már, hogy a valamikori háborúknak az volt a céljuk, hogy meggátolják az értelmetlen rombolást, és elkerüljék a felesleges áldozatokat. A háborúkat szakemberek vívták, akiknek az volt az érdeke, hogy minél kevesebb legyen az áldozat, ezért úgy irányították a cselekményeket. A halál a háborúban egy profi katonának egészen természetes dolog, ezért nem volt gyakorlatilag a Monarchiában erőszakos haláleset. 1914-től errefelé az erőszakos halálon kívül másmilyen halál nincs is és nem is lehet. Úgy igazságos, hogy az elnyomók és az elnyomók utódai is erőszakos halált haljanak. A kínos emlékeket, most, Berhtold, hagyjuk el egy kicsit. Szünetet tartunk! Most nézzük egy kicsit a történelem szebbik felét. Jól tudja ön azt, már életemben, de a halálomat követően főleg, kimeríthetetlen alanya voltam a hétköznapi pletykáknak, vicceknek és ízléstelen tréfáknak ihlettem. Mondjam azt, ilyen az a közismert történet is (amely már történelmi tényé vált), hogy egy cigány lány megjósolta, hogy merénylet áldozatává válok, halálom lesz a kiváltója egy óriási háborúnak. Mint a bulvársajtó híreinek általában – ebben a történetben is van egy csipetnyi igazság. A magyarországi szolgálatom ideje alatt történt – ahová ő császári felsége attól a téveszmétől vezérelve, hogy majd így talán megszeretem a magyarokat – a tisztí kaszinóban, egészen pontosan – a kiskunhalasi tisztí kuplerájban, remélem, jól mondtam ki ezt a lehetetlen magyar helységnevet. Őfelsége Ferenc József, a populizmus ősapja parancsa szerint, igyekeztem, legmélyebb meggyőződése ellenére, semmiben sem kiválni a tisztikarból, kivettem a részem a tisztí mulatozásból és orgiákból, amelyeken a dolgok természetéből eredően mindig sok cigány zenész és cigány lány is volt. Hadd ne menjek a részletekbe. A lelkeszemnek már mindezt meggyóntam. Folytatom: egy cigány lány egy ilyen alkalommal odajött, azt hihette, hogy csaprészeg vagyok, és felajánlta, hogy jósol a tenyeremből. Mint meggyőződéses katolikus, az ilyen jövendölést a lelkem mélyéből ki nem állhatom, de adtam a cigány lánynak

^{ss} A távolban a kék egyenruhások hadi formációja látható, ők a poroszok vagy a svédek; vörös mundérban – a britek vagy a dán erők; fehér kabátban a franciák vagy az osztrákok, esetleg a spanyolok. Zöldben az oroszok; úgy néznek ki, mint akik díszszemlére vagy valamilyen óriási bálba jöttek és nem halálos ütközetre. Így masíroznak a regimentjük és zászlóaljuk lobogója alatt. Bal, jobb, menetelnek lépésben. Törnek előre az elkerülhetetlen összecsapás felé, mint egy gép, amelyiknek mind-egy, mi a sorsa (Holger Evans, A háború és az abszolútizmus).

hús koronát, és azt mondtam neki, sokkal okosabb lenne, ha a segglyukamba nézne inkább, mert ott gyülekeznek mindazok, akik majd a későbbiekben befolyással lesznek a sorsomra. A cigány lány arra is képes lett volna, de érthető okokból azt az örömet nem szereztem meg neki. Micso-da ovációval kísérték a jelen lévő tisztek az én szellemes, jövődömondó szavaimat! Később – amikor már átvészelttem a sarajevói traumát – sajnáltam, hogy a cigány lánynak nem adtam legalább kétszáz koronát. Mi van velem, Berhtold, már a fukarságomat is megbánom? Futóban vessünk egy pillantást Zágráb császári és királyi városára 1918 novemberében. Mit látunk? Ott Zágrábban egy girlandokkal feldíszített kifőzdében – mint ahogyan a horvátok szokták – a Sokol mozgalom palotájává felmagasztalt helyen gyülekezett 1918 novemberében sok nagysága és tekintetes úr, akik fiatalabb korukban, egészen a közelmúltig, a fenekem körül legyeskedtek, most pedig az úgynevezett Sokol-palotában ünnepélyes keretek közt fogadják a győzedelmes szerb katonaságot. Itt van, hogyan is írt erről Miroslav Krleža horvát író, a pécsi királyi tiszti iskola kibukott diákja, tehát bukott katonatiszt: „Kis városunkból néhány napja észrevétlen eltűnt a Monarchia, amit a mi nagyra becsült polgártársaink közül senki sem vett észre, hogy nincs itt.” A részeg tömegben több magas rangú tisztségviselőt és főtisztet láttam, akik tegnap még az Osztrák–Magyar Monarchiát a lojalitásukról biztosították, levajazva és kaviárral bekenve kicuppantak az osztrák császár segge lyukából, hogy a szerb királyféleség aranyerét becélolva, mint egy galandféreg, újra beágyazzák magukat. Berhtold, a horvátok túlbecsült nép, az önértékelésükről jobb nem is beszélni. Hivatalosan nem a horvátok voltak a legmeghatódottabbak a halálom híre kapcsán, kérem szépen, és élen jártak – a merényletemtől indítva – a szerbek elleni pogromokban, akik a Monarchiának ugyancsak ártatlan polgárai voltak? Ott láttam a megrészegült tömegben a zágrábi árulók és csicsás párjaik közt Slavko Kvaternik alezredest – zum k. u. k. Generalstab zugetheilter Oberstleutnant der k. u. k. Infanterie –, hogy egy sarokban szégyentelenül udvarol Simonović szerb ezredesnek. Ismerem, természetesen, ennek a gazember Kvaterniknak a szolgálati szabályzattal szembeni lazaságát. A *Monarchia titkos törvényével* összhangban a császárnak és a trónörökösnek volt egy olyan idióta kötelezettsége, hogy főhadnagytól felfelé minden főtiszttel személyesen meg kellett ismerkednie. Ennek a célja – a *Monarchia titkos törvénye* szerint – a Habsburg-ház iránti tiszti hűség erősítése. Menynyire naiv és hamis a titkos törvénynek ez a rendelete, amellettt ábrándosan túlértékeli a tiszteket, főleg a szláv származásúakat. Vegyük csak Kvaternik Oberstleutnant esetét. Ez a beteges ambíciókat tápláló ember több alka-

lommal is – amiről a titkosrendőrség jelentése is tanúskodik – megpróbálta lefizetni a lyukamat őrző huszárokat, hogy őt beengedjék. Micsoda hülye! Nagyon is jól tudhatta, hogy tábornok alatt olasz, zsidó és szláv származású tiszteknek az én lyukam környékére jönni is szigorúan tilos volt, mégis többször sikertelenül próbálkozott. Ilyen a szláv lelkület! Simonović ezredes – aki legalább annyira hülye, mint Kvaternik alezredes, ha még nem jobban – annyira elment az eszétől azon az alkohalmámoros novemberi éjszakán (vagy csak elfelejtette), hogy Herr Oberstleutnant Kvaternik fél Belgrádot felkóttette a város osztrák–magyar megszállása idején. Főleg az öregeket, a nőket és a gyerekeket. Lehet, hogy mégis hibáztam az olaszok és a magyarok megítélésében. Meglehet, hogy mégis a szlávok törték ki a nyakunkat! Hányynom kell ezektől a szlávoktól, főleg az ilyen Kvaternik-féle galád férgektől. Berhtold, kérem, vigye a tekintetét egy kicsit jobbra, úgy 1941-re, majd lát ott maga egy marsallt (sic!). Kvaterniket operettjelmezben, a Független Horvát Köztársaság fegyveres erőinek véres főparancsnoki szerepében. Ezért a banánköztársaságért veszítettünk el, mi németek, még egy háborút. Az igazsághoz tartozik azért, hogy az Olaszországgal kötött eszelős szövetség is oka volt a háborúvesztésnek. A tapasztalat rögös útja minket, németeket, semmire sem tanított meg. Összszövetkeztünk az olaszokkal – a fasizmus kiötlőivel –, de Nürnbergben csak nekünk volt vesszőfutásunk, az olaszok – a sztereotípiáknak és a jó marketingtevékenységüknek köszönhetően – immár ki tudja hányadszor, ismét olcsón megúszták. Ezt a vereséget követően már nem hiszem, hogy háborúzhathatnánkunk támad valaha is. De ha egyszer mégis laposra akarjuk magunkat veretni, nem kételkedek benne, hogy az olaszokkal fogunk majd ismét szövetségelni. Ami pedig Kvaternik bűnös hajlamait illeti, azok a Független Horvát Államban tudtak csak igazán kibontakozni. Azt a számára épp a Péter nevű szerb királyfeleség tette lehetővé, mivel Kvaterniket az első világháborút követően – ahelyett, hogy falhoz állíttatta volna, vagy még jobb lett volna, ha felakasztatja – ezredesi nyugdíjat adott, hogy a volt Oberstleutnant ne szűkölködjön a Péter jugoszláv királyfeleség Sándor nevű fia elleni többéves merénylet-előkészítés folyamatában.

Igen, igen, Berhtold, igazam volt, hogy megbocsátottam Principnek. A szlávok, főleg a szerbek és a horvátok – no de a többi sem jobb, semmiel – muszáj, hogy öljenek, ez a faji jellemzőjük, ezért volt Princip is kényszerpályán. Ha nem akad egy német király vagy trónörökös, akkor megelégszenek a sajátjuk leölésével is, mint tették azt ezerkilencszázháromban, amikor a legkegyetlenebbül lemészárolták Sándor királyt és feleségét, Draga Mašint.

De ha már nincsenek koronás fők a közelben, ugyanolyan hévvel kezdik el leölni egymást, csak nézzük meg ezerkilencszáznegyvenegyét, majd ezerkilencszázkilencvenegyét.

Így már minden világos.

Amikor az úgynevezett Független Horvát Állam csúfosan megbukott, ez a Kvaternik olyan álnok volt, egy pillanatig sem teketóriázott, hogy tiszti szolgálatait és gonosztevőit tapasztalatát felajánlja az új (kommunista) hatalomnak, ami pedig a legabszurdabb, hogy az új hatalom készségesen el is fogadta volna, azzal a kikötéssel, hogy Kvaternik elégedjen meg a felkínált vezérezredesi ranggal, feladva a marsallit, amelyre őtelhetetlensége igényt tartott. Volt már nekik akkor egy marsalljuk. Emiatt, egy kis huzavona után, Kvaterniket kivégzik. Nem az elkövetett bűntettei miatt, hanem a pofátlanságáért. Ezzel a megkésett kivégzéssel a kommunisták (feltételezem, véletlenül) jó szolgálatot tettek a majdan létrejövő Horvát Köztársaságnak, amely – lássuk csak, mikor is... ezerkilencszázkilencvenegyben – mint a hamvából újjáéledő fönix támadt fel, szerintem a joggal felperzselt Jugoszlávia hamvaiból. Ha a kommunisták nem lövik le, akkor Kvaternik lett volna – immár fő-tábornagyi rangban – a nemzeti gárda, majd a horvát katonaság főparancsnoka, függetlenül attól, hogy akkor töltötte volna épp a százharmincadik életévét, és egyáltalán nem az lett volna a fiatal horvát demokráciának az érdeke. Mi több, ha Kvaternik valamilyen posztot kinézett magának, nem volt olyan erő – a golyót kivéve –, amely megakadályozhatta annak a posztnak a megszerzésében. No, most már eleget ócsároltuk a horvátokat. Térjünk át a szerbekre. Kérdem én, vajon miben reménykedett az a banda? Mit várhatott a történelemtől ez a tákolmány-királyság, amelynek az uralkodója, az a Péter nevű királyféleség John Stuart Mill-kéziratokat fordított, és személyes jó barátja volt az anarchista és istentagadó Bakunyinnak. A monarchiaellenes írások fordításának szünetében ez a Péter nevű majdnem-uralkodó arról ábrándozott, hogyan tudná újra létrehozni Dušan cár mitológiai birodalmát, miközben a Belgrád központjában lévő udvarát, rozzant vityillóját sem tudta rendbe tenni. Szerbiában minden hatalom Apis ezredes kezében összpontosult, akinek a (Fekete)keze még Szarajevóba is elért, összekuszálta a kezemben lévő szálakat. Péter és Apis szépen együttműködött. Péter álmodozott, Apis pedig megvalósította az álmait. El kell ismerni – katonai értelemben – Apis főparancsnoklásával és Péter uralkodása alatt, nem kis sikerei voltak Szerbiának. A balkán háborúkat követően – amelyek megajándékozták a világot az etnikai tisztogatás ötletével és gyakorlatával – Szerbia határai kitolódtak, eddig csak a vak dalnokok regéiben létező, a Dušan cári birodalom határáig. A szerb látszatsikerek, ezek az előrelátható látszat-

eredmények, a Monarchia szláv alattvalóit, leginkább a horvátokat, teljesen felajzották. Nincs nekem addig sem nyugalmam, sem bűnbocsánatom itt a tisztítótűzben, Berhtold, amíg ezeket a szerbeket és horvátokat teljesen ki nem verem a fejemből, jegyezze meg, hogy mit mondtam. Mint egy asztrális kullancs lógnak a lelkem belső bugyrán ezek a horvátok a szerbekkel együtt, tépnek és gátolnak, hogy túltegyem magam a rossz emlékeken – miközben megtartom önazonosságomat, a lélek mélyének azt a picike pontját, ahogyan Eckhart mester tanította – hogy végre feloldódjam a végtelen isteni kegyelemben. Megbocsátottam már nekik mindent, nem hibáztatom őket, de mégis, minden hiába. Teljesen bitorolják a lelkemet. Az egyik banda lesből figyel és minden évben újra és újra lemészárol, a másik meg úgy tesz, mintha állandóan gyászolna, miközben mind a kettő attól fél, hogy eltűnnek a föld felszínéről, ha már egyszer nem foglalkozom velük, ami csakis abban a szerencsés esetben történhetne meg, hogyha valami csoda folytán egyszer csak megállna az agyam. A horvátok és a szerbek a belőlem erőszakkal kicsikart, velük foglalkozó gondolataimra alapozzák az egzisztenciájukat, és erre építik a nemzeti önazonosságukat. Azt is hihetnénk első pillantásra, hogy az én képzeletem gyermekei, de szerencsére nem azok. Gondoskodnak ők magukról. Kinyílt a csipájuk, és az abból kipotyogó anyaggal töltötték ki a létezésük alapjait. Ha nem gondolnék a szerbekre, akkor eltűnnének a horvátok – és ez igaz fordítva is –, de ezek a népek kitörölhetetlenek az agyamból, kioperálhatatlanok, ha érti, hogy mire gondolok. Mi németek még aránylag jól jártunk, igaz, nem a politikai bölcséletnek, hanem az isteni gondviselésnek köszönhetően, mivel a horvátokat katolikussá tette, míg a szerbeket meghagyta óhitűnek. Ha nem lenne ez a megkülönböztetés – látszatmegkülönböztetés, miközben valójában csak úgy látszik, hogy léteznek a szerbek és a horvátok is – arra fizettünk volna még csak rá, mi németek. Enélkül a szerbek és a horvátok egy nemzet lennének, nem lenne más választásuk – mindegy, hogy szerbnek vagy horvátnak, esetleg valami másnak neveznék őket – és olyan katyvaszt csinálnának, amilyent el sem tudunk képzelni. Elég csak arra utalnom – amennyiben a mindenható kevésbé lett volna figyelmes a német néphez –, hogy a Habsburg Birodalom már 1784-ben tönkremehegett volna, a szlávok kénye-kedvének kitéve. Lehet – felületesen szemlélve –, hogy az a tönkremenetel jobb lett volna, a haláltusa abban az esetben gyorsabb, és az általános romlás fő okozói – a romantikus költők, írók és zenészek – nem kerülhettek volna abba a helyzetbe, hogy zavartalanul mérgezzék a lelkeket. A szlávok fütyülnek a költőkre, filozófusokra és zenészekre. De nemcsak fütyülnek, hanem ha alkalmuk van rá, tömegesen semmisítik meg őket. És igazuk van! Ebben rejlik a szláv faj vitalitása. Egy

fenét verték volna meg az oroszok a Wehrmachtot és masíroztak volna be Berlinbe, ha Sztálin időben és kíméletlenül le nem számol az orosz költőkkel, írókkal és filozófusokkal. Őszintén szólva, mi magunk vagyunk a bukásunk előidézői. Ha nem lettek volna a német és osztrák romantikus költők, filozófusok és zenészek, ha nem lettek volna a szerbek, sem a horvátok, a csehek, a szlovákok, a magyarok, a románok és esetleg még az oroszok sem, legalábbis nem ilyen vészterhes formában, akkor talán... Ez nem az ázsiai nomád népek felvonulási kavalkádja, jegyezze meg, Berhtold, ez itt nem egy ázsiai sztyeppe, hanem a bécsi Nemzeti Könyvtár. Érti most már, miért idéztem Szent Ágostont? Belátja, hogy ami ezerkilencszázti-zennégyben velünk történt, az csak ezután fog bekövetkezni, és az, ami majd csak ezer év múlva lesz, az már itt most történik. Nem érti? Nem csoda. Én sem értem, de nincs miért kételkedni benne. Végül, Berhtold, ha nem lettek volna – mint ahogyan nem is hiányoztak – a német és osztrák költők, filozófusok és zenészek, akkor az olaszok nagy slamasztikába keveredtek volna, mert soha nem értek volna el ilyen ragyogó sikereket a politikai marketing terén. Mert, kérem szépen, ki más emelte volna az olaszok népszerűségét elérhetetlen magasságokba, ha nem a német és osztrák költők, filozófusok és zenészek, akik nem sajnáltak sem időt, sem pénzt arra, hogy eljussanak Rómába, Nápolyba vagy Firenzébe. A legutolsó müncheni, berlini vagy bécsi firkászok is – a paradicsomturizmus korai előőrseként – sajnálatos példáját követve a nagy német és osztrák filozófusoknak, költőknek és zenészeknek, tömegesen tódultak Itáliába, Nápolyt látni és meghalni, hogy ezt követően versengjenek, ki fog közülük csöpögösebbet és nyálasabbat írni Olaszországról. Hagyjuk most a firkászokat. Ők is – hozzánk hasonlóan – csak járulékos veszteségét képezik a német szellemi élet nagyságainak. A nagy Goethe is (úgymond) többször elzarándokolt Olaszországba, hogy – az európai közvélemény kárörvendezése közepette – botrányosan lelkesedjen egy-egy romhalmaz felett. Berhtold, ha figyelmesen megnézi, a történelem foszló szövetén alig észrevehető, de elszakíthatatlan szállal kapcsolódik egymáshoz Goethe lelkesedése az antik romok felett és Drezdának, valamint Berlinnek a későbbi romhalmazzá tétele. Az a nép, amelyiknek a szellemi vezetői lelkesednek a romokért és a törmelékért, megérdemlik, hogy a városaik úgy is végezzék, írja fel, Berhtold, és ajánlott postával küldje el a Bundestagnak. Az egész XIX. század folyamán Ausztria és Németország csak úgy visszhangzott a sóhajoktól – Ahh, dél! ohh, Colosseum! Ehh, Via Apia! Ohh, Cicero! Ahh, Dante! Ohh, a zene! Ahh, a bor! – annyira lihegték és vinnyogtak, hogy tisztességes ember előbb gondolt arra, hogy a költő, a filozófus és a zenész urak valami olasz kurván élveznek el, minthogy verset vagy

bármiféle szimfóniát írnak. A közelmúltban egy bizonyos Joachim Keller (nézzen utána, hogy ki ez az illető) teljesen véletlenül, a toscanai prefektúra levéltári anyagát kutatva fedezte fel, hogy miért is volt Itália olyan vonzó a német és az osztrák művészeknek. „Még Winckelmann és Platen idejéből” – tudósít Keller (nem tudom, milyen okból, horvátul) – „a meleg testvérek Európa északi részéről itt felszabadulhattak, mivel az olasz törvények, az Európa többi részén érvényes joggyakorlással szemben, nem büntették a férfiak közti szerelmet. Sok művész, aki ezt az új Árkádiát benépesítette, poétikus vagy képi formában olyan csábító jelzéseket küldött át az Alpok csúcsain hőn szeretett hazájába, hogy azzal megfogant a szexturizmus egy korai formája Liguria partjainál, Kapri és Szicília szigetén.” A szexturizmus, Berhtold, sok mindent megmagyaráz. Csak emlékeztetem Nietzschére, akinek a fejébe került az Olaszország iránti szerelem. A szerencsétlenje egy lovat ölelve, gyalázatosan fejezte be a pályafutását. Azt is nyilvános helyen! Manapság ez már büntetendő, de annak idején nagy divatja volt. Hogy annak a felfuvalkodott magántanárnak a fejében valami nincs rendben, azt már akkor megállapítottam, amikor felületesen átfutottam az ő saláta-irományait, ahol minden esetben, ahová azt kellett volna írnia, hogy a *trónörökös*, hibásan azt írta – *az emberen túli ember*. Nietzschéről még, majd ha eljön az ideje, beszélünk. Lesz még szó Wagnerről is, mert ez a két úr egy pár, mint Pat Garrett és Billy, a kölyök. Ha annak idején a titkosrendőrség időben foglalkozott volna ezzel a két gyanús alakkal – amit feltétlen meg kellett volna, hogy tegyen – nem kellene akkor most így nekem velük bíbelődnöm, és nem kizárt, hogy még mindig élnek. Mindig is gyanítottam, hogy az Osztrák–Magyar Titkosrendőrség teljességgel hasznavehetetlen, de csak a közelmúltban kaptam betekintést a valódi – európai mércével minősíthetetlen – dicstelen reputációjába! Annak kiderítése, hogy a megboldogult unokabátyám, Rudolf főherceg, melyik színésznőt dugja, az olajozottan ment, de leleplezni a Monarchia valódi ellenségeit, arra már nem volt alkalmas. Hogy kinyomozzák, ki akarja a nyakamat törni, arra, feltételezem, nem is gondolt a titkosrendőrség, de én már akkor is elégedett leszek, ha a végén kiderül, hogy az ügynökei legalább *tudatosan* nem voltak a személyem elleni merénylet előkészítésébe belekeveredve. Hangsúlyozom a *tudatost*, mert *öntudatlanul* mindenki benne volt. Nemcsak az Osztrák–Magyar Titkosrendőrség, hanem az egész világ. Lehet, hogy – természetesen öntudatlanul és akaratán kívül – leginkább azok voltak belekeveredve, akik a legjobban szerettek és a legjobbat akarták nekem. Így van ez, Berhtold. A világ szövete tele van olyan szálakkal, amelyek úgy tűnnek, mintha egymáshoz nem is lenne közük! Mindez reménytelenül szövevényes. Vegyük példának az én bizalmi barátomat, a német

Vilmos császárt. Kevesen utálták úgy a munkásosztályt és a forradalmat, mint Vilmos császár, és mégis a világ proletariátusának a felemelkedésért és a világforradalmukért kevesen tettek annyit, mint éppen ő. Ferenc József nagybátyámhoz hasonlóan Vilmos császár is populista volt – nem mintha a porosz és a német harciasságot serkenteni kellene –, mégis állandóan dicsőítette a háborút, és hősregéket zengett a német fegyverek dicsőségéről, a német lovagokról, de álmában sem jutott volna eszébe, hogy háborúba keveredjen. Nem mintha pacifista lett volna – isten őrizzen –, hanem azért, mert jól tudta, hogy Németország elveszítené a háborút, a koronája is rámenne, és még lehet, hogy a feje is porba hullana. Honnan tudhatta, teheti fel a kérdést, Berhtold! Egyszerűen onnan, hogy már a vereségek is ezt csiripelték. Az a rend, hogy Németország elveszíti a háborút, mégis újra és újra újakat robbant ki, mert a német tábornokok és katonák nem győzni mennek a háborúba, hanem harcolni. A harc a fontos és nem a győzelem, minél több katonát leölni, minél több várost lerombolni, mindegy, hogy idegent vagy németet – ez lenne legrövidebben megfogalmazva a német katonai doktrína, amelyet – a ceri ütközet óta – átvett a szerb katonaság is, hogy végül – alig megváltoztatva – igazán dicstelen módon az olimpiai játékok jelmondatává váljon. Hol is álltam meg? Igen, Vilmos császárnál. A német tábornokok, akik békeidőben tömegesen haltak bele az unalomba és a szifiliszbe, nyilvánosan is „szégyellős Vilinek” nevezték a császárt. Hogy miként nevezték szűk körben, jobb, ha nem is említem. Elegendő, ha azt mondom, hogy a „beszari” még a legenyhébbek közé tartozott. Érthető, hogy ez a császárnak nem tetszett, ezért – az ellenem és a Zsófiám ellen elkövetett merénylet után közvetlenül – nem akarta tovább túrni a vezérkar sértéseit, mindenkinek hadat üzent, aki csak háborúzni akart Németországgal. És ezt ők is akarták. Miért is ne akarták volna? Aki háborút akar nyerni, az Németországgal háborúzik. Ez nem azt jelenti, hogy a nagy világegés kirobbantásának felelősségével Vilmost terhelem. Nem. Távol álljon tőlem. Vilmos, ahogyan mondtam, nem akart háborút, de háborúzni akartak a forradalmárok és a monarchiaellenes erők – egyedül csak nekik kellett a háború – akik megtalálták a módját, hogy kirobbantsák és a felelősséget a németekre és az osztrákokra hárítsák. Nem állítom, hogy a német vezérkarban voltak árulók. Még véletlenül sem. Egyszerűen olyan a világ rendje, hogy a gonosztevőket a tettük végrehajtásában leginkább az áldozataik segítik. Hasonlóan, mint ahogyan a valószínűség-számítás a leghetetlenebb dolgok megvalósulását mozdítja elő. Így működik a történelem. Például: a nagy világegésben a német hadsereg, a szokásoktól eltérően, megverte az oroszokat, de abban a döntő pillanatban, amikor a német csapatok már elérték Moszkva külvárosát, Vilmos

császár teljesen megmagyarázhatatlan okból tűzszünetet hirdet, hogy aláírjon egy időszakos békeszerződést, miközben valójában II. Miklós cár és családja halálos ítéletét írja ezzel alá. És nemcsak az övékét, hanem az Osztrák–Magyar Monarchiáét is, mint ahogyan sok más jó szándékú emberét, dolgokét és jelenségekét. Jegyezze le, Berhtold, majd ha befejezte a jegyzőkönyvet, küldje el Moszkvába. Ha a Szovjet Kommunista Párt politbürojának tagjaiban lett volna egy szemernyi tisztesség és jó ízlés, ami természetesen abszurd feltevés, feltétlen ki kellett volna, hogy adják azt a direktívát, amely szerint az istentelen szovjet ikonosztázok közé, Marx, Engels, Lenin és Sztálin portréi mellé tegyék oda Vilmos császáráét is, mivel az igazat megvallva, többet tett a világforradalom ügyéért, mint a marxizmus–leninizmus klasszikusai együttesen, összesen. Folytassuk tovább, Berhtold. Az Osztrák–Magyar Titkosrendőrség nagyon pikkelt a szocialistákra és kíméletlenül üldözte őket, habár a szocialisták – igaz, hogy ellenségesen álltak a Monarchiához – röhejesek, ha az osztrák és német romantikus költőkhöz, regényírókhoz, filozófusokhoz és zenészekhez viszonyítjuk őket, akikre soha a gyanú árnya sem vetült, hanem ezek a léhűtők még szívesen látott és gazdagon megjutalmazott vendégei voltak a német és (ritkábban) az osztrák udvarnak és kastélyoknak. A szocialistákat és a szociáldemokratákat – sajnos, már túl későn értettem meg – nem kellett volna üldözni, hanem még állami támogatást kellett volna adni nekik. Igen, kérem szépen, Szerbiában egyedül a szociáldemokraták adtak ki közleményt, amelyben elítélték az ellenem elkövetett merényletet. Az összes többi szerb ezt ünnepelte, és még mindig ünnepli. Keresse meg, Berhtold, a *Radničke novine*-ben (*Munkás Lapban*) azt a cikket, fordítsa németre és olvassa. „Amennyiben igaz az osztrák kormány állítása, hogy Belgrádban ötlöttek ki a Ferenc Ferdinánd elleni merényletet, akkor láthatják, milyen szakadékba löktek bennünket az esztelen és felelőtlen civil és mundérba bújt sovíniszták! Ezek az urak az úgynevezett Nemzetvédelemből és a Nemzetvédelem környékéről, a Fekete Kézből és annak környezetéből nem csupán Ferenc Ferdinánd ellen követtek el egy merényletet, hanem egy sokkal gyászosabbat és őrzöngőbbet a szerb nép ellen, mivel az esztelenségük következményét nekünk kell elszenvednünk.” A szerb szociáldemokraták közleménye mennyire emberi, jövőbe mutató és megalapozott, ellentétben az akkor aktuális szerb pátriárka, Gavriilo nyilvános kijelentésével, amellyel druszája, Princip esztelen tettét igazolta. Nem kell, Berhtold, az irattárban turkálnia, a pátriárka szégyenletes kinyilatkozását fejből tudom. „1914. június 28. Vid napja az a nap” – vinnogta a megőrült apát a belgrádi koronázótemplomi (Saborna crkva) szószékről –, „amikor a szerbségnek a nemzeti megmaradásának szorongatottságától vezérelve

meg kellett ölnie Ferenc Ferdinándot Szarajevóban, ezzel is elítélve az Osztrák–Magyar Monarchiát és annak rabláncát, amely a bosznia-hercegovinai szerbeket szorongatja. Mindemiatt és a patriotizmustól vezérelve, a szerb nemzet meggyújtotta annak a bombának a gyújtószinórját ezzel a néhány lövéssel, amelynek robbanása az egész Európát magával fogja ragadni.” Most ezek után mondja nekem azt valaki, hogy a szociáldemokraták ateisták! De inkább legyenek hatványozottan ateisták, hogyha némely vallási vezetők inkább ehhez az óhitű Gavrilóhoz hasonlíthatók. Akkor az ateizmus becsület dolga. Lassan veszítem a ritmust, ezért a szerb szociáldemokratáknak a tiszteletet a lábjegyzetben szeretném megadni, mi pedig folytatjuk.^{***} Bizton állítom, Berhtold, hogy Isten létezésének legfőbb bizonyítékai az ateisták. Mivel, figyelje meg, Berhtold, ha mindenki hinne Istenben, akkor Isten nem is létezne, mert mindaz, amiben az emberek egyetértenek, az nem létezik – ha a véletlen folytán mégis –, akkor az biztosan a semmibe vész vagy valami még rosszabba torkoll. Éppen ezért keverte meg a jóisten a nyelveket. És mindez úgy-ahogy rendben is volt mindaddig, amíg – előbb a német, majd a többi nyelv is – nem került a romantikus költők és filozófusok markába. Az isteni igazságot a bukott szocialisták az ösztöneik és az étvágyuk alapján kezdték el szabni. Csak több pénzt, több kenyeret, több sört és több kolbászt szerettek volna, és a Monarchia akkor tett volna jót, ha az igényeiket kielégíti. A nagy német írók pedig már a Habsburgok fejét követelték. Elsőként a Szellemet támadták meg, és ezt a szellemiség ellen vívott hadjáratukat nem ellenezte sem a pápa, sem a bíborosok, sem a püspökök, tisztelet a kivételnek, ha egyáltalán volt olyan. Feltételezem, hogy – Ferenc József nagybátyámhoz hasonlóan – az egyházi előljárók is félték a nemzetközi közvélemény kedvezőtlen fogadtatásától. Berhtold, ez a romantikus banda visszavetett bennünket a nyelvkeveredés előtti időkbé, Szodomába és Gomorába, Babilonba – elhomályosítva látásunkat az úgynevezett haladás hazugságával. Beismerem, hogy időnként még én is felültem a meséiknek, habár – ami egyébként is köztudott – egy fityinget sem adtam a kultúrára. Egészen pontosan a kultúrát – a Monarchiában uralkodó türelmi szellemben – csak kínkeservesen viseltem el. Ezt a végzetes hibát még egyszer nem követném el. Ha vissza lehetne (meglehet, hogy igen?) az időt forgatni, én is úgy csinálnék, mint Sztálin. Kivégeztetném – talán mégsem kellene ennyire beleme-

^{***} Tisztelet és dicsőség a szerb szociáldemokratáknak – mindegyikőjüknek –, akik elesetek a hadműveletek első hónapjaiban, mert a szerb katonaság vezérkara azt a parancsot adta ki, Apis utasítására, amelyet Péter király is aláírt, hogy Dimitrije Tucovićyal, a szerb szociáldemokraták vezetőjével az élen a Szociáldemokrata Párt minden tagját fegyvertelenül sorozzák be a front első vonalára.

legednem –, bebörtönöztetném ezeket az osztrák–német reményébresztő költőket, filozófusokat és zenészeket. A félelemmel itatnám át őket. A valódi értékükre hoznám a dolgokat. Főleg a zenészeket. Nem ássa alá semmi sem annyira az alkotmányos és törvényes rendet, mint a zene. A szocialista tintanyalók gallérját könnyen el lehetett kapni – aminek a gyakorlatát, sajnos, csak ritkán alkalmaztuk – a kimondott vagy a kinyomtatott szavaiért, és lecsukhattuk, de hogyan fogd el azt a felforgató üzenetet, amelyet a zenébe rejtenek, az előadás pillanatában jön létre és már el is tűnik, és amelyik a lélek legeldugottabb és legsötétebb szegleteit célozza meg. Igaza volt annak az antik filozófusnak, aki azt mondta, hogy a kezdeti kis hiba a végére nagy hibát eredményez. Ha a titkosrendőrség tisztviselői olvasták volna Platónt – mert nem olvasták, mert egész nap a Burgtheaterban lopták a napot, a színésznők körül legyeskedve –, akkor felfigyelhettek volna *Az államnak* arra a fejezetére, ahol a nagy filozófus megkövezi a zenei újdonságokat. Olvassa, Berhtold, azt a fejezetet, majd tegye lábjegyzetbe, nehogy összekeveredjenek a gondolatok, hogy melyik származik tőlem és melyik Platóntól, nehogy halálom után legyenek plagizálással megvádolva.^{†††} Platóntól ezeket a mondatokat kellene arany betűkkel beírni a Monarchia titkos törvényébe az elavult és nagymértékben embertelen rendeletei helyett, amely szerint a trónörökös rangon aluli (unstandesgemäß) házastársától származó gyerekek – amennyiben a házastárs nem elégíti ki a nemesi vérvonal magas követelményeit – nem tarthatnak igényt az örökségre, a rangon aluli, morganatikus (micsoda undorító kifejezés) feleségnek nem jár a császári és királyi tiszteletadás, csak a férjével közös, alattomos leöletés, ez az, amit az én Zsófiám meg is kapott. Ezt is nekem köszönhette, mert a szarajevói útra, a jó szándékú figyelmeztetések ellenére, hogy ne menjek Vid napján a medvebarlang tornácára, mégis nekivágtam az útnak, hogy Zsófia útközben, távol a bécsi hivatalos tekintetektől, megkaphassa a császári és királyi tiszteletadást. Hiúság vására! Ha valakinek az a sorsa, hogy megöljék, akkor a szerettei még csak

^{†††} Az állam gondozóinak arra kell vigyázniuk, hogy óvatlanul káros elferdülések ne támadjanak, és mindenkifelett azon őrkdjenek, hogy a testi és zenei nevelés terén ne történjenek a megállapított rendet felborító újítások, hanem a hagyományt lehetőleg híven megőrizzzék, attól félve, hogy valaki ezt mondja: „...*az olyan dalt dicsérik legjobban a népek, mely a legújabbként jár körben dalnokok ajkán*” – még könnyen azt hiszik, a költő ezen nem annyira új éneket ért, mint inkább új dalformát, s ezt még dicséri is. Márpedig az ilyesmit nem szabad helyeselnünk, sőt felteteleznünk sem. Óvakodnunk kell ugyanis a zenei formák újító megváltoztatásától; ezzel mindent kockára teszünk, mert ha valaki a zenei formákat módosítja, ez kihat az állam legfőbb törvényeire – ezt tanítja Damón, s ezt vallom én is. (Platón: *Az állam*, ford. Jánosy István.)

löknek rajta egyet. Érti most már, Berhtold, hogy mire gondoltam, amikor azt mondtam, hogy gyakran öntudatlanul azok viszik az embert a romlásba, akik őt a legjobban szeretik? Érti? Sehr gut! Folytatjuk! Ismerve feleségem ragaszkodó természetét, az sem lepett volna meg, ha Zsófia – látva halálos sebemet – szándékosan állt volna a Potioreknak szánt golyó elé. Nincsenek ma már ilyen nők. Lehet, hogy soha nem is voltak. Meglehet, hogy Zsófia sem volt olyan. Habár életünkben azt követelte néhányszor – amennyiben én hagynám el előbb a földi létet –, hogy máglyán égessék el velem, mint az indiai maharadszák özvegyét, a feltétlen női hűség példájaként. Ezt, logikus, szigorúan megtiltottam neki – nem annyira a nemzetközi visszhang, mint – a régi jó katolikus szokások miatt. Nálunk, katolikusoknál csak az eretnekeket égetjük el. Ha pedig már megint Sarajevónál tartunk, a merénylet legnagyobb melléfogásának azt tartom, hogy Potiorek túlélte. Felségárválással vádolom Potiorekot? Benne volt-e az összeesküvésben? Dehogy! Egyszerűen az az ember számomra ellenszenves volt. Ez minden. Ön is ott volt, Berhtold, a temetésemen Zsófiával? Nem? Talán jobb is, hogy nem. Ocsmány egy szertartás volt, ami mintegy előjele volt a Monarchia közelgő bukásának. Igaz, jómagam sem vettem részt a szó valódi értelmében a ceremónián – még lábadoztam a sokktól, amit az elhalálozásom okozott –, amelynek iszonyatáról és szörnyűségéről több mérvadó dokumentum is beszámol. Hajoljon le, Berhtold, ezen a golyó ütötte lyukon kukucskáljon be és olvassa el, mit ír ott, azon az oldalon Rebecca West, az a halálos, szerbbarát bacilushordozó a könyvében, a *Fekete bárány és a szürke sólyom* címűben (mennyire szar cím) arról a temetésről, mint egy aránylag tisztességes úri hölgy, aki ha temetésről van szó, objektívnak tekinthető. Kérem, az idézetet ne tegye lábjegyzetbe. Maradjanak csak itt, hadd olvassa mindenki. „Az örületen kívül” – írja Rebecca West – „semmi mással nem igazolható a Montenuovo herceg által szervezett, fejtetőre állított temetés. Egy ilyen embertől elvárnánk, ha olyan helyzetbe kerül, hogy egy házaspár végtisztességét kell megadnia, akikkel éveken át együttműködött, akkor arra különösen kiemelt figyelmet fordít. Ehelyett a szertartást úgy szervezte meg, hogy az minden részletében méltánytalan volt. Úgy irányította a vonatot, amelyik szállította őket (itt ő császári és királyi felség önre és a kedves nejeire gondol), hogy késsen, és éjszaka érkezzen meg. A vontatószerelvény vérben úszva érkezett meg, mert útközben elgázolt egy vasutast. Már az elején két dolgot meg kellett változtatnia Montenuovónak. Parancsba adta, hogy az új trónörökös, Károly főherceg ne legyen ott a vonat érkezésekor, de a fiatalember követelte, hogy ott lehessen. Hasonlóképp megpróbálta megakadályozni, hogy Chotek Zsófia koporsója a császári kápolnában legyen a temetési szertartás alatt a

férje mellett, de ezzel Ferenc József nem értett egyet. Azonban mégis elkönyvelhetett néhány sikert. Zsófia koporsóját egy alacsonyabb emelvényre helyezték, hogy kiemeljék alacsonyabb rangját. A főherceg koporsóján ott volt társadalmi szerepének minden jelvénye, a feleségén pedig csak egy pár fehér kesztyű és egy fekete legyező – ami az udvarhölgyek ismertetőjegye.” Ez örület, Berhtold! Rebecca West jó kifejezést használt a történetekre, de még a halálunkat megelőző időszak történéseire is, amelyek azt valójában előidézték. Az örület nagyságától megszállott, kisagyú emberek okozták a Monarchia vesztét, és az enyémet is. Egy szláv megöl, egy olasz meg eltemet – miközben szemérmetlenül megaláz –, ilyen mélyre süllyedtünk mi, Habsburgok. Egy monarchia nagyságát – ezt írja fel, Berhtold – nem vízszintes, hanem függőleges skálán mérik. Egyáltalán kitől ered Bosznia-Hercegovina annexiójának ötlete? Az biztos – történelmi források tanúsítják –, hogy nem tőlem. Hogy őszinte legyek, nem emlékszem már, milyen állásponton is voltam ennek kapcsán – meglehet, hogy nem is volt álláspontom –, de most már látom, hogy az katasztrofális hiba volt. Aránylag könnyű volt megszállni Bosznia területét, viszont lehetetlen volt meghódítani és germanizálni a poshadt bosnyák felfogást és leigázni a renyhe bosnyák szellemet. Az elvártaknak épp az ellenkezője következett be. Bosznia-Hercegovina elhamarkodott anektálása nem tette nyugatiasabbá Boszniát, hanem az Osztrák–Magyar Monarchiát tette keletiesebbé, ami nem kerülte el Bismarck német kancellár figyelmét sem, aki joggal mondta azt, hogy Ázsia a bécsi Ringstraße-n kezdődik. Mindez nem történt volna meg, ha a német és osztrák költők, filozófusok és zenészek – nemcsak büntetlenül, de még zavartalanul is – a Monarchia alattvalóinak lelkébe nem hintik el az ármány magvát. Keresse meg, Berhtold, a nagybecsű Rüdiger Safranski *Romantizmus*ról írt tanulmányát, amely, ha nem csal az emlékezetem, kettőezer-hétben jelent meg a Carl Hansen Verlag kiadásában. Nem kell félni a frissességétől! Olvassa el, mit ír a hatodik oldal utolsó fejezetében.

Itt van, felség, a következőket írja: „Még mindig Novalis definíciója a legjobb a romantika meghatározására: »A világot romantizálni kell. Így találjuk meg ismét az eredeti értelmét. Ha a közönségesnek magasabb értelmet, a megszokottnak titokzatos külsőt, az ismertnek az ismeretlen méltóságát, a végesnek a végtelen látszatát kölcsönzöm, romantizálom azt.«”

Ez a Safranski mintha szó szerint engem idézett volna! Mit csinált eközben a császári cenzúrahivatal? – természetesen fel akaratlanul is a kérdést. Hogyan történhetett meg, hogy szórszálhasogató figyelmét elkerülte, hogy a szifiliszben megbomlott Novalis irományai már nem is irodalom, hanem fekete mágia? Ki volt az, aki ennek a kéjenc Novalisnak megen-

gedte, hogy a közönségesnek magasabb értelmet, a megszokottnak titkoszatos külsőt, az ismertnek az ismeretlen méltóságát és a végesnek a végtelen látszatát adja? Senki nem vette észre, hogy Novalis, úgymond a titkosrendőrség orra előtt állítja a feje tetejére a dolgokat, amivel a Monarchia alkotmányos és jogrendjét ássa alá? Novalis, a hozzá hasonlókkal és a tőle még rosszabbakkal nemcsak nem volt meggátolva visszásan ható tevékenységében, hanem még dicsérve és jutalmazva is volt. Nem tudták a cenzor urak, hogy a (nemrég még) nagy Goethe szerint a romantika fertőző betegség. Vagy a cenzorok is minden bizonnyal – a tripper és a szifilisz mellett – ezzel a förtelmes betegséggel is meg voltak fertőzve, ami nem csoda, ha figyelembe vesszük, hogy elő sem bújtak a bécsi Operából és a Burgtheaterből, azon szégyenteljes épületekből, ahol az alja nép gyülekezett, akik valójában Bécs romlását idézték elő. Még valahogy talán meg is érteném a császári cenzorok megbocsáthatatlan hanyagságát, amennyiben Németországban és Ausztriában nem lett volna legalább egy hithű katolikus művész. De a nagy Goethe mellett ott volt – a szerintem még nagyobb – Schiller, aki a pusztai fohász hangján figyelmeztetett a romantikusok botor beszédjének végzetességére. Keresse meg, Berhtold, azt a részt és olvassa fel szó szerint, mert megengedhetetlen, hogy Schillert csak emlékezetből idézzük.

„Miután a polgári rend szorító béklyójától megszabadul” – felség, Schiller így írja –, „előbukkan a nyers, ellenőrizhetetlen ösztön, és visszafoghatatlan dühvel siet annak állati kielégülését keresni.”

Berhtold, a dolgok így állnak! Engem nem csupán egyszerűen megölték. Rituálisan a szocializmus lidércének, az emberi jogok és más divatos sallangok és froklik miatt áldoztak fel, csupán azért, hogy ez a szentség kiélhesse állati ösztöneit, és zavartalanul kielégíthesse az alfele vágyait. Ez tehát a személyem ellen elkövetett merénylet háttere és egyúttal az első világháború kitörésének igazi oka. Rüdiger Safranski is ezt vehette észre, ezért egészítette ki Schiller gondolatát azzal, kérem olvassa, Berhtold, uo. 29. oldal, a hatodik sortól folytatólagosan.

„Valójában nem a szabad embereket nyomta el az állam, egyáltalán nem, inkább mondhatjuk, hogy a vadállatokat tartotta védő- és mentő-őrizetben.”

(Folytatjuk)

Egy különleges eset: Moholy-Nagy László

Náray Éva fordítása

Életrajzi adatai révén Moholy-Nagy László, a nagy avantgárd művész sajátos módon „kötődik” a vajdasági közegehez. 1895. július 20-án született Weisz Lászlóként a Bajától nem messze eső Bácsborsódon, Dél-Magyarországon. Amikor azonban az apa, Weisz Lipót váratlanul Amerikába emigrált, ahol azután nyoma veszik, Karolina, az édesanya fiaival, a kétéves Lászlóval és a hétéves Jenővel előbb Adára költözik nagyanyjához, Engelmann Rozáliához, majd Moholra, ahol az anya fivére, Nagy Gusztáv, a tekintélyes és jómódú ügyvéd fogadja be őket. Karolina hamarosan megszüli harmadik fiát, Ákost is, és a család felveszi a nagybácsi Nagy vezetéknevét. A fiúk Moholon és a közeli Adán járnak elemi iskolába: 1901. szeptember 1-jén Lászlót beíratják az adai zsidó, ún. „izraeli” iskolába. „László már ötéves kora előtt két fivérével együtt Moholra került – a vegyes, magyar–szerb lakosságú gazdag bácskai településre – nagybátyja, Guszti, a moholi ügyvéd, az egyébként egyedül élő agglegény házába. Moholon fejezte be az elemi iskolát, és itt maradt egészen tizennyolc éves koráig, mindaddig, míg be nem fejezte a gimnáziumot Szegeden (a Tiszán). Egyaránt barátkozott szerb és magyar elemistákkal, és kortársaival beszélt szerbül is, talán nem olyan jól, mint Guszti, a nagybátyja, és egészen biztosan nem olyan jól, mint a nagybácsi irodájában az írnok Dušan, a kicsit hajlott vagy inkább kissé púpos szerb fiú. Ez természetes volt, kiváltképp, mert a nagybácsi ügyvédi irodája az ún. Határon volt, azaz a falu központjában, a szerb és a magyar rész között, s mert a nagybácsi egyaránt vállalt szerb és magyar peres ügyeket is”, jegyezte fel Pavle Ugrinov irodalmár.¹

Kalapis Zoltán újvidéki publicista, Moholy-Nagy moholi és adai éveinek kitarató kutatója egy 1924-ből származó interjúban rábukkant a mű-

¹ Pavle Ugrinov, *Staro Sajmište* (Szobrok, képek. Rajzok – dokumentáris próza), *Moholy-Nagy László* (1895–1946), Narodna knjiga-Alfa, Belgrád, 2004. 240–241.

vész azon kijelentésére, miszerint „hat-hét éves korától kezdve rajzol”. Valószínűleg ez az egyetlen vallomás a művész első megnyilvánulásairól, amely kapcsolatba hozható a bácskai városkákban való tartózkodásával. No, mindenesetre nyilvánvaló, hogy a moholi tartózkodás szép emlékeket ébresztett benne, úgyhogy már a szegedi gimnázium dokumentumaiban, első ízben, feltűnik a vezetéknevhez illesztett új előnév: a Moholy. A Moholy-Nagy László aláírás szerepel már a korai, 1917-ből származó képeken is: *Nagy Jenő, a művész bátyja* és a *Sebesült katona* címűn, amelyek a távoli Odesszában készültek, ahová az első világháborúban szerzett sérülése után került gyógykezelésre. Moholy-Nagy 1918-ban tért vissza a háborúból, most már nem Moholra, hanem Budapestre, ahol megpróbálja folytatni tanulmányait, ugyanakkor megkezdí komoly művészeti tevékenységét is – még az év szeptemberében részt vesz a budapesti Nemzeti Szalon kiállításán. Ugyancsak azonnal (már 1918–1919 körül) csatlakozik a magyar aktivisták folyóirata, a *Ma*² köré tömörülő művészek köréhez. Ezt a mozgalmat Kassák Lajos alapította 1916-ban, a folyóirat novemberben indult, s Budapesten jelent meg folyamatosan egészen az 1919 közepén történt betiltásáig. Ezekben az években Moholy-Nagy Kassák közeli munkatársa volt, és szoros barátság fűzi az avantgárd festőknek számító Tihanyi Lajoshoz és Nemes Lampérth Józsefhez (akinek alkotóként rövid időre a hatása alá is kerül), s a többi avantgárd művészhez: Uitz Bélához, Bortnyik Sándorhoz, Petar Dobrovičhoz, Mattis-Teutsch Jánoshoz, Barta Sándorhoz és a többi, *A Tett* és a *Ma* folyóiratok köré tömörülő művészhez. Aláírója a magyar aktivisták közös forradalmi kiáltványának. A sikertelen forradalmat (Tanácsköztársaság) követően a dolgok jelentősen megváltoznak, és Moholy Kassák Lajossal együtt Bécsbe megy, hogy onnan már 1920-ban Berlinbe menjen tovább.³ Itt megismerkedik a berlini dadaistákkal, együttműködik a Sturm csoport baloldali orientáltságú tagjaival, kiállít az azonos nevű galériában, s megismerkedik El Liszickijjal és más orosz konstruktivistákkal... Nem szakítja meg a kapcsolatát Kassákkal, 1921-től a Bécsben újrainduló *Ma* folyóirat hivatalos berlini képviselője. Ugyanebben az évben Kassák és Moholy-Nagy Bécsben megje-

² A folyóirat elnevezése igen inspiratív, hiszen a „magyar aktivizmus” mozgalom kezdőbetűiből keletkezett, de a MA szócskának a magyar nyelvben megvan a maga autentikus jelentése is, hiszen a „mai napot” jelenti.

³ Ilyenformán véget ért Moholy részvétele a magyarországi aktivista mozgalomban, azon jelentős művészeti jelenségek egyikében, amelyek az első világháborút követően Közép-Európában az avantgárd eszmék, projektumok és folyóiratok köré gyűjtötték a művészeket. Így a húszas évek elején Moholy-Nagy László munkái ott vannak a magyar *Ma*, a szerbhorvát *Zenit*, a német *Der Sturm*, a cseh *A pasmo*, a bécsi *Secession* és más akkoriban jelentős folyóiratok címloldalain...

lentetik az *Új művészek könyvét* magyar és német nyelven, a következő évben Moholy-Nagy pedig Berlinben megjelenteti a *Horizont* című albumot az „ipari tájképekkel”⁴, amelyekkel már jelzi a technika és a művészet közötti viszony sajátos, rá jellemző tiszteletét. Ezzel egy időben festi sajátos geometrikus absztrakt képeit... Rövid idő alatt az akkori avantgárd európai művészet egyik legérdekesebb figurájává nőtte ki magát. 1923-ban Walter Gropius építész, a németországi Weimarban működő állami építészeti és iparművészeti iskola, a Bauhaus⁵ alapítója és igazgatója meghívta Moholy-Nagy Lászlót, legyen az intézmény oktatója. A huszonhét éves fiatal művész Johannes Ittent helyettesítette, s pedagógusi tevékenységét a hírneves iskolában tartott bevezető kurzusának professzoraként kezdte. Ezzel egy időben Moholy-Nagy éppen Németországban hozza létre azokat az alkotásait, amelyek a modernista, geometrikus, konstruktivista mozgalom legjelentősebb résztvevőjévé, a fotó műfajában és a fotóművészetben véghezvitt forradalmi újítások kezdeményezőjévé tette...

A budapesti művészeti porondon Moholy-Nagy László mindössze két évet van jelen (1919 és 1920). Ám éppen ez a rövid budapesti periódus rendkívül fontos Nagy művészetében. Kevés az olyan művész, akik alkotói kalandjuk kezdetén olyan biztos kézzel építenek ki egy határozott avantgárd álláspontot s olyan nagyszámú konceptuálisan egyértelmű alkotást hoznak létre, amelyek „fennmaradnak” nemcsak a magyar, hanem az egyetemes művészet történetében is. A magyar aktivista mozgalomhoz való rövid, előjátékszerű csatlakozása, a Kassákkal való kapcsolata, a számos, akkoriban avantgárdnak számító folyóirattal való együttműködése Magyarországon, de a környező államokban is, ahol ugyancsak terjedőben voltak a hasonló avantgárd, aktivista és szurrealista művészeti csopor-

⁴ Saját bevallása szerint az „ipari tájképek” megfestéséhez az inspirációt Moholy-Nagy számára az egyik berlini hídon felállított nagy transzformátorok látványa jelentette.

⁵ Az Állami Bauhaus intézményét a németországi Weimarban Walter Gropius építész alapította 1919-ben. Az iskola programja, amely egyébként a maga idejében roppant haladónak számított, az új technikák, anyagok és formák alkalmazását szorgalmazta az építészetben, a bútor- és más használati tárgyak gyártásában. A Bauhauson számos tekintélyes művész dolgozott (Kandinszkij, Klee, Itten és mások), s tevékenységüknek köszönhetően manapság ezt az intézményt tartják a modern ipari formatervezés kezdeményezőjének. Az iskola már 1925-ben Weimarból Dessaubá költözik, ahol – Gropius tervei alapján – elkészült a Bauhaus új épülete, az építészet egyik mérföldköve, amely esetében a forma követi a rendeltetést. 1932-ben a Bauhaus Dessauból Berlinbe költözött. A bauhausosokat internacionalizmusuk és liberális nézeteik miatt nemkívánatossá nyilvánították Németországban, Hitler pedig, közvetlenül hatalomra kerülése után, bezáratta a Bauhaust. A tanárok legtöbbször elhagyta Németországot.

tok – hamarosan nemzetközi hírnevet s jelentős művészeti befolyást hoznak számára.

Éppen ebben a vonatkozásban áll fenn konkrét kapcsolat Moholy-Nagy László és a szerbiai művészet között. Moholy ugyanis a Micić vezette *Zenit*nek, ennek az 1921-ben Zágrábban alapított, majd 1924-től Belgrádban megjelenő folyóiratnak a munkatársa. Összesen negyvenhárom szám jelent meg, amikor 1926-ban betiltották a *Zenitizmus a marxizmus prizmáján át* című szöveg miatt. Ez a folyóirat rendkívüli együttműködést folytatott a külföldi művészekkel, itt jelent meg sok, nemzetközileg is jelentős művész munkája (Tatlin, Kandinszkij, El Liszickij, Archipenko, Rodcsenko, Kassák, Malevics, Gropius, Theo van Doesburg, Michel Seuphor, Raoul Hausmann...). Ma biztonsággal állítható, hogy a *Zenit* azon európai avantgárd történések része volt, amelyek a második évtized közepétől a húszas évek végéig fejlődtek ki az európai művészetben.

Moholy együttműködése a *Zenittel* voltaképpen Micić következetesen alakított szerkesztői koncepcióján alapul. Moholy egyik linómetszete a *Zenit* 1922. november–decemberi 19/20-as számában jelent meg. Ez a grafika Moholy konstruktivista művészetének reprezentatív példánya, s éppen a *Zenit* volt nálunk a konstruktivizmus legaktívabb népszerűsítője. Irina Subotić állapította meg: „Végő soron, a zenitizmus magyarázta meg először a jugoszláv közegben a konstruktivizmust, mint annak a modern korszaknak az új és jelentős megnyilvánulását, amelyet az orosz avantgárdok indítottak el. A *Zenit* folyóirat külleme már 1921 tavaszától határozottabb konstruktivista jegyeket mutat – mind a borítólap tipográfiai megoldásában, a címekben, az oldalak tördelésében, mind az olyan művészek reprodukcióiban, mint Vlagyimir Tatlin, Lazar El Liszickij, Moholy-Nagy László, Alekszandr Archipenko, Kassák Lajos, Alekszandr Rodcsenko, Kazimir Malevics, Vaszilij Kandinszkij és mások.”

A *Zenittel* való együttműködésének köszönhetően Moholy-Nagy 1924 áprilisában kiállít a nagyszabású Új művészet nemzetközi kiállításán a belgrádi *Stanković* zeneiskolában. A kiállítási anyag (amelyet a *Zenit* szerkesztőse gyűjtött össze) több mint száz művész alkotását foglalta magába Belgiumból, Bulgáriából, Dániából, Franciaországból, Hollandiából, Olaszországból, Magyarországról, Németországból, Romániából, Oroszországból, az Egyesült Államokból és Jugoszláviából. Ezen a tárlaton kiállított Kandinszkij, Gleizes, Archipenko, Delaunay, Moholy-Nagy, Liszickij, továbbá a hazai művészek, Petrov, Klek, Gecan, Foretić. Sajnos, a kiállításra nem készült külön katalógus, de a *Zenit*ben (1924, 25. szám) egy oldalon megjelentették a kiállítók és a művek jegyzékét. Olyan alkotások kerültek bemutatásra, amelyek az akkori nemzetközi művészeti po-

rond legaktuálisabb jelenségeit képviselték, így a kubizmust, konstruktivizmust, futurizmust, zenitizmust, expresszionizmust...

A húszas évek második felében, Micić zenitizmusának hanyatlását követően, Belgrádban az avantgárd művészek egy másik, a szürrealizmus eszméje köré tömörülő csoportosulása tevékenykedik. Érdekes megállapítás, hogy felsejlik Moholy-Nagy László bizonyos hatása a szerb szürrealisták tevékenységére. Feltűnő ugyanis néhány belgrádi művész, mindenekelőtt Marko Ristić és Vane Bor eljárásaiban a hasonlóság Nagy sajátos fényképészeti eljárásával. Bauhausos időszaka alatt (1923–1929) Moholy-Nagy László intenzíven foglalkozott fényképészettel. Ő a „new vision” terminus megalkotója, mert sikerült neki a felvétel perspektivikus rövidülésének olyan specifikus módozatait felkutatni azért, hogy eljusson egy olyan végeredményig, amelyben a valóság átalakult, másként szemlélt, egy új vizuális nyelvre lefordított. Mégis, Moholy-Nagy László bauhausos fotólaborjának legkülönlegesebb „terméke” a fotogram. A fotogram képek fényképezőgép és negatív nélkül készülnek, fénymanipulációkkal fényérzékeny fotópapírra. Milanka Todić éppen ebben az eljárásban látja Moholy-Nagy neve és a belgrádi szürrealisták munkája közötti kapcsolat lehetőségét. „Vane Bor különösen szorgalmazta az idő és kép koncepcióját a fotogramokon, azzal a szándékkal, hogy felfedje a fény és az árnyék viszonyát, illetve a csoda rejtett realitását. Fotogramjai alátámasztják Moholy-Nagy László azon állítását, miszerint a fénykép alapja a fény és nem a fényképezőgép, s ha ezt szem előtt tartjuk, könnyebb megérteni, miért volt sok szürrealistában közös a különféle áttetsző anyagokkal, úgy mint üveggel, kockacukorral, kristályokkal, fátlyakkal stb. való kísérletezés.”⁶

A szerb és a vajdasági művészettörténet mind ez idáig nem szentelt figyelmet az itteni művészeti közeg és a nagy művész, Moholy-Nagy László között fennálló kapcsolatnak. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy faktográfiai bizonyíték kevés van, de a további lehetséges összefüggésekkel kapcsolatos feltételezések semmiképpen nem alaptalanok. Ebben a nem túl terjedelmes szövegben mindössze rámutat a Moholy és Micić *Zenitjé*-vel való együttműködés meglétére és jelentőségére. Moholy-Nagy László-nak belgrádi szürrealisták fényképészeti tevékenységére gyakorolt hatásával kapcsolatos megjegyzése azonban jelzi a lehetséges kapcsolatokat, egybefonódások és hatások további kutatásának szükségességét. Roppant érdekes lenne felkutatni, vajon a szerb művészek valamelyike állt-e közvetlen kapcsolatban Moholyval. Mert Petar Dobrović és Moholy-Nagy ugyanab-

ban a társaságban főrognak (Kassák, Tihanyi, Lampert, Bortnyik, Uitz, Barta, Mattis-Teutsch); Micić fivére, Branko V. Poljanski a magyar aktivistákkal barátokzik, s megteremti a kapcsolatukat a *Zenittel*⁷, s érdekes lenne felvetni annak kérdését is, hogy vajon létezett-e közvetlen kommunikáció Micić és Moholy-Nagy között...

Nyilvánvaló, hogy egy rendkívüli művészegyéniségnek a szerb művészettörténetben való akár rövid jelenlétére is nem lehet csak kuriózumként, érdekes részletként tekinteni. Mert Moholy-Nagy Vajdaságban élt, részt vett a szerb–magyar művészeti kapcsolatokban, azzal pedig, hogy jókor, a megfelelő pillanatban jelent meg konstruktivista linómetszete a *Zenit* címlapján (abban az időben, amikor a folyóiratok jelentették a szerb művészet legavantgárdabb jelenségét), valamint, hogy 1924-ben részt vett Belgrádban az Új művészet nemzetközi kiállításán, komolyan hozzájárult a huszadik század első felében jelentkező új konstruktivista jelenségek felbukknásához a szerb művészetben.

Részlet Sava Stepanov Umetnost bez granice című kötetéből. Vajdasági Művelődési Intézet, Újvidék, 2014. 57–64.

New Yorkban, a Guggenheim Múzeumban 2016. május 27-én nyílik Moholy-Nagy László nagyszabású retrospektív kiállítása, amelyet a későbbiekben Chicagóban és Los Angelesben is bemutatnak.

⁷ Tihanyi Lajos 1920-ban lerajzolta Branko V. Poljanski portróját.

Könyv a szerb–magyar képzőművészeti kapcsolatokról

Sava Stepanov: *Umetnost bez granice*. Vajdasági Művelődési Intézet,
Újvidék, 2014

A két nép, a magyar és a szerb, illetve a szerb és a magyar irodalmi kapcsolatairól már számos könyv jelent meg, de a szerb–magyar, vagy inkább a magyar–szerb képzőművészek kapcsolataira – kezdve attól, hogy közös tanítómestereik voltak, ugyanazokat a festőiskolákat látogatták, egészen addig, hogyan hatottak egymásra vagy tanultak egymástól – mindeddig csak Bela Duranci tanulmányai és könyvei hívták föl a figyelmet. Ezek is zömmel magyar nyelven jelentek meg, merthogy a szerb művészettörténet átfogóbban ezzel a kérdéssel nemigen foglalkozott. Csak néhány példát tudnánk felmutatni, ezek is többnyire a nagybecskereki, zombori vagy szabadkai kiállítások kapcsán íródott igényesebb katalógus-szövegek, esetleg múzeumi évkönyvek számára készült tanulmányok. Ez utóbbiak sorában Vukica Popovićnak, a zrenjanini múzeum custosának a nagybecskereki magyar képzőművészet örökségének a leltározását említhetnénk szép példaként. Viszont Sava Stepanovnak a Vajdasági Művelődési Intézet kiadásában nemrégiben megjelent *Umetnost bez granice* [Művészet határok nélkül] című terjedelmes könyve valóban átfogó képet ad a magyar–szerb, szerb–magyar képzőművészeti kapcsolatokról és kölcsönhatásokról. Időbelileg pedig felöleli szinte a teljes XX. századot.

A szerzőről tudjuk, hogy több mint négy évtizede képzőművészeti kritikus és művelődéstörténész. A belgrádi képzőművészeti akadémián diplomázott, majd a Szerb Matica újvidéki képtárának custosa, a Foto oko intézmény vezetője, majd 1993-tól a Zlatno oko multimediális központ igazgatója. Itt valósította meg az olyan jelentős nemzetközi projektumait, mint amilyen a *Balkan art* 1996-ban és 1999-ben. Ugyanebben az évben szervezte meg a Duna menti országok modern művészeti kiállítását, s ekkor került közelebbi kapcsolatba a magyar festők munkáival, amiben segít-

ségére volt, hogy komoly szakmai kapcsolatot alakíthasson ki a miskolci Mission Art Galériával, s aztán sorra rendezte (Bela Durancival közösen) a miskolci és pesti, valamint az újvidéki és belgrádi kiállításokat. Kritikus munkásságát több kötet őrzi, amelyek közül a XX. századi szerb festészettel behatóan foglalkozó *Umetnost i sudbine* [Művészet és sorsok] című emelkedik ki.

Az *Umetnost bez granice* tehát a múlt század képzőművészetét veszi górcső alá komparatistikai szempontok alapján is, Eisenhut Ferencről (1857–1903), Pechán Józseftől (1875–1922) és a „másik oldalon” Stipan Kopilovićról (1877–1924) és Petar Dobrovićról (1890–1942) kezdve egészen az 1946-ban született Baráth Ferencig vagy az ötvenes születésű Szombathy Bálintig.

Ebbe az időszámba tartoznak az olyan események, mint magyar és szerb festőink tanulmányai Hollósy Simon (1857–1918) müncheni iskolájában, majd prágai és párizsi továbbképzések, a térségünkből származó festők aktív jelenléte a nagybányai szabadiskolában, de ott voltak a szolnoki, a kecskeméti vagy a gödöllői művésztelepeken, a magyar festők pedig látogatták a sícevíói művésztelepet.

Kevesen tudják, mert ritkán emlegetett tény, hogy Pechánon, Balázs G. Árpádon (1887–1981), Husvéth Lajoson (1894–1956) vagy az ugyancsak zombori Juhász Árpádon (1863–1914) kívül Pesten kezdték tanulmányaikat a szerb festészet olyan jelentős egyéniségei, mint Zora Petrović (1894–1962), Ivan Radović (1894–1973), Milan Konjović (1898–1993) meg Ivan Tabaković (1898–1977). Már maga a tény, hogy számos szerb festő pesti iskolákban kap alapképzést s magyar festőkolóniákban képezi magát, eleve feltételezi a kölcsönhatásokat is, állapítja meg Stepanov.

Az első világháború befejezése természetesen törést jelent a szerb és a magyar festők és szobrászok közvetlen kapcsolataiban, de hogy a művészet valóban nem ismer határokat, bizonyítják már a húszas és harmincas évek. Példa erre, hogy a Vajdaságból származó festők is gyorsan csatlakoztak az avantgárd mozgalmakhoz. Így Kassák Lajos (1887–1967) aktivista folyóiratában, *A Tettben*, majd betiltása után az utódként létrejött *Mű*-ben szerepel Moholy-Nagy László (1895–1946) mellett Petar Dobrović, s ott van a zentai származású Pásztk Jenő (1895–1948) és Balázs G. Árpád is. Nekik köszönhetően jött létre az együttműködés a *Ma* folyóirat és az azonos avantgárd törekvéseket valló, a költő és színész Ljubomir Micić (1895–1971) szerkesztette zágrábi-belgrádi folyóirattal, a *Zenittel*, valamint az újvidéki *Út* cíművel, amelyet Csuka Zoltán (1901–1984) szerkesztett, s amely valójában a királyi Jugoszlávia első magyar nyelvű irodalmi lapja lett. Csuka programja is teljesen megegyezett az előbbiekével, hi-

szén ő is azt írta programcikkében: „Megnyitjuk ölelésünket minden embertestvérünknek, aki szeretni és hinni akar [...] a kultúra és a művészet ma már nemzetfeletti...” Stepanov e négy aktivista folyóirat együttműködésének példáján bizonyítja, hogy a húszas években ezek a folyóiratok az európai művészeti törekvések követői. Hiszen ugyanazt teszik s egy időben, amit a vezető német *Die Aktion*, a weimari *Die Styl*, a bécsi 2x2 vagy a francia *L'Esprit nouveau*.

Stepanovot komolyan foglalkoztatták ezek a kapcsolatok, s tudni véli, hogy a *Zenit* 1920-ban konstruktivista portrét közöl Tihanyi Lajostól (1885–1938) Branko Poljanski költőről, saját kezű aláírásával ez olvasható: „Branco Pojanco szerb zenitista költő portréja”. A könyv szerzőjének „apró”, de dokumentált példái közé tartozik az is, hogy kikutatta: Kassák Dobrovićnak komolyan a szemére vetette, hogy felhagyott a konstruktivizmussal, sőt megsemmisítette korai munkáit. Mindez akkor válik érthetővé, ha tudjuk, hogy 1915-ben a Kassák szerkesztette aktivista folyóiratnak, *A Tettnek* egy számát éppen Dobrović aktuális szociális témát megelevenítő kubisztikus rajza miatt tiltották be. Később a Baranyai Köztársaság elnöki tisztsége miatt halálra ítélt festő a Jugoszláv Királyságba emigrált, s így komoly kapocs volt a magyar és szerb festők között, hiszen ő nagy tekintélynek örvendett mindkét oldalon, mert köztudomású volt, hogy már 1911-ben állított ki konstruktivista képmásokat a Műcsarnokban, 1917-ben pedig gyűjteményes kiállítása is volt a komoly tekintélyű Nemzeti Szalonban.

Hasonlóan komoly képzőművészeti kapcsolatokat épített ki később Milan Konjović zombori, de előbb Pesten, majd Párizsban tanuló festő, aki a francia fővárosban többek között Czóbel Bélával (1883–1976), Tihanyi Lajossal és Perlott Csaba Vilmoossal (1880–1955) barátkozott, s ennek köszönhető meghívásukat az 1942-es ismert, pesti Tamás Galériában való kiállításra, amely (a mai napig politikai) vita tárgya. Ez a kiállítás – állapítja meg Stepanov az akkori méltatásokat elemezve – méltán keltette föl a képzőművészeti közvélemény figyelmét, s nem véletlenül szóltak elismerően Konjović koloritásának expresszív voltáról és a Pannon-síkság sajátos látásmódjáról. E kiállítás megrendezésének harmincadik évfordulója alkalmából kapott zombori festőnk meghívást egy, a Műcsarnokban megrendezendő nagyszabású tárlatra is, amelynek a megnyitója után Konjović régi barátként kereste föl Szentendrén Czóbel Bélát, a Nyolcak csoport immáron idős tagját.

Konjović vissza-visszatérő témája Stepanov könyvének, így külön fejezetben foglalkozik pesti tanulóéveivel, amikor a múlt század tízes éveiben rajztanfolyamra jár Réthy Istvánhoz (1872–1943), a nagybányai is-

kola megalapítójához. Ekkor édesapja, az országgyűlési képviselő, David Konjović Hungaria szállóbeli szobájában lakik, amit műteremként is használ, s itt Ivan Radovićyal közösen készülnek a festői pályára. Később együtt mennek Prágába, majd mindketten egy időre Párizsban kötnek ki, de a magyar szálakat továbbra is ápolják.

Stepanov „nyomozó” képzőművészeti kritikus is. Helyzetfelmérő írásainak egyikében például annak jár utána, igaz lehetett-e a szabadkai *Napló* 1933. január elsejei számának a híre, miszerint a belgrádi Oblík csoport festői a budapesti Nemzeti Szalonban állítanak ki. A hír azért is fontos volt, mert ez közeledést jelentett volna a magyar és a jugoszláv kulturális életben, de nem talál nyomot, hogy erre sor is került volna, noha ennek a csoportnak volt egy előkészített reprezentatív tárlata, amelyet az év májusában Zágrábban, június–júliusban Ljubljánában, decemberben pedig Belgrádban mutattak be.

A két ország közötti elhidegült politikai viszonyok miatt 1948 után is nehéz volt újateremteni a kapcsolatokat a művészei között, pedig a Milun Lubarda–Konjović–Mića Popović alkotta Decembéri csoportnak már művésztelepi és kiállító tagjai voltak a vajdasági magyar képzőművészek is. Mindenekelőtt Ács József (1914–1990), Sáfrány Imre (1928–1980), Petrik Pál (1916–1996)... Míg Magyarországon a szocialista realizmus továbbra is tartotta magát, nálunk ennek alapjait az ötvenes években, ahogyan Stepanov fogalmaz, „megmozgatták”. De próbálkozások voltak. A hatvanas évek derekán Duranci jugoszláv grafikai kiállítást vitt Pestre, s ott Kassák Lajos ezt nyilatkozta: „Önök ott vannak, ahol mi valamikor voltunk, a magyar művészet viszont csak kullog a világ után.” Viszont, tette hozzá, az emigráns művészeink továbbra is jelentősek, s itt Moholy-Nagy mellett Schöffér Miklós (1912–1992) és Vasarely, azaz Vásárhelyi Viktor (1906–1997) nevét említette. A modern magyar művészet – eltekintve mondjuk egy Kondor Bélától – többnyire a festői műtermekben élt.

Az *Umetnost bez granice* című könyv szerzője szerint a két ország képzőművészeti kapcsolatainak lendületet a hetvenes években a vajdasági konceptuális művészetet propagálók, mindenekelőtt a szabadka–újvidéki Bosch+Bosch (Slavko Matković, Szombathy Bálint, Szalma László, Kerekes László...) adtak, akik „megmozgatták” az új magyar avantgardista kollégáikat, s itt többek között Tót Endrét és Gábort, valamint Haraszty Istvánt meg Galántai Györgyöt és a Pécsi Műhely alkotóit, köztük Maurer Dórát említi és teoretikusait, Beke Lászlót és Mezei Ottót.

Nálunk a kilencvenes évek tragikus eseményei, Jugoszlávia széthullása oda vezetett, hogy számos vajdasági magyar művész átköltözött Magyarországra, s azóta is többnyire ott alkotnak, de kapcsolatot tartanak fenn a

szerb kollégákkal. A fiatalon elhunyt Kerekes Lászlót és Bada-Dadát említíi úttörőként, valamint a ma is alkotókat, Benes Józsefet, Baráth Ferencet, Szombathy Bálintot és drMáriást. Kerekessel kapcsolatban Ješa Denegri művészettörténészt idézi, aki szerint „az akkori jugoszláv térségben elsőként művelte a neoexpresszionista stílust, megalapozva ezzel sokak későbbi művészi útvonallát”.

Sava Stepanov mintegy húsz tanulmánya és képzőművészeti esszéje közül a legterjedelmesebb a Pechán József aranykora című, amely szinte terjedelmes áttekintése a századforduló művészeti eseményeinek, amit azért tartunk fontosnak, mert a szerb olvasó ezáltal tudja időben és a képzőművészeti események (és stílusok) tömkelegében meg a maga szövevényességében elképzelni a kort, amelyben a képzőművészeti események is zajlanak. Itt többnyire mi másra, mint Bela Durancinak a Pechánokról írt monográfiáira (1982, 2008), valamint a *Nagybánya és a vajdaságiak* (1996) című, az újvidéki Forum Könyvkiadó, a szabadkai Likovni susret és a Képzőművészeti Találkozó kiadásában megjelent könyveire támaszkodik.

Ugyanezt állapíthatjuk meg, amikor Nagy Istvánnak (1873–1937) a Vajdaságban eltöltött festői éveit (a húszas évek derekától tízévtől szószakról van szó) elemzi, s „mankó” Stepanovnak Duranci akkor is, amikor az általa megálmodott Vajdasági magyar képtárról ír, vagy Durancinak az *Önéletrajz Kondor Bélával* című naplójegyzeteit ismerteti, kommentálja.

Viszont számos, eddig kevésbé ismert eseményre, jelenségre is kitér a kötet szerzője, mint például Gyelmis Lukács (1899–1979) szabadkai festő sikeres szereplésére a XX. Velencei Biennálén több alkotásával is 1936-ban. Elemzi Baranyi Károly (1894–1978) szobrászunk magyarországi kapcsolatait, mindenekelőtt művészi rokonságát Pankotai Farkas Bélával (1885–1945) a dekoratív plasztika vonatkozásában, amit aztán Dragiša Brašovan építésszel gazdagon kamatoztatott, például a zimonyi repülőlaktanya és az újvidéki Báni Palota kisplasztikai és szobrászati dekorációiban. De Stepanov kitér Baranyi keramikusi munkásságára is, amelynek dicső pillanata volt, amikor az Ivan Tabakovičtyal készített négy nagyméretű pannójukért az 1937-es párizsi világkiállításon Grand Prix-ben részesültek.

Egyik tanulmányában hosszasan elemzi Ács József művészetét, megállapítva, hogy számos fejlődési szakaszon ment át a realista alkotásoktól az absztrakció felé vezető úton: a szocialista realizmuson, az expreszszionizmuson és szürrealizmuson egészen az informelig. Továbbá olvashatunk azokról a vajdasági magyar művészekről, akik kapcsolatban álltak a jugoszláv, illetve a szerb festőkkel, vagy részt vettek a festői kolóniákban,

s akiknél a magyar–jugoszláv–szerb kölcsönhatás ki is mutatható, itt Sáfárány Imre és Benes József munkásságát ajánlja a szerző figyelmünkbe.

A könyv olvasása közben az érdeklődőben néhány kérdés is fölvetődik. Például mit tudunk a zentai Pásztk Jenőről (Pascu Eugen?), vajon csak annyit, amennyit Szabó Júlia *A magyar aktivizmus művészete* című (Corvina, 1981) könyvében olvashatunk? „...A stíluskeveredés és kvalitás lehet különböző, a jelenség azonban ugyanaz. A nagybányai kört zárva, így jelent meg előttünk közép-európai példaként egy Nagybányáról induló, majd Nagybányán élt »aktivista« festő, *A Tét*-ben néhány reprodukcióval szereplő Pásztk Jenő.”

S felvetődik a kérdés, kutatta-e valaha is valaki Hangya András művészetének hatását az itteni szerb művészek – Glid Nándor szobrászunkat, a belgrádi Művészeti Akadémia egykori dékánját idézve –, egy Nedeljko Gvozdenović és Milan Kečić munkásságára? És milyenek a kölcsönhatások esztétikai szinten a ma is alkotók, pl. Maurits Ferenc festőnk, grafikusunk és mondjuk így, szerb kortársai között? Akár Léphaft Pál karikatúristánk vagy Kapitány Attila formatervezőnk ötleteinek gyűrűzése mind a fiatalabb szerb, mind a magyar utódokra téma lehetne egy ilyen komparatiztikai munkában. Mindezt természetesen a „túloldalról” is kell és lehet vizsgálni, ami már nem a korosabb művészettörténész, Stepanov, hanem utódai, tanítványai feladata lesz.

Hasznos könyv Sava Stepanové, amely, érthetően, elsősorban a szerb olvasóknak és a művészetpártolóknak szól, de több tényfeltáró vonatkozása bennünket sem hagyhat közömbösen, sőt imponáló biobibliográfiai adatai esetleg további kutatásra is serkenthetnek.

Kellenek-e még a lázadók?

Fenyvesi Ottó: *A szabadság foglyai*. Művészetek Háza, Veszprém, 2014;
Virág Zoltán–Orcsik Roland: *Masírozó angyalok*. Forum, Újvidék, 2015

„az idő relatív, s nekünk dolgozik...”
(A dolgok állása)

Fenyvesi Ottó *A szabadság foglyai* című esszékötete elsősorban művelődéstörténeti jelentőségű. Az *Új Symposion* harmadik generációjához tartozó szerző Szerbhorváth György a *Vajdasági lakoma* (2005) című könyvéhez hasonlóan a folyóirat és holdudvara történetéhez nyújt adalékokat, mintegy a lapban való első publikációjához (1974) számítható negyven év ívét rajzolva meg ezáltal. Ebből a szempontból aztán a mű egy belső fejlődéstörténetként is olvasható, amelynek egzisztenciális háttérét Martin Heidegger *A földút* (1949) című esszéjében találja meg a szerző. A „végső derűsség” állapota „önmagunk megtalálásából, egyfajta megvilágosodásból származik”, melynek „két központi motívuma: a történelmi tapasztalat és az egyén életének egységessége és megismételhetetlensége” (9). Fenyvesi a negyven évet, „a földutat” bejárva egyféle bölcsesség állapotába jut el, a Végel László emlegette szubkultúra gyermekétől a költészet révén megszerzett tudásba áthajló pályán, ami nem is annyira az öregség, mint inkább egyfajta örök fiatalság perspektíváját biztosítja számára.

Fenyvesi Ottó történeti tapasztalata irodalomtörténeti jellegű, melynek előzménye nagyszabású verses irodalomtörténete, a *Halott vajdaságiakat olvasva* (2009) című könyve. „Az emberi lét a nyomtalan eltűnés és a megőrzés között lebeg”, mondja új kötetében, majd hozzáteszi: „Platón ideatánának központi eleme az anamnézis, a visszaemlékezés folyamata. Minden tudás visszaemlékezés, ezért a gondolkodás képes arra, hogy a Léthén túlról visszahozza elmerült ideáinkat, és ezáltal megismerjük az igazságot” (77). A *Halott vajdaságiakat olvasva* versei és *A szabadság foglyai* című kötetének esszéi egy jól átgondolt vállalkozás eredményei: megőrizni a felejtéssel szembenit. Fenyvesi számára ez a törekvés egzisztenciális fontosságú, belőle érti meg igazán költészete mibenlétét. A szerző azért, hogy költé-

szete gyökereit keresi, a vajdasági magyar irodalom történetének egy-egy korszaka történetét írja meg.

Létezése egyediségét Fenyvesi Ottó az *Új Symposion* harmadik generációja, egyszersmind az irodalmi nemzedék mint olyan megismételhetlenségéeként definiálja. Nem akarja visszafordítani az idő kerekét korunk fiataljai vagy a magyarországi olvasók számára, csupán megragadni a kor szellemét, amelyben élt és alkotott. Azon szerencsések közé tartozik, akik kortársai lehetnek, lehettek olyan kultikus személyiségeknek, akik költői indulását meghatározták, alakították. Beleértve itt a történelmi háttérrel, a korabeli Jugoszláviát, nem utolsósorban pedig a zenét, amit közben hallgatott. A Sziveri-kultusz árnyalásával olyan elvarratlan szálakat gombolyít fel, amelyek az *Új Symposion* történetének máig nyitott kérdései: a nemzedékké válás; a forradalmiság és konszolidáció; az irodalomcsinálás lehetősége vagy lehetetlensége etc. Fenyvesi Ottó nemzedéke a kibontakozás közepén tört ketté 1983-ban, így végig megmaradt valami bennük az örök lázadó attitűdjéből, amelyet ki-ki a maga hasznára alakíthatott.

Az *Új Symposion* szellemisége a még alkotó kortársak művének megragadásával lehetséges számára. Mielőtt a tapasztalat az utókorra hagyományozódna, „ki kell hozni a nemzedékből a lehető legjobbat”, mint azt Hagakure mondaná. Fenyvesi Ottó művelődéstörténete az élő emlékezet formája, egy egyéni életút, a „földút” értelmének keresése, egy egyénre szabott számvetés az elődökről, különböző hatásokról, célokról. Mielőtt a szerző, egyszersmind nemzedéke továbblépne, szükség van egy ilyen jellegetű összegzésre. És szüksége van a kritikának is, amely az irodalomtörténeti fejleményeket figyeli.

A szabadság foglyai fejezetekben tekinti át a szerzőre hatást gyakorolt írók, költők, művek, kultikus helyek, nem utolsósorban pedig a rock and roll szerepét, amelyet az általa megélt és jól áttanulmányozott történelmi szituációba helyez el. Sor kerül itt Tolnai Ottó, Ladik Katalin, Végel László, Várady Tibor, Fehér Ferenc, Penavin Olga, Sziveri János, Zalán Tibor, Vojislav Despotov, Branko Maleš etc. íróportréjának megrajzolására, miközben a 60-as, 70-es és 80-as évek Jugoszláviájának történelmi-kulturális viszonyai idéződnek fel. Nem mellékes a közreadott Dormán-fotókról szólni, melyek a kötet kultúrtörténeti jelentőségéhez járulnak hozzá. A fényképekről a fiatal Tolnai, Domonkos, Végel, Várady, Danyi Magdolna, a szépséges és okos Ladik Katalin etc. tekint le ránk az *Új Symposion* dicső korszakából. Érdekes az a kép, amelyen a harmadik generáció talán utolsó összetételben szerepel. Ki-ki megkeresheti magát rajta lázadó ifjúkorából. Fenyvesi Ottó a fotók mellett az életéből merített anekdotákkal is kedveskedik az olvasójának. Ebből a szempontból aztán egyfajta memoárként

is olvashatjuk a könyvet a 70-es, 80-as évekből, amelyek az *Új Symposion* szerkesztőségébe vezetnek, barátságokhoz, melyek sorsszerűen köttettek, mint amilyen a Sziveri Jánossal vagy a Zalán Tiborral való. A közös olvasmányélmények (például a Várady Tibor által ismertté vált McLuhan *The Gutenberg Galaxy* [1962] című könyve, amely többek között Balázs Attilára is hatott), az irodalmi fellépések, kiállítások és a zene mind-mind a generációképzés felé terelték az *Új Symposion* akkori fiatal szerzőit, akiket az élő hagyományhoz való kapcsolat, az abból merített teremtőerő is nemzedékké kovácsolt. Ma sokkal nehezebb ilyen generáló elveket találni, az igény rá azonban egyre nagyobb. Mintha bizony az akadémiai kritika (academic criticism) élet venné a lázadásnak.

Fenyvesi Ottó kötetének címadó fejezetében a rock and roll rövid történetét írja meg. Az egykori rádiós lemezlovas (rovatai az Újvidéki Rádióban a Zenedoboz, a Hangverem és a Maximum Rock and Roll) a zenében is a gyökereit keresi. A szubkultúra művészete radikális szembenállásával a lázadó ifjúság 60-as, 70-es és 80-as évekbeli törekvéseit képviseli, melyeket Eugenio Miccini 1969-ben foglalt pontokba: [...] „A művészet minden kihívása, minden támadása – mindenekelőtt önmaga ellen irányul. [...] A legfőbb kihívás tehát: fejest ugrani az újba, az ismeretlenbe, a forradalomba, öngyilkosság a művészet módján. [...] A művész eredendő meghatározottsága szerint, a szó etimológiai értelemben provokátor. A provokációt a kulturális és politikai hatalom letéteményesei ellen kell irányítani...” [116–117] A konszolidáció korában aztán „a világ véges lett, megfogható és ezért érdektelen” [120].

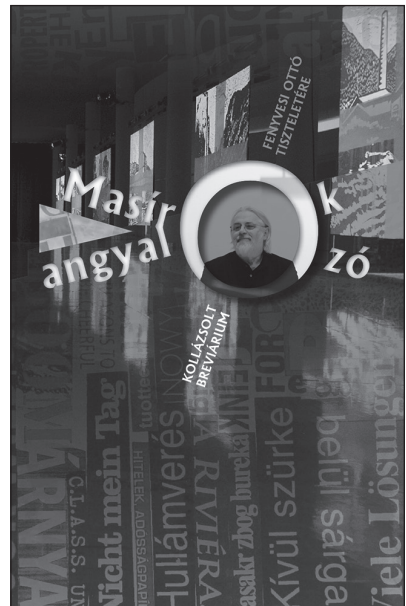
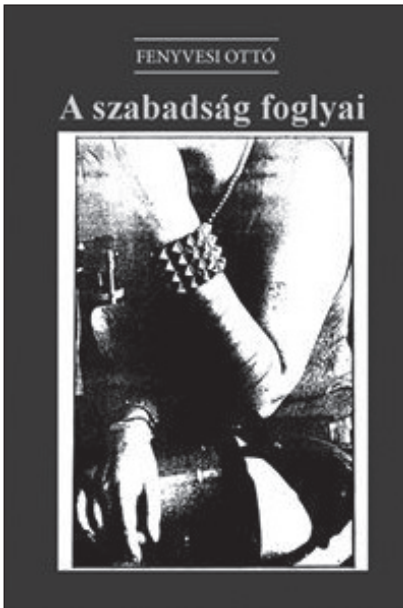
A szabadság foglyai utolsó fejezete egy levélinterjú, melyet Fenyvesi Ottó Orcsik Rolandnak adott 2013-ban. A könyv így lesz teljes, lezárt. Szó van benne arról, hogy a szerző nemzedéke számára az *Új Symposion* egyfajta létforma volt; a lap nyitottságáról, amely a korszemletről beszél, ahogyan a korabeli Jugoszlávia lehetővé tette a különböző európai irányzatok szabad áramlását; a tagadás poétikájáról; a magyarországi kapcsolatokról a posztavantgárd Szentjóbý Tamással, Hajas Tiborral etc.; a *Helikon* 1976-os *Szubkultúra és underground* számáról, amely meghatározó olvasmány volt a rokon beállítottságú fiatal sympósok számára; a tömegkultúra ellenében létrejött ellenkulturális jelenségekről; végezetül pedig a mai Fenyvesi Ottóról, aki találóan „konzervatív anarchista”-ként definiálja magát, és az emlékezésben találja meg az összegzés személyére szabott feladatát.

Orcsik Roland és Virág Zoltán új könyvét, a *Másírozó angyalokat* *A szabadság foglyaival* kell együtt olvasni. A két szerkesztő Fenyvesi Ottó költészetének recepciójához nyújt sajátos adalékokat a költő születésének 60. jubileuma alkalmából. Egy-két kivétellel – mint például Végel László írá-

sa, amely a szerzőt irodalomtörténeti keretek közé helyezi – a Fenyvesihez közel álló írók, költők ajánlják műveiket a szerző tiszteletére. Olyan gazdag névsor alakul ki, hogy nehéz válogatni. Itt sorakoznak az *Új Symposion* nagy alakjai, mint például Tolnai Ottó, Maurits Ferenc, Ladik Katalin, de nemzedéke nevei is mint Balázs Attila, Kalapáti Ferenc, Harkai Vass Éva. Érdekes és fontos kiemelni a kortárs magyarországi, valamint a szerb és horvát írók jelenlétét a kötetben, amely az *Új Symposion* szellemi nyitottságát tükrözi: Zalán Tibor, Gécz János, Jovan Zivlak, Branko Čegec, Petar Milošević, Slobodan Tišma, Simon Grabovac és mások. A fiatalok közül Beszédes István, Hász Róbert, Jódal Kálmán, Benedek Miklós, Bencsik Orsolya, Szilasi László, Danyi Zoltán, Sirbik Attila, Barlog Károly szerepel egy-egy művel. Engem Orcsik Roland *Dupla Isten* című regényéből vett részlet ragadott meg azzal, hogy nem Fenyvesiről ír, de őt szólítja meg azáltal, hogy életműve szellemiségét ragadja meg, az underground és a popkultúra világába helyezve történetét. A breviárium egyfajta keresztmetszetét adja kortárs irodalmunknak, mely jó alkalmul szolgál világunk sokféleségéről beszélni.

A korszellem megragadása a művelődéstörténet egyik fontos feladata. Az *Új Symposion* 70-es, 80-as évekbeli szellemisége nem választható el az akkori Jugoszlávia történetétől, melyet Fenyvesi Ottó könyvének 13. fejezetében ír le, *Kulturális emlékezet* alcímmel. A nem kevés politikai elmentmondásossága és negatívuma mellett a korszak kulturális nyitottságát emeli ki. Az *Új Symposion* nemzedékei a kortárs délszláv irodalom és művészet közvetítésével jutottak el az európai értékekhez, a szabad utazás pedig a közvetlen nyugati kapcsolatokhoz vezetett. Vojislav Despotov „radikális és nonkonformista” költészetét Fenyvesi külön fejezetben tárgyalja, Újvidék „kulturális oázisai”-ról írva (a Katolikus Porta, az Ifjúsági Tribün, az *Új Symposion*, a *Polja* és az Újvidéki Rádió szerkesztőségei etc.). Hasonlóan ír Branko Maleš a horvát költészet enfant terrible-jéről is. Vele kezdődött el „a tagadás és szembefordulás” irodalma, amely az *Új Symposion* harmadik generációjára lesz jellemző. „A kritikusok szerint ez volt az az időszak, amikor megingott a korábbi költői és poétikai standard, zavar keletkezett a megállapodott értékrendszerben. Természetesen mindezt a társadalmi folyamatok gerjesztették. A jugoszláv valóság ellentmondásokkal teli látszatvilágára és tarthatatlanságára próbált rádőbbszteni...” (75) a Maleš-féle költészet. Fenyvesi generációja számára is csak a kultúra és a művészet jelenthetett kitörési pontot. A nemzedék fogalma a nagy sympós generáció után talán náluk definiálódott a legkifejezettebben. A baráti kapcsolatok sorsközösséggé kovácsolódtak, melyekre a 83-as botrány tette rá a pecsétet. Fenyvesi generációja sosem volt eny-

nyire emberibb, testközelibb történetekben megfogalmazva. Emlékezete a történelmi tapasztalat és az egyén életének egyedisége, megismételhetetlensége heideggeri útjából építkezik, amely *ars poeticájává* válik. Az Újvidéki Rádió egykori lemezlovasából és zenekritikusából lett bölcs akadémikus kis rocktörténete bevezet bennünket a tagadás művészetébe, amely felveti: kellene-e még a lázadók? A kérdés továbbra is nyitott, erre talán majd a szerző egy másik könyve ad az új generációknak is releváns választ.

Az önazonosság építőkövei – reflexiók egy konferenciakötetről

Szőke Anna (szerk.): *Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében 1. Válogatás a 2014-ben megrendezett konferencia előadásaiból.* Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára sorozat. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka, 2015

Kulturális konfliktusokkal (is) terhelt világunkban egyre fontosabb az önmeghatározás mind egyéni, mind csoportszinten. Arról talán nem kell részletesen értekezni, hogy mi minden befolyásolja, tartozik bele a kategóriába. Voltaképpen ezt a kérdéskört járta körbe a kishegyesi konferencia. A kötet tartalomjegyzékébe betekintő olvasó láthatja, hogy a szerzők eléggé tágan értelmezték a tematikát, így igen széles skálán mozognak a könyvben szereplő tanulmányok. Jelzi mindez azt is, hogy ahogyan mondani szokás: minden mindennel összefügg! Vagyis mindenben felfedezhető identitáshordozó üzenet, de ha nincs is így, az sem baj.

A konferencia szervezőjének és a kötetet is szerkesztő Szőke Annának nem lehetett könnyű dolga akkor, amikor begyűjteni igyekezett a kéziratokat, de állhatatosságát végül is siker koronázta, és ha nem is mindenki, de az előadók többsége elküldte írott formában is előadása anyagát. A rendkívül heterogén megközelítések közös hívószava azért mindegyik tanulmányban felbukkan. Ismertetőnk tehát, ha kis részben is, de rendhagyó lesz, mert nem mindig tudtuk megállni, hogy ne kommentáljuk, értelmezzük az olvasottakat.

Elsőként Csorba Béla „*Mikor kezdtem a nagy vízen utazni...*” Vajdasági magyarok kivándorlása Észak- és Dél-Amerikába a trianoni döntést követő években című tanulmányában olvashatunk a népmozgalommá terebélyesedő kivándorlási folyamatról, melyet történetiségében mutat meg, így

rögtön a bevezető sorokban szembesülhet a ténnyel az olvasó, miszerint a szegénységből menekülők között található bácskai és bánági magyarok már a 19. század végén elindultak a tengerentúlra. A szerző által feltárt adatsorokból az látszik, hogy az első világháború előtt is a bácskai és a bánági magyarság képezte a kivándorlók derékhadát, de a kivándorlók között volt szlovák, román, német, horvát, szerb és ruszin is. Így a magyar impérium alatt elsősorban a szegénység, a kilátástalanság adta a döntő lökést a kiutat keresők számára, akik vagyont gyűjteni mentek, de határozott szándékuk volt a hazatérés. Ezt akadályozta meg, odázta el az első világháború.

Tudjuk, hogy a Nagy Háború után átrajzolták a Kárpát-medence határait. Az impériumváltás a gazdasági környezetben is változásokat generált, ami tovább súlyosbította az életkörülményeket, írja Csorba, majd megjegyzi, hogy a Szerbiához csatolt területeken csak súlyosbodott a helyzet a diszkriminatív földosztással, amiből teljesen kizárták a nem szláv lakosságot. Az újabb kivándorlási hullám 1923 és 1925 között zajlott, és nemcsak Amerikába, hanem Nyugat-Európába és Törökországba is voltak kivándorlók. A tanulmányíró a kivándorlás folklóráját is áttekinti a korabeli újságokban közzétett dalokból, balladákból közreadva néhányat. Mindebből látható, hogy az idegen környezet inspirálóan hatott, és az élő otthoni hagyományból magukkal vitt minták alapján újabb dalok, balladák születtek, melyek vissza is jutottak a kibocsátó közösségekbe.

Lex Orsolya *Ilyen, mint a száki, sehun a világon nincsen, csak itt...* Viselet és identitás viszonya a mezőszéki Széken című tanulmányában az öltözködéshez tapadó, identitást közvetítő jelentéstartalmakat elemezte. Mint írja, a napjaink öltözködésében tapasztalható eltérések sokkalta inkább az egyéni önkifejezésnek és nem pedig a csoporthoz tartozásnak a mutatója. A falut elhagyók a viseletet is elhagyják, ám a székiek, mostanság is viseletben járnak, mi több, változások is nyomon követhetők, amiből a tanulmányíró azt a következtetést vonja le, hogy a viselethagyomány élő, ma is szerves része a falu kultúrájának. Áttekinti a különböző korosztályok viszonyát a viselet- és hagyományőrzéshez, majd rátér a megmaradást segítő okok feltárására. Többek között a táncbörökba érkező vidékiek sokaságával is magyarázza a hagyományokhoz való ragaszkodást. Az odasereg-lők erősítik a helyi értékek presztízsét a falulakókban. A *székiség* tehát még ma is fogalom, ahogyan székelynek lenni is valami pluszt jelent innen távolból nézve. A folyamatban a média is fontos szerepet játszik, hiszen azt az üzenetet közvetíti a kárpát-medencei magyarság felé, hogy a székelység kiállása a követendő példa határon belül és kívül egyaránt.

Filus Erika az identitás őrzésének lehetőségeit tekinti át a magyarországi Kiskőrös szlovák közösségben. Megállapítja, hogy a 18. században

újránépesedő településre nem egy tömbből, még csak nem is egy vármegyéből érkeztek a lakosok, így a szlovákok sem. A kezdetekkor homogén szlovák közösséget a 19. század végére igen erős magyar hatások érik. A folyamat tovább erősödik a 20. században, egészen addig, amíg a közösség eljut a nyelvcseré állapotába. Filus a továbbiakban a folyamatot megállítani, illetve visszafordítani hivatott tudatos hagyományápolás elemeit veszi számba. A tanulmányt olvasva a szerémségi és bánági magyar szórványok jutnak eszünkbe, nevezetesen az, hogy a pulzáló kulturális folyamatok része lehet a nyelv és a hagyományok visszatanolása.

Pozsony Ferenc *Tradicionális gasztronómiai elemek a székelyföldi lokális ünnepek szerkezetében* című tanulmányában az 1989-es rendszerváltozást követően kialakult – magyarországi vagy nyugat-európai testvértelepülési kapcsolatok során elesett, helyileg kitalált ünnepeket Székelyföldre átültetve – ezek keretében megmutatott lokális konyha ételeinek identitáshoz kapcsolódó funkcióit tekinti át. Ezek az események ideiglenesen megszakítják a mindennapok rutinját, és bizonyos elemeket identitásjelölő funkcióval címkéznek fel. Ide tartozik többek között a töltött káposzta, kürtőskalács, népviselet, néptánc, népzene, székelykapu, kopjafa. Ezek közül a székely szimbólumok közül nem egy már régen átlépte Székelyföld határát. Gondoljuk csak meg, hány kopjafa áll a vajdasági magyarság településein, illetve az ünnepi sokadalmak sátraiban hány helyen kínálnak kürtőskalácsot?

Kavecsánszki Máté *Táncantropológia és táncfolklorisztika a hagyományos táncműveltség vizsgálatában* című tanulmányában a tánc kutatásban zajló változások mibenlétét foglalta össze. Nevezetesen azt, hogy miképpen érintette a táncfolklorisztika hagyományos megközelítéseit a táncantropológiai paradigma megjelenése, illetve milyen kapcsolat fedezhető fel a két tánc tudományi szakág között.

Horváth Péter *A néptánc kultúra lehetséges identitásformáló és kohéziós szerepéről elméleti összefüggésekben* című tanulmányában a hagyományörző, illetve a hagyományteremtő rendezvények kapcsán vizsgálta az identitás tartalmat hordozó, a helyi szubkultúrák által terjesztett, hagyományelemek beágyazódásának lehetőségét. A tanulmány azért is nagyon érdekes, mert a leírtakat olvasva érezhető, hogy a tánc hagyományok a 20. század utolsó harmadában már nem családi, kisközösségi körben hagyományozódtak. Tehát nem a beletanulás hagyományos intézménye működött már ekkor, hanem a tánc házmozgalom mindinkább kiterjedésű, társadalmi mozgalommá szélesedő, professzionális oktatók belépésével irányított, nemcsak a helyi táncokat, hanem távoli vidékek táncait is oktató, értékmentő és -óvó visszatanolási folyamata indult el. Mindez bizonyos identitásformáló tényező.

Szöcsné Gazda Enikő vallásantropológiai témájú tanulmánya *Hitgyakorlat és felekezeti identitás a sepsiszéki Árkos felekezeti vegyes családjaiban* címen olvasható a tanulmánykötetben. A szerző több alfejezetre tagolta dolgozatát: Felekezeti élet Árkoson, Hitgyakorlás a rítusokban, Párválasztás, esküvő, Az esküvő helyszíne, A gyermekek vallásának megválasztása, Templomlátogatás, Felekezeti élet a hétköznapokban. Mint írja, a vegyes felekezeti családok között az identitás erősségi fokától függően több vallásgyakorlási modell figyelhető meg a településen. A tanulmányt olvasva bácskai, bánági vegyes házasságok példái jutnak eszünkbe, ami azt mutatja, hogy a jelenség általánosnak mondható a vegyes lakosságú vidéken.

Silling István Bellosics Bálint napjainkra vajdasági vonatkozásúvá lett nemzetiségi kutatásait tekinti át tanulmányában, igen részletekbe menően. Bellosics műhelytitkaiba, gyűjtőmódszerébe is bepillantást nyerhet a tanulmány olvasója, valamint a bejárt gyűjtőterület településeiről közreadott anyagról is tájékozódhat.

Silling Léda *A kupuszinai festett bútorról* írott cikkében utalásszerűen kitér a Duna mente magyar falvaiban található festett bútorokra, majd részletesen leírja Kupuszina paraszti bútorkultúráját a 18. századtól a 20. századig. A korszakokat a színek használata alapján állítja fel, legkorábbi a barna, majd ezt követi a sötétkék és egy rövid átmenet után a világoskék tekinthető a parasztbútor-készítés korszakát lezáró eseménynek.

Klamár Zoltán *Határesetek – identitáskonstrukciók a határövezethez közeli szerbiai és romániai településeken* címmel a Bánág és Bácska határszéli, többnemzetiségű településein – Nagyfalu (Románia) szerb, német, román és magyar, Törökkanizsa (Szerbia) szerb és magyar, illetve Horgos (Szerbia) magyar és szerb lakosságának térhasználatát mutatja be.

Fehér Viktor kissé általános címet választott dolgozatához, hiszen a *Vidékünkön használt szólások, közmondások* azt sejteti, hogy egész Vajdaságra, vagy legalábbis a Bánág szerbiai részére gondol, de aztán a bevezetőből kiderül, hogy Egyházaskér proverbiumait dolgozta fel. A faluban ismert szólások, szóláshasonlatok eredőjét is feltárja, a közmondások és a népi időjósítás példái általánosak ugyan, de azért értékesek, mert egy falu tudásanyagát mutatják meg.

Kónya Sándor *Öt seb – a recitációtól a négysoros strófaig* című tanulmánya a népi vallásosság nagypénteki szertartásának énekeit mutatja be. Példái a szerbiai Bánágból, Csókáról, Feketetéről, Homokrévről, Nagyikindáról, Szajánból, Tordáról és Nagybecskerekéről valók.

Molnár Csenge tanulmánya *Egy nemzeti szimbólum használata és értelmezése napjainkban* címmel a turulábrázolások történeti hátterét és nap-

jaink értelmezését tárja fel a kollektív, lokális, csoport- és egyéni dimenzió vonatkozásában. A tanulmányíró megállapítja, hogy minden réteg kölcsönhatásban áll egymással, ennek okán a jelentéstartalmak folyamatosan változnak, alakulnak. A modellezés kísérlet tehát egy szimbólum jelentésváltozásának megrajzolására.

Kovács Kata szintén az önazonosság vizsgálatának egy példáját írja le, *21. századi identitásmegnyilvánulási formák: a bajusz* címmel. Egy jelentős szubkultúra képviselői 2008-ban egyesületet hoztak létre, ami felkeltette a cikkíró figyelmét, és elkezdte kutatni a tudatos bajuszviselés mögöttes tartalmait. Ennek a vizsgálódásnak az eredményeit foglalta össze, melyben a bajuszcím mint nemzeti szimbólumról, identitáskifejező jelképről mondják el gondolataikat viselőik. A tanulmányt olvasva Gion Nándor sorai jutnak eszünkbe. A *Virágos Katona* című regényét indítja a bajusz problematikájára felfűzve. Stefan Krebs, a molnár Szenttamásra érkezve a bajusz hiánya miatt inzultust szenved el: „– Te sváb vagy? Stefan nem szólt semmit, elfordította a fejét a részegtől, de az továbbra is ott maradt a szekér mellett, és azt mondta: – Nem lehetsz magyar ember, mert nincs bajuszdod. Biztosan sváb vagy.” A regény szerint mindez 1898-ban történt.

Nagy István *Nemzeti szimbólumok a szatmári (Partium) betlehemes játékokban* című tanulmányában a romániai Szamosvásárt, Túrhát, Avas vidéke és a Nagykároly környéki falvakban élő magyarok, románok, svábok, rutének és cigányok betlehemes szokásait gyűjtötte egybe. A pástorjátékok nyelvi identitása mellett a szereplők kellékein megjelenő identitásszimbólumokat is vizsgálja, elemzi.

Pecze Rózsa és Korenchy László *Viccek a politika szolgálatában* című tanulmányából az úgynevezett „bánáti” viccekkel ismerkedhet meg az olvasó. Ezek a viccek a bánátság ember lassú észjárását, együgyűségét állítják pellengérré. Mindennek eredőjét keresik a szerzők, bemutatva a társadalmi hátteret, melyben ezek a hosszabb-rövidebb csattanós történetek születtek. Nem biztos azonban, hogy szükséges a viccek eredetét keresni, hiszen legtöbbször vándormotívumra épül, és a helyi viszonyokhoz alakítják, aktualizálják.

A kötet Csillik Blanka *Élet és halál, túlélés a vajdasági paraszti világban* című – saját meghatározása szerint – esszéjével zárul. Ebben az esetben is lehetett volna pontosabban fogalmazni, mert igaz, hogy Zenta parasztsága része Vajdaság paraszti világának, de a szerző még Zenta esetében is csak részpéldákat hoz, hiszen a város Újfalva településrészéből mutat be néhány élethelyzet-törvényt. Megállapításaiban többnyire rácsodálkozó, főként a paraszti réteg közszájon forgó terminus technicusait illetően, olykor pedig

a naivitás határát súrolja a paraszti létforma és réteg teljes eltűnését vizionáló megállapítása.

A volt szocialista országok közül Lengyelország mellett éppen a volt Jugoszlávia az, ahol a paraszti hagyományok – főként a gazdálkodásra gondolunk – túléltek a rendszert, köztük a sokszor elsíratott tanyás gazdálkodást is. Ahogyan minden körülöttünk, úgy ez a rétegg kultúra is folyamatosan változik. A változás és megszűnés közé pedig botorság egyenlőségjelet tenni.

Sok szempontból fontos kötet látott napvilágot, olyan, amelyet sokan olvasnak majd, és tudományos eredményei ily módon beépülnek a köztudatba.